

वर्ष-५, अंक-२
अप्रिल - जून, २०११
किंमत : रु. २०/-

विहंग

पक्षीनिरीक्षको वय्येनो सेतु



श्रीष्व २०११



વચેટ કાજિયો (Indian Shag) (પૃષ્ઠ-૩૩)

તસવીર : ડૉ. રાધવજી બલર, અમદાવાદ



કપાસી (Black-shouldered Kite) માળામાં (પૃષ્ઠ-૨૯)

તસવીર : વિરલ જોષી, સલ્લી, જિ. અમરેલી



સફેદગાલ વાબગલી (White-cheeked Tern) (પૃષ્ઠ-૩૩)

તસવીર : ડૉ. રાધવજી બલર, અમદાવાદ



સફેદગાલ વાબગલી (White-cheeked Tern) (પૃષ્ઠ-૩૩)

તસવીર : ડૉ. રાધવજી બલર, અમદાવાદ



શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) (પૃષ્ઠ-૨૧)

તસવીર : દેવદત્ત મોરી, વઢવાણ



પાન ટીકટીકી (Moustached Warbler) (પૃષ્ઠ-૨૦)

તસવીર : રજની ત્રિવેદી, અમદાવાદ

સૂચિ



માણ્યું ડ્રેનું સ્મરણ - ૧૧	૫
કચ્છી બટાવડાની શોધમાં... ..	૮
વિહંગાવલોકન	૯
ભિત્તીલાલ નોંધ	૧૨
હારકા વિચારમાં સામુદ્રિક	
વાળગલીઓની શોધ	૪૪
ગીઘ પર જાપાગો	૪૮
પ્રવૃત્તિવૃત્ત	૫૦
કચ્છમાં એશિયન જળચર	
પક્ષીગણતરી ૨૦૧૧-એક અહેવાલ.....	૫૬
પત્ર-સંગ્રહ	૫૮
સંચય	૬૧

મુખપૃષ્ઠ : ટીકલનો કસ્તૂરો (Tickell's Thrush)
તસવીર : અર્પિત દેવમુરારી, આણંદ



વિહંગ

ત્રિમાસિક

RNI Reg. No. GUJ/GUJ/2007/
20874 dt. 21-8-07

વર્ષ ૫ અંક ૨ ગ્રીષ્મ ૨૦૧૧

પરામર્શક સંપાદક

લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ :

ડૉ. પીયૂષ પટેલ, અશોક મશરૂ, ડૉ. મૌલિક વરૂ

મુખપૃષ્ઠ સજાવટ :

સૌજન્ય : 'પગમાર્ક ક્યુમ્યુલસ કોન્સોર્ટિયમ'

પત્રવ્યવહાર : ૧૮/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી,

સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

vihangujarat@gmail.com

લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦

આજીવન રૂ. ૧૫૦૦

(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય - 'વિહંગ રીસર્ચ ફાઉન્ડેશન'
- 'Vihang Research Foundation'ના નામે ડ્રાફ્ટ
અથવા મ.ઓ.થી; બહારગામના ચેકમાં રૂ. ૨૫/-
ઉમેરવા. આ સંસ્થાને મળેલાં દાન આવકવેરા ધારાની
કલમ ૮૦જી હેઠળ કરમુક્તિને પાત્ર છે.)

આ અંકમાં રજૂ થતા વિચારો સાથે સંપાદક મંડળ
સહમત હોય તે જરૂરી નથી.

સંપાદકીય



'કન્ઝર્વેશન' એટલે શું ? અંગ્રેજીમાં 'કન્ઝર્વેશન', ખાસ કરીને નૈસર્ગિક સ્ત્રોતોની જાળવણી, સુરક્ષા કે સંરક્ષણ માટે વપરાય છે. ગુજરાતીમાં 'સંરક્ષણ' શબ્દમાં પ્રકૃતિ કે પર્યાવરણ ગોપિત નથી એટલે 'પ્રકૃતિ-સંરક્ષણ', 'પર્યાવરણ-સંરક્ષણ', 'પક્ષી-સંરક્ષણ' વગેરે જે-તે સંદર્ભે વપરાતા રહે છે.

મને 'કન્ઝર્વેશન' શબ્દ ગમે છે. 'નૈસર્ગિક-સ્ત્રોતોની જાળવણી' ઉપરાંત તેમાં જાણે ઠસોઠસ કોઈ ગુઢાર્થ ભરેલો હોય, તેવું લાગે છે. એ શબ્દમાં કોઈ વિશિષ્ટ પ્રભાવ છે, વજૂદ છે, સામર્થ્ય છે, ઊંડાણ છે, ગંભીરતા છે.

'કન્ઝર્વેશન' જીવનનું જ નહીં અસ્તિત્વનું એક અંતરંગ પાસું ઉજાગર કરે છે. આપણા 'હોવાપણા' સાથે તે અભિન્ન રીતે વણાઈ ગયેલી પ્રક્રિયા છે. પૃથ્વી ઉપર 'જીવન'નો વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિ 'કન્ઝર્વેશન'ના મજબૂત માળખા ઉપર અવલંબિત રહ્યાં છે. કરકસર કરતી મધ્યમ વર્ગની ગૃહિણીની જેમ કુદરતે પોતાનાં વાસ અને વહાલાંને જીવની જેમ સાચવ્યાં છે. તેને ખબર છે; ક્યાં વહેવું અને ક્યારે ખીલવું, ક્યાં ભળવું ને ક્યારે ઓગળવું, ક્યાં વિકસવું ને ક્યારે રૂપાંતરિત થવું, ક્યાં સીંચવું ને ક્યારે સંચિત થવું. કુમળી કૂંપળને ખીલવતો વાયુરૂપ સ્પર્શ હોય કે ખરેલા શુષ્ક પર્ણને પોતાનામાં ભેળવતો ભૂમિરૂપ સ્પર્શ હોય તેની મૃદુતામાં કોઈ ભેદ નથી હોતો. પૃથ્વી ઉપર જીવનનું સર્જન કરતાં ઘટકો અસ્થાયી છે પણ એકમેકમાં રૂપાંતરિત થતાં થતાં તેઓ જીવસૃષ્ટિના અસ્તિત્વને આખંડ રાખે છે. આ જીવનચક્રનું અવિરત ફરતા રહેવું એટલે 'કન્ઝર્વેશન'.

'કન્ઝર્વેશન' એટલે કુદરતનો પર્યાય. બંને એટલાં તો એકરૂપ છે કે તેમનું અલગ અસ્તિત્વ અકલ્પ્ય છે. મનુષ્યેતર પ્રત્યેક જીવ પ્રકૃતિના પહેરેગીર જેવા 'કન્ઝર્વેશન'ને સંપૂર્ણ આધિન રહી તેઓના અસ્તિત્વનો કમ ભોગવી લે છે. શું હાથીએ, મંકોડાએ કે આકડાએ ક્યારેય 'કન્ઝર્વેશન' વિષે વિચાર કર્યો હોય એવું આપણે વિચારી પણ શકીએ ! વાઘ હોય કે સમડી, વડ હોય કે વાંદરો, ફૂલ હોય કે ચકલી, સૌ 'કન્ઝર્વેશન'ના અનુશાસનને સહજ સ્વીકારીને જીવી જાય છે.

'વિહંગ' એપ્રિલ- જૂન ૨૦૧૧

3

આ કુદરતી પ્રણાલીમાં અકુદરતી તત્ત્વ ત્યારે ઉમેરાયું જ્યારે કાળામાથાના માનવીએ પોતાનો અલગ ચીલો ચાતર્યો. કુદરત સાથે એકરસ એવા તેના અસ્તિત્વને તેણે નોખું તારવ્યું. મનુષ્યે 'કન્ઝર્વેશન'ના અનુશાસનને વિચ્છિન્ન કરી નાખતી જીવનશૈલી અપનાવવા માંડી.

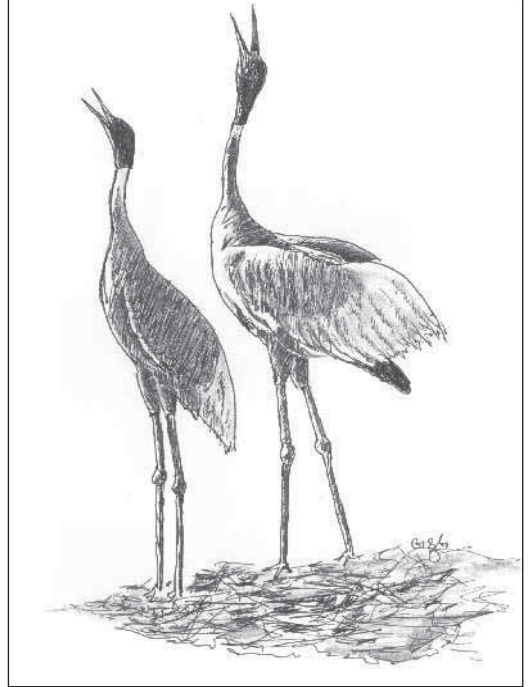
જંગલમાંથી જરૂર પૂરતી ચીજવસ્તુઓ વીણી લાવતો આદિવાસી અનુશાસિત હતો. પોતાની જરૂરિયાત જેટલું ધાન પકવતો ખેડૂત અનુશાસિત હતો. નદી કે સમુદ્રકિનારે પેટપૂરતી માછલી એકઠી કરી લેતો માછીમાર પણ કુદરતના દાયરામાં જીવતો હતો. પણ જરૂરિયાતો વધતી ગઈ. એક સમયના અખૂટ નૈસર્ગિક સ્ત્રોતોનાં તળિયાં દેખાવા માંડ્યાં, સમગ્ર જીવસૃષ્ટિને સુગઠિત રાખતા 'કન્ઝર્વેશન'ના તાણાવાણા માણસે એક પછી એક તોડવા માંડ્યાં. કુદરતે જ બક્ષેલી બુદ્ધિ શક્તિએ દુર્ભાગ્યે તેને એવું પ્રતિપાદિત કરી આપ્યું કે હવે તે આ સૃષ્ટિનો કર્તાહર્તા છે - તેના ઉપર રાજ કરવા સરજાયો છે !

અને હવે તે સંઘર્ષ કરી રહ્યો છે, ટકી રહેવાનો સંઘર્ષ. તેણે હવે પામી જવું જોઈએ કે, જાપાનની દુર્ઘટના તો એક 'ટ્રેલર' છે બાજી હવે જીવસત્રોસટની છે. હવે જરૂર છે સમૂળી ક્રાંતિની, પ્રકૃતિભણી પાછા ફરવાની સમૂળી ક્રાંતિ. જ્યાં રોજ લાખો એકરોમાં વરસાદી જંગલોનો ખૂરદો બોલી રહ્યો છે, ત્યાં 'વૃક્ષારોપણ'ના 'કોસ્મેટીક' નુસખાથી કોઈ અર્થ સરવાનો નથી. ઝેરી રસાયણોથી જળ, જમીન અને જીવન આર્કંઠ પ્રદૂષિત થઈ ચૂક્યાં છે, ત્યારે 'લાસ્ટિકનો વપરાશ ઓછો કરો'ના છેતરામણાં નાટકોથી જાતને છેતરી શકીશું - કુદરતને નહીં. 'અભયારણ્યો'ના માત્ર ઉપરછલ્લા ખેલ

અને 'વૈકલ્પિક શક્તિસ્ત્રોતો'ની માત્ર ગરમાગરમ નારાબાજીથી હવે કશું વળવાનું નથી. દંભની રમતો સમેટી અને હવે ખરાખરીનો ખેલ માંડવો પડશે. અને તે હશે જીવનશૈલીમાં આમૂલ પરિવર્તન. પ્રત્યેક શ્વાસે 'કન્ઝર્વેશન'નો જાપ જપવો પડશે, પ્રત્યેક વ્યક્તિનો પ્રત્યેક શ્વાસ માત્ર કોઈ સરકાર નહીં, માત્ર કોઈ સંગઠન નહીં, માત્ર કોઈ સંસ્થા નહીં, દરેકે 'કન્ઝર્વેશન'ને જીવવું પડશે. પ્રત્યેક ક્ષણે. છે આપણા સૌની તૈયારી ?



શું આપે આ વર્ષનું લવાજમ ભર્યું?



Publisher, Printer and Editor : Dr. Bakul Trivedi, 19/414, Satyagrah Chhavni, Satellite Road, Ahmeabad-380015. Owner : 'Vihang Research Foundation', Ahmedabad. Printed at : Bhagwati Offset, Bansidhar Esate, Bardolpura, Ahmedabad-380001. Laser Typesetting : Sharda Mudranalay, 201 Panchwati 1st Lane, Ambawadi, Ahmedabad-380015.



માણ્યું તેનું સ્મરણ - ૧૧

લાલસિંહ રાઓલ

મોરબી ઓફિસ બંધ થતાં મારી બદલી પોરબંદર થઈ. ફેબ્રુઆરી '૬૮માં ત્યાં હાજર થયો. સાગરકિનારે રહેવાનો આ પહેલો પ્રસંગ. વસવાટ ગોઠવાઈ જતાં પક્ષીનિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. રેલવે સ્ટેશનથી નજીકના રાવળિયા પ્લોટમાં મને ભાડે મકાન મળેલું. મારા નિવાસથી પાંચ-સાત મિનિટના અંતરે પાણીકાંઠાનાં યાયાવર પંખીઓનાં નિરીક્ષણ માટે અનુકૂળ એવું એક સ્થળ હતું. સ્થાનિક લોકો તેને રણ કહેતા. આસપાસના રહેણાક વિસ્તાર કરતાં થોડું નીચાણવાળું તે સ્થળ. વરસાદનું પાણી તેમાં ભેગું થતાં છીછરા તળાવ જેવો ખાસો મોટો વિસ્તાર બનતો. તેનું તળ એવું કે પાણી જલદી શોષાય નહિ. વળી તેની નજીક નવી થયેલ સોસાયટીઓની ગટરનું પાણી તેમાં આવતું. આથી બારેમાસ થોડું ઘણું પાણી રહે. શિયાળામાં બતકો, વાબગલીઓ, ધોમડા, હંજ તથા છીછરા પાણીમાં ફરનાર પંખીઓ તેમાં જોવા મળે. આસપાસ માણસોની થોડી અવરજવર ખરી, પણ પંખીઓ તેનાથી ટેવાઈ ગયેલાં. તેઓ શાંતિથી તેમાં ફરે, તરે અને ચરે. પરિણામે નજીકથી તેમનું નિરીક્ષણ થઈ શકતું. દૂરબીનથી જોતાં પંખીઓ સાવ નજીક લાગે. તેમનું નિરીક્ષણ કરવાની મજા આવે. હવે વન વિભાગે તેની આસપાસ તારની વાડ કરી તેને પંખી-અભયારણ્ય જાહેર કરેલ છે.

પોરબંદરનો દરિયાકિનારો ખડકાળ. પંખીઓ

ખાસ ત્યાં જોવા ન મળે. પણ પોરબંદર-રાજકોટ ધોરી માર્ગ ઉપર એક પુલ હતો. દરિયાની ભરતીનું પાણી બારે માસ ત્યાં રહે. કાદવ અને છીછરા પાણીમાં ફરનાર યાયાવર નાનાં પંખીઓ મોટી સંખ્યામાં તે પુલની આસપાસના ભીના વિસ્તારમાં જોવા મળે. કાદવ ખૂંદનારાં (waders)ની ઓળખાણ માટેનું તે એક આદર્શ સ્થળ. પોરબંદરના મારા ઊા વરસના વસવાટ દરમિયાન મને તેનો લાભ સારો મળ્યો. આ પંખીઓમાં જુદી જુદી જાતો વચ્ચે નજીવો તફાવત. તેમને ઓળખવામાં ભલભલાને મૂંઝવણ થાય. તેમનાં ઘનિષ્ટ નિરીક્ષણને કારણે મારે તેમની સાથે પાકી ઓળખાણ થઈ. રજાના દિવસોમાં અવારનવાર તેમની મુલાકાત લેતા - શિયાળામાં તો ખાસ.

પોરબંદરથી આઠેક કિલોમીટર દૂર સુકાળા નામનું એક તળાવ. આગળના વખતમાં તેમાંથી પોરબંદરને પાણી અપાતું. શિયાળામાં બતકો જોવા માટે સારું સ્થળ. શનિ-રવિની રજાઓમાં સાઈકલ પર ધીમે ધીમે હું સુકાળા જતો. સાવ એકાંત સ્થળ. મારા સિવાય કોઈ ત્યાં ન હોય. શાંતિથી ભરપેટ પક્ષીનિરીક્ષણ થાય. બંદર હોવાને લીધે પોરબંદરની હવા બારે માસ ભેજવાળી. પાંચ માઈલ છેટે આવેલ સુકાળા તળાવ દૂર ન ગણાય. પણ શિયાળામાં ઓતરાદા વાયરા સુકાળા થઈને પોરબંદર પહોંચે. આથી મને તે સૂકી હવાનો સરસ

લાભ ત્યાં મળતો. પંખીઓ ઉપરાંત આ સૂકી હવાનું પણ મને આકર્ષણ રહેતું.

એક વિશિષ્ટ બનાવને લીધે સુકાળા તળાવ મારા માટે યાદગાર બન્યું છે. તે તળાવની પાળે દેશી બાવળ પુષ્કળ. દાતણ માટે વાઘરી લોકો પાતળી ડાળો કાપી તેના કાંટા ત્યાં જ છોલતા. આ કાંટાથી પાળ ઉપર તેની ખાસી એવી પથારી થઈ ગયેલી. પાળે ફરવામાં તે તકલીફરૂપ બનતી. એક વાર દિવાળીની રજાઓમાં હું ત્યાં પક્ષીનિરીક્ષણ કરવા ગયેલો. તળાવમાંની બતકો જોતાં જોતાં હું પાળ ઉપર ધીમે ધીમે ચાલતો આગળ વધતો હતો. અચાનક મારાથી થોડેક દૂર એક પંખી જમીન પરથી ઊડીને બાવળમાં બેઠું. મારું ધ્યાન તે તરફ ગયું. દૂરબીનથી જોતાં તે પંખી નવું લાગ્યું. સ્થળ પર જ શક્ય તેટલી વિગતો ડાયરીમાં ટપકાવી લીધી. તેનાં જેવું એક પંખી મારી પાસેના વ્હીસલરનાં પુસ્તકમાં છે, એ મારા ધ્યાનમાં આવ્યું. ઘરે આવીને મેં લખેલ વિગતો પુસ્તકમાંનાં રંગીન ચિત્ર અને વર્ણન સાથે સરખાવી, પણ તે પંખી ઓળખાયું નહિ. વિગત ઓછી પડી. વધારે વિગત લેવા બીજા દિવસે ફરી સુકાળા ગયો. આગલા દિવસની માફક જ બાવળની શૂળોની પથારીમાંથી ઊડીને તે પંખી ઝાડમાં બેઠું. વધારે ચોકસાઈથી તેના દેખાવની વિગતો નોંધી. ઘરે આવી વ્હીસલરનાં લખાણ સાથે ફરી સરખાવ્યું, પણ મેળ ન ખાધો. મારી પાસેનાં સલીમ અલી અને ધર્મકુમારસિંહજીનાં પુસ્તકો તપાસ્યાં. તે પંખી તેમાં ન હતું. આમ પૂરી ઓળખાણ ન થઈ. કોઈ પંખી ઓળખાય નહીં ત્યારે પક્ષીનિરીક્ષકને કેવી અકળામણ થાય તેનો તમને બધાને અનુભવ હશે. તેની ઓળખ માટેનો એક રસ્તો રાજકોટ સાહેબને પૂછવાનો હતો. મેં લખેલ નોંધ પત્ર દ્વારા તેમને મોકલી. યાદ રહે કે આ બનાવ '૬૮ કે '૭૦ની સાલનો હતો. તે વખતે સલીમઅલીના 'Handbook of the Birds of India and Pakistan'ના ગ્રંથો બહાર પડેલા નહીં. પોતાની પાસેના સ્ટુઅર્ટ બેકરે લખેલ 'New Fauna'માં

તે પંખી સાહેબને મળ્યું. થોડા દિવસ બાદના તેમના પત્રમાં તે પંખી Dark Thrush છે, એ તેમણે જણાવ્યું. આપણા પશ્ચિમ ભારત વિસ્તારમાં છેલ્લા પોણોસો વરસોમાં આ તેનો ત્રીજો હેવાલ હતો. એક દુર્લભ પંખી જોવાનો મને ખૂબ આનંદ થયો. ગુજરાતનાં પંખીઓની યાદીમાં એક ઉમેરો થયો. આ હેવાલ સાહેબે ઝાંઝર ફેતેહઅલીના Newsletter for Birdwatchersમાં મોકલેલ અને તે તેમાં છપાયેલ.

પોરબંદર બહાર થોડે દૂર મોટો પડતર વિસ્તાર. ઝાડપાનનું તેમાં નામ નહીં. તે વખતે એક મોટા હનુમાન મંદિર સિવાય બીજું કાંઈ ચણતર નહીં. મંદિરની અગાસી પરથી એક સાપમાર (Short-toed Eagle)ને હવામાં એક જ સ્થળે ૨૫-૩૦ મિનિટ સ્થિર ઉડાન (hovering) કરતો મેં જોયો. તેની આ ઉડાન કપાસી (Black-shouldered Kite) કે કાબરા કલકલિયા (Lesser Pied Kingfisher) કરતાં જુદી હતી. સ્થિર ઉડાન માટે આ બન્નેને ઝડપથી પાંખો વીંઝવી પડે છે. આ સાપમાર તો જોરદાર સામા પવને પોતાની પહોળી અને ઠીક ઠીક લાંબી પાંખોના કેવળ છેડા જ સહેજસાજ હલાવતો. લાંબા સમય સુધી સ્થિર ઉડાન એટલે જ કરી શકે ને ?

પોરબંદર આસપાસનાં પરિભ્રમણોમાં મને શિયાળુ નાની ડૂબકી (Black-necked Grebe) અને વાધોમડી (Slender-billed Gull) જોવા મળતા, પણ તે એકલદોકલ. ડૉ. બલર દંપતીને વરસો બાદ દારકા નજીકના તાતાના ચરકલાનાં મીઠાનાં અગરોમાં લગભગ હજારેક જેટલી આ ડૂબકી અને વાધોમડી જોવા મળેલ. આશ્ચર્ય થાય તેવી આ વાત છે. આ સાંભળીને મારા મોઢામાં પાણી આવી જતું ! એક વાર તેમની સાથે તેઓ મને આ બતાવવા લઈ ગયેલા. તેમણે જોયેલ સંખ્યા મને ત્યાં બતાવી. તે જોઈ મને ખૂબ આનંદ થયો. આ પછી તો બીજા અનેક પક્ષીનિરીક્ષકોને તે લાભ મળેલ.

બરડા ડુંગરામાં એક નદી ઉપર રાજ્યે બંધ

બંધલો. તેમાંથી પોરબંદરને પાણી અપાતું. પક્ષીનિરીક્ષણ માટે કોઈ કોઈ વાર હું ત્યાં જતો. બંધથી બનેલ સરોવરની પાળે એક ઊંચી જગ્યાએ રાણા સાહેબે (પોરબંદરના રાજવી) મહેલ બંધાવેલો. તે માટેનાં સ્થળની પસંદગી માટે તેમની રસજ્ઞતા (aesthetic sense)ને દાદ આપ્યા વિના ન રહેવાય. ત્યાંથી દેખાતું આસપાસનું કુદરતી સૌંદર્ય ભૂલ્યું ભુલાય નહીં તેવું. ખસવાનું મન જ ન થાય. એક વાર તે મહેલ અંદરથી જોવાની મને તક મળેલી. તેમાંનું સઘળું ઊંચી રસવૃત્તિને સંતોષે તેવું. ડુંગરાઓથી ઘેરાયેલા એ સરોવરમાં

પંખીઓ ખાસ ન દેખાતાં. બંધ નીચેથી નીકળતા ઝમણ (oozing)ને લીધે નદીમાં નાનું વહેણ ચાલુ રહેતું. તેના કિનારે કિનારે જંગલનાં પંખીઓનું નિરીક્ષણ કરતો. પંખીઓ મળે કે ન મળે પણ તે સમગ્ર વિસ્તારની નિસર્ગશ્રી માણવા મળતી એ મારે મન મોટું ઇનામ હતું !

(કમશઃ)

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ્., 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૧૧



બસ, ટહુકા સાંભળું છું...

આછું અજવાળું થાય છે અને શોભીંગોના ટહુકા સંભળાય છે. હવે મારે ટહુકા સાંભળવા સિવાય કશુંય કરવાનું નથી... ને આનાથી મોટું આનંદપર્વ મારે માટે કોઈ જ નથી. ઘર પાસેના બગીચાનાં વૃક્ષો હજી નિદ્રાવિયોગ પામ્યાં નથી ત્યાં તો જુદાજુદા ટહુકાઓ ઊઘડવા લાગ્યા છે. બુલબુલની જોડીઓ તો હંમેશાં મુક્ત કંઠે જ બોલે છે ને પોતાનું ભીતર મધમીઠા ટહુકામાં ખોલે છે. જરાક ચંચળ છે આ પંખી... પણ ઘણી વાર બેઉ નિરાંતનાં બેઠેલાં ભાળું છું... પિંક્ પિયૂ પિંક્ પિયૂની એમની રટણ આપણામાંય સ્વજનતરસ જગવે છે. એકધારું બોલે - માંડ પંદરવીસ સેકન્ડ ! પણ એમનું જરીક કલગી નીકળેલું માથું ટટ્ટાર થાય છે. સગૌરવ, પેટ ને પાંખો પણ હાલે - જરાતરા; પણ કેસરી ચાંલ્લાવાળી પૂંછડી લયમાં ઊંચીનીચી થતી રહે છે. બહુરંગી નહિ એવાં બુલબુલનો કંઠ આટલો બધો મધુર કેમ હશે ? સવાર પહેલાંની સવારમાં એમને સાંભળતાં સાંભળતાં પુનઃ તન્દ્રા - શમણાં - ઊંઘ બધું ઘૂંટાય છે. ને એક નશો જાણે તનમનને કશીક

અગોચર વાતમાં તલ્લીન બલકે લયલીન કરી દે છે. સુરેશ હ. જોષીને ગમેલું ઉમાશંકર જોશીનું બુલબુલ ગીત મારા મનમાં, આખી સવાર, ગુંજતું રહે છે :

**‘બોલે બુલબુલ / વ્હેલે પહરોડિયે બોલે બુલબુલ...
આ રે ગુલાબી મારી નીંદરની પાંખડીએ,
ઝીણા ઝરે સૂર કોના આકુલ ? બોલે બુલબુલ...
ચૈતરની ચાંદનીનાં ફોરાં શા સૂર એ,
આવી છંટાય મારી પાંખણે અમૂલ ! બોલે બુલબુલ...’**

બુલબુલ તો બારેમાસ ગાય છે. હું લખતો હોઉં છું ત્યારે એ જોડું બારીએ આવીને બેસે છે. જરાક મસ્તક નમાવી ત્રાંસી નજરે મને જુએ છે... ને પછી પાછાં મધુમાલતી તથા કૌરવપાંડવવેલમાં રમતાંભમતાં વીજળીના તારે જઈને ઠરે છે ગાય છે ને પાછાં પીપળાનાં કોમળ અજવાળું વેરતાં પાંદડાંમાં છુપાઈ જાય છે. કદાચ એ બેઉ પણ ચક્રવાક યુગલની જેમ સંતાઈ જવાની અને શોધી કાઢીને પ્રસન્ન થવાની રમત રમતાં હશે. એમને તો એ જ કામ ! આવા અવસરે પંખી થવાનું મન કોને નહિ થાય ?

મણિલાલ હ. પટેલ

કચ્છી બટાવડાની શોધમાં...

કચ્છી બટાવડો ઉર્ફે વાકુ વાકુ, (Spotted Sandgrouse) બટાવડાની એક જાત છે અને ગુજરાતમાં ઉત્તર સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છમાં તેની શિયાળુ પ્રવાસી તરીકે નોંધ થયેલી છે. તે ઇરાક, અરબસ્તાન, ઇરાન કે અફઘાનિસ્તાનથી અહીં આવે છે. દેખાવમાં તે ખૂબ જ રૂપાળું પક્ષી છે. નરના શરીર પરનાં ટપકાં તેની ઓળખ આપે છે અને ઊંડે છે ત્યારે અચૂક “વાકુ... વાકુ... વાકુ...” એમ બોલે છે.

આ પક્ષી અગાઉનાં વરસોમાં બન્નીમાં નિયમિત શિયાળુ પ્રવાસી હતો. મારી નોંધપોથીની નોંધ મુજબ સ્વ. મ. કુ. શ્રી હિંમતસિંહજી સાથે તા. ૧૦-૧૨-૧૯૮૦ના રોજ તેનું ટોળું ભીરંડિયારામાં જોયું હતું, જે મારી પ્રથમ નોંધ હતી. ત્યાર બાદ, બન્નીની કોઈ નોંધ મારી ડાયરીમાં મળતી નથી. કદાચ બન્ની જઈ ન શકાયું હોય, પરંતુ સ્વ. મ. કુ. શ્રી હિંમતસિંહજીનું કહેવું એમ હતું કે, બન્નીમાં પાણી ન હોય ત્યારે કાસવતી બંધ પર આ પક્ષીઓ અચૂક પાણી પીવા આવતાં હોવાં જોઈએ, તેથી તેઓની સાથે આવી પરિસ્થિતિ વખતે તેના નિરીક્ષણનો કાર્યક્રમ બનાવેલો.

કાસવતી એ મધ્યમ કક્ષાનો બંધ છે અને ભુજ તાલુકાના લોડાઈ ગામ નજીક આવેલો છે. અહીંથી કચ્છનું મોટું રણ નજીક છે.

તા. ૨૦-૨-૮૩ના રોજ સ્વ. હિંમતસિંહજી તથા પેલિકન નેચર ક્લબના મિત્રો સાથે અહીં ગયા તો સવારે ૯-૪૫થી ૧૧-૦૦ વચ્ચે અંદાજિત ૧૦૦ જેટલા કચ્છી બટાવડા પાણી પીવા આવેલા. તે વખતે ૨૦૦૦ + જેટલાં વગડાઉં બટાવડા (Chestnut-bellied Sandgrouse) પણ પાણી પીવા આવેલા પરંતુ તેના અલગ જૂથમાં આવેલા.

પછીના વરસે તા. ૧૫-૧-૮૪ના રોજ સ્વ. હિંમતસિંહજી સાથે આ સ્થળ પર ફરી પાછા ગયા ત્યારે સવારે ૧૦-૨૦થી ૧૦-૪૫ વચ્ચે અંદાજિત ૧૫૦ વાકુ-વાકુ પાણી પીવા આવેલા. તે વખતે ૨૦૦ વગડાઉં બટાવડા અલગ જૂથમાં પાણી પીવા આવેલા. ફરી ૧૧-૩-૮૪ના રોજ તેઓની સાથે ગયેલ તો કચ્છી બટાવડા



જોવાં મળેલ નહીં, પરંતુ ૨૦૦૦ + જેટલાં વગડાઉં બટાવડા પાણી પીવા આવેલા. કચ્છી બટાવડા ઋતુ પ્રવાસમાં પરત ગયાં હશે તેમ લાગ્યું. ત્યાર બાદ છેક તા. ૭-૧૨-૧૯૮૭ના રોજ બન્નીના વેકરિયા ઢંઢ ખાતે સાંજે અંદાજિત ૮૦ પક્ષીઓ ઊડતાં નજરે પડેલાં. તેના “વાકુ વાકુ...” અવાજ પરથી તેની ઓળખ થયેલી. તે દિવસે સ્વ. હિંમતસિંહજી પણ અમારી સાથે હતા. અહીં અમે પાણીકાંઠાનાં પક્ષીઓનું નિરીક્ષણ કરવા આવેલા. તે પછી આજ દિવસ સુધી આ પક્ષી બન્નીમાં કે અન્ય જગ્યાએ જોવા મળેલ નથી. બન્નીમાં અનેક વખત જવાનું થયેલું છે, પરંતુ પરદેશી બાવળના ફેલાવાને કારણે બન્નીમાં સપાટ જમીન ઓછી હોઈ આ પક્ષી જોવાં મળેલાં નથી. શક્ય છે કે આ પક્ષી હજુ પણ બન્નીમાં કોઈ ચોક્કસ ભાગમાં આવતાં હોય અને નજરે પડ્યાં ન હોય, કારણ કે બન્નીનો વિસ્તાર મોટો છે.

આ વરસે (૨૦૦૮નું ચોમાસું) બન્નીમાં વરસાદ ઓછો હોઈ કાસવતી બંધ પર આ પક્ષીઓ પાણી પીવા આવે છે કે કેમ, તે ચકાસવા મિત્રો સાથે તા. ૧૩-૨-૨૦૧૦ના રોજ આ સ્થળની મુલાકાત લીધેલી. કમનસીબે કચ્છી બટાવડા તો ઠીક પણ વગડાઉં બટાવડા પણ પાણી પીવા આવતાં નજરે પડેલા નહીં. બંધમાં પાણી પણ ઉપલબ્ધ હતું અને અન્ય પાણીકાંઠાનાં પક્ષીઓ પણ મોજૂદ હતાં. (જેની અલગ નોંધ આપેલ છે.) આ પ્રવાસમાં મારી સાથે પેલિકન નેચર ક્લબના સભ્યો શ્રી સુબોધ હાથી, શ્રી નવીન બાપટ તથા શ્રી મહમદ હુસેન ખત્રી જોડાયેલા. કચ્છી બટાવડાને કચ્છમાં શોધવાનો અમારો પ્રયાસ હજુ પણ ચાલુ જ રહેશે.

શાંતિલાલ વડુ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાચો, માધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

વિહંગાવલોકન



શ્રી લવકુમાર ખાયર

પક્ષીઓને અભયારણ્યથી વિશેષ કંઈક જોઈએ છે...

આ ચોપાસ ભીડભાડવાળા માહોલમાં વનસ્પતિની હાજરી હવે વધુ ને વધુ મહત્ત્વની બનતી જાય છે. તેમનું હોવું સૌંદર્યમાં તો વધારો કરે જ છે પણ સાથે સાથે આપણા માનસિક તણાવને પણ દૂર કરે છે. વળી, તેમની ઉપસ્થિતિ પક્ષીઓને માટે પણ આમંત્રણરૂપ બની જાય છે. તેઓ પક્ષીઓને આપણી સાથે રહેવા માટે જગ્યા પૂરી પાડે છે અને પક્ષીઓનું આગમન પણ વાતાવરણને સુંદરતા અને શાંતિ પ્રદાન કરે છે. આધુનિક શહેરી જીવનનું ખૂબ જ ચર્ચાસ્પદ અવિભાજ્ય અંગ બની ગયેલું કાર્બનનું વધી રહેલું પ્રમાણ વનસ્પતિની હાજરીથી ઓછું થાય છે. એ તો સૌને વિદિત છે કે માનવજાતિના વિકાસ અને સુખાકારીની સાથે હવે પ્રદૂષણનો પ્રશ્ન વણાઈ ગયો છે. પોતાના રહેઠાણની 'બાલ્કની'માં જાતે ઉછેરેલા બે-પાંચ છોડ પણ આ અવિચારી પ્રદૂષણને ખાળવા માટેનો એક અત્યંત જરૂરી અને પ્રશંસનીય પ્રયાસ છે, તેમ હું માનું છું. આપણા વ્યક્તિગત કૌશલ્ય અને વગનો મહત્તમ ફાયદો કઈ રીતે લઈ શકીએ જેથી ખોટી નિરાશા ન સાંપડે, એ સંદર્ભે હું નીચેનાં સૂચનો કરવા માંગું છું.

(૧) તમારા બગીચામાં વ્યક્તિગત રસ લો અને

છોડ તથા માટીને દરરોજ તપાસો. ભલે માળી રાખ્યો હોય, તમે લીધેલા અંગત રસને લીધે બગીચો તમારી આગવી શૈલી અને પ્રતિભાને છતાં કરશે.

(૨) વિચારપૂર્વક સ્થાનિક ફૂલ-ઝાડને દાખલ કરો. તમને પ્રતીતિ થશે કે, તમારો બગીચો સ્થાનિક વૃક્ષોથી એક અલગ ભાત ઊભી કરે છે. સાથે સાથે તે વધુ વૈભવશાળી પણ દેખાશે. સ્થાનિક વૃક્ષ-જાતિઓને પાણી ઓછું જોઈએ છે, કારણ કે તેઓ અહીંની આબોહવા તથા વારંવાર આવતા દુષ્કાળોમાં જ પોસાયેલી હોય છે. અને પક્ષીઓને તો સ્થાનિક વનસ્પતિ જ વધુ પસંદ હોય છે; પછી ભલે એ છોડ હોય, વેલ હોય કે વૃક્ષ હોય.

(૩) બગીચાની તમારી નિયત મુલાકાત સમયે કોઈ છોડ બીજા છોડને દબાવી દેવા સુધી વિસ્તાર પામેલો જણાય તો તેને છાંટી નાખતા અચકાવું નહીં. ઘણી વાર તો ઝડપથી વધતી જાતિઓની કઠોર થઈને કાપકૂપ કરવી પડે છે.

(૪) વૃક્ષો અને વેલાને સમયાંતરે છાંટવા પડે, જેથી તેઓ એટલા ન વધી જાય કે તેમની ઉપયોગિતા ઓછી થઈ જાય. સમયાંતરે કાપકૂપ કરવાથી વૃક્ષો વધુ ગીચ અને ઘટાદાર બને છે, જે દેખાવમાં પણ સુંદર લાગે છે. વૃક્ષને એની રીતે જ વધવા દઈએ – જે સામાન્ય રીતે આપણે ત્યાં જોવા મળે છે, તો સૂકા પાન અને ક્યારેક

સડી ગયેલી ડાળીઓ જ આપણને ઇનામમાં મળશે !

(૫) ગરમીના દિવસો શરૂ થાય તે પહેલાં બધાં ઝાડ-પાનનું વ્યવસ્થિત 'કટિંગ' કરી નાંખવું જોઈએ. આનાથી કદાચ પાછળથી પાણીની અછત થાય ત્યારે પણ વાંધો ન આવે. ઊલટું મૂળ, પાણીની શોધમાં જમીનમાં વધુ ઊંડા ઊતરે અને છોડ - વૃક્ષ વધુ આક્રમકતાથી નવપલ્લવિત થાય. જો ટપક પદ્ધતિથી પાણી સિંચતા હોવ તો ધ્યાન રાખવું કે, આ પાણી છોડને તેના મૂળમાં મળે, નહીં કે સપાટી ઉપર.

(૬) આપણે ત્યાં સૂકાં પાંદડાંને કચરો ગણી ફેંકી કે બાળી દેવાની પ્રથા છે, પણ ખરેખર તો ચાલવાની તથા બેસવાની જગ્યાઓએથી આ પાંદડાં વાળી તેને ક્યારામાં પાથરી દેવાં જોઈએ. સમય જતાં આ પાંદડાં માટી સાથે ભળી માટીને પોચી બનાવશે, જમીનમાં

સેંદ્રિય પદાર્થોનું પ્રમાણ વધારશે અને જમીનમાં ભેજ સાચવી રાખવામાં મદદરૂપ થશે.

(૭) જંતુનાશકોનો વધુ વપરાશ ન કરશો. તેનાથી નુકસાનકર્તા કીટકોની સાથે સાથે અન્ય ઉપયોગી બેક્ટેરિયા, ફૂગ તથા અળસિયાંનો પણ નાશ થઈ જશે અને જમીનનું કૌવત ઓછું થશે.

(૮) ઊંધઈને તમારો દુશ્મન ન ગણશો - જાણે કે એ તમારું આખું ઘર ખાઈને તમને ઘરની બહાર ફેંકી દેવાની હોય ! ઊંધઈ ખરેખર તો જમીનને સુધારે છે અને જીવંત વનસ્પતિને તો ભાગ્યે જ ખોરાક બનાવે છે. બહાર માટીમાં જ જો એને પૂરતું સેંદ્રિય ખાવાનું મળી રહે તો તમારા ઘરમાં પણ નહીં પ્રવેશે. ઊંધઈ, અળસિયા તથા અન્ય કીટકોની ઈયળો તથા ઈંડાં પક્ષીઓને આકર્ષે છે.

Wildlife Art & Outdoor Gear



Safari Vest - Rs. 950/-*



Bean Bag - Rs. 250/-*



Binoc Harness - Rs. 300/-*



Lens Cover - Rs. 260/-*



Fleece Bag - Rs. 220/-*



Boonie Hat - Rs. 210/-*



Bum Bag - Rs. 280/-*



Snake Bag - Rs. 270/-*

10% of the sales proceeds will be donated towards the wildlife conservation.

* Courier Charges Extra

Rahul Parekh

Wildlife Art Gallery

'Matru Ashish', 1st Floor, 13, Manhar Plot, Opp. Lifeline Building, Vidyanagar Road, Rajkot - 360 002
Cell: 98796 42848 web: www.rahulparekhwildlife.com email: rahulc_parekh@yahoo.com

Advt.

(૯) 'લોન'ને એકદમ ઓછી કરી નાખો. એને સાચવવી અઘરી છે, તથા જલદી બગડી જાય છે. 'લોન' પાણી વધારે માંગે છે, ખર્ચાળ છે અને પૈસાપાત્રોને પણ પોસાવી અઘરી પડે છે.

(૧૦) જ્યારે બગીચાનો નકશો બનાવો ત્યારે, એવી રીતે બનાવો કે જે આગંતુક આવે એ એમાંથી જ પસાર થાય તેવું ન બને. જો એવું કર્યા સિવાય છૂટકો જ ન હોય તો ચાલવા માટે પાકો રસ્તો બનાવો, જેથી હાલતાં ચાલતાં લોકો બગીચામાં ન પેસી જાય. મુલાકાતીઓને બગીચો બતાવો પણ જેમ ફાવે તેમ બધાં તેમાં વિહરે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી ન કરો.

(૧૧) અને છેલ્લે, તમારો માળી તમારા પર હુકમ ચલાવે એને બદલે માત્ર તમારી સૂચનાનું પાલન કરી તમને મદદ કરતો રહે એવો વ્યવહાર રાખો.

તમારો વૃક્ષ-પ્રેમ તમારા પ્રાંગણની દીવાલોની બહાર પણ લઈ જાઓ. રસ્તાની બાજુનાં વૃક્ષ વાવવાની અને સાચવવાની જવાબદારી લો. કેટલાંક પડોશીઓ વિરોધ કરશે, પણ તેમને પ્રેમથી સમજાવો. એક વાર સુંદરતા અને ઇંચડાનું સામ્રાજ્ય થશે પછી હળવે રહીને તેઓ તમારી વાતનો સ્વીકાર કરતાં થઈ જશે. મારા ઘર પાસેના ચાર રસ્તા પર મેં જ્યારે ડૉ. સલીમ અલી પાસે વડ વવડાવ્યો ત્યારે મારા પડોશીએ એવી ફરિયાદ કરી હતી કે, આનાથી 'ટ્રાફિક'માં અવરોધ આવશે. આજે, જેમ મેં મારા છેલ્લા લેખમાં લખ્યું હતું તેમ યુવાન અને વૃદ્ધ સૌ આ વૃક્ષને ખૂબ જ પ્રશંસાથી નીરખે છે. વળી, આ કુદરતી 'ગતિ અવરોધક'ને લીધે વયસ્કો અને બાળકોને રસ્તો ઓળંગવામાં પણ તકલીફ પડતી નથી. ઉપરની ઘટા વધુ વિસ્તરે નહીં તે માટે હું સમયાંતરે ઉપરની શાખાઓ છંટાવતો રહું છું. આવતા ઉનાળે હું બસોથી વધુ જગ્યાએ આ વૃક્ષ વાવવા માટેની બાંહેધરી લઈ ચૂક્યો છું. આ વડ શ્રી સલીમ અલીના હસ્તે વવડાવ્યો એ તો ખરું જ પણ એનો રોપો એક શાખા રૂપે વડોદરાના લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસના એ વૃક્ષમાંથી મેળવેલો

‘વિહંગ’માં જાહેરખબર

પ્રકૃતિ અને પક્ષી સંરક્ષણ અંગેનું સામયિક ‘વિહંગ’, છેલ્લાં દસેક વર્ષથી પ્રસિદ્ધ થાય છે અને તેણે ખૂબ જ લોકચાહના પ્રાપ્ત કરી છે. ગુજરાતના ખૂણે ખૂણે વસતા પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેના સેતુ તરીકે તે એક ઉમદા અને ઉપયોગી કામગીરી બજાવી રહ્યું છે. પર્યાવરણ સંરક્ષણની ભારતીય પરંપરા અને મૂલ્યોના જતનની સાથે તે દિશામાં કાર્યાન્વિત વૈજ્ઞાનિક અભિગમનું સન્માન કરતા આ સામયિકમાં જાહેરખબર મોકલી એક સમાજોપયોગી, સુંદર કાર્યમાં આપ પણ સહભાગી થઈ શકો છો. જાહેરખબરમાં જાહેરાતની સાથે સાથે પ્રકૃતિસંરક્ષણ અંગેના કોઈ સંદેશને ઉપસાવી શકીએ તેવો અમારો પ્રયત્ન રહેશે.

‘વિહંગ’માં જાહેરખબરના દર નીચે પ્રમાણે છે :

આખું પાનું	(4 colour)	રૂ. ૫,૦૦૦/-
આખું પાનું	(B/W)	રૂ. ૨,૦૦૦/-
અડધું પાનું	(B/W)	રૂ. ૧,૦૦૦/-
બીજું/ત્રીજું મુખપૃષ્ઠ (4 colour)		રૂ. ૬,૦૦૦/-
પાછળનું મુખપૃષ્ઠ (4 colour)		રૂ. ૭,૫૦૦/-

જે મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે શ્રીલંકાથી રોપો લાવીને ઉછેરેલો.

જેમ જેમ છોડ અને વૃક્ષો મોટા થઈ ફોરમશે અને જમીન વધુ ને વધુ ફળદ્રુપ થશે તેમ તેમ વધુ ને વધુ પક્ષીઓ તમારે ત્યાં આવતાં થશે - કેટલાંક તો કાયમી ભાડુઆતની જેમ જ રહેકાણ બનાવશે. અત્યારે હું હરિયલ (Yellow-footed Green Pigeon)ની તીણી સિસોટીની રાહ જોઉં છું. કદાચ પ્રજનન કરવા માટે ગીર જતાં જતાં રસ્તામાં કોઈ નવરંગ (Indian Pitta) પણ મારી મુલાકાત લઈ જાય. મને પક્ષીઓની પાછળ જવા કરતાં તેઓ મારી પાસે આવે એવું વધારે ગમે છે.

૧૪, જ્યંત ઓસાયટી, રાજકોટ-૩૬૪૦૦૪



નિરીક્ષણ નોંધ



વટવાણાના તળાવમાં કાળીડોક ટૉક

સર્વે પરિવારજનો સાથે તા. ૧૪-૧૧-૧૦ના રોજ ડભોઈ પાસે આવેલ વટવાણાના સંરક્ષિત તળાવની મુલાકાત લીધી. સવારે આશરે ૯.૦૦ વાગે પહોંચ્યા ત્યારે તળાવ પર અને આસપાસ ગાઢ ધુમ્મસ છવાયેલ હતું, જેથી અમે થોડાક નિરાશ થઈ ગયા. પરંતુ થોડાક સમય બાદ તડકો નીકળતા અને ધુમ્મસ દૂર થતાં તળાવમાં પક્ષી દેખાવા લાગ્યા. સ્થાનિક અને અનુભવી પક્ષીનિરીક્ષક શ્રી ઈશ્વરભાઈ સાથે અમે સર્વે પક્ષીદર્શન માટે ગયા. યાયાવર પક્ષીઓ આવવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. તળાવમાં છીછરા પાણીમાં ઈશ્વરભાઈએ અમોને કાળીડોક ટૉક (Black-necked Stork) દેખાડ્યો ત્યારે ખૂબ આનંદ અને આશ્ચર્ય થયું. ઈશ્વરભાઈના જણાવ્યા અનુસાર એમણે સર્વ પ્રથમ વાર અહીંયાં કાળીડોક ટૉકને જોયો હતો. આ ઉપરાંત અમને જોવા મળેલ વિવિધ પક્ષીઓમાં ૪૦૦ ગાજહંસ (Greylag Goose) મુખ્ય હતા.

રાકેશ પટેલ

૧. શુક્ર સ્વપ્ન, બાલકુંજ લેન, એલ.જી. કોર્નરની સામે, મણિનગર, અમદાવાદ-૮



ધોલેરાની આસપાસ

‘સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરીન કેમિકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ’ (CSMCRI)માંથી ધોલેરા આજુબાજુના વિસ્તારમાં સર્વેક્ષણ માટે તા. ૧/૨/૩-૧૨-૧૦ એમ ત્રણ દિવસ માટે જવાનું હતું. ધોલેરા, બરવાળા તથા તેની આજુબાજુનાં લગભગ ૨૫ ગામની મુલાકાત લેવાની હતી. જ્યાં-જ્યાં, વચ્ચે-વચ્ચે સમય મળે ત્યારે પક્ષીનિરીક્ષણ કરી લેતો હતો. પ્રથમ દિવસે ભાવનગરથી હેબતપુર ગામ જતા રસ્તામાં ‘નિરમા’નું પાટિયું આવે છે તે પહેલા આવતા ‘સોલ્ટ ફાર્મ’નાં તળાવોમાં અસંખ્ય મોટાં હંજ (Greater Flamingo) જોવા મળ્યાં.

(સંખ્યાનો અંદાજ લેવો જોઈએ - સં.) તે ઉપરાંત,

પીળીચાંચ ટૉક (Painted Stork), કાળી કાંકણસાર (Black Ibis), નાનો કાજિયો (Little Cormorant), સર્પગ્રીવ (Darter), મોટો ધોળો બગલો (Great Egret) વગેરે પક્ષીઓની નોંધ લીધી. સમયનો અભાવ હોવાથી બધી જગ્યાએ ગાડી ઊભી રખાવી શકું તેમ ન હતું. રસ્તાની બંને બાજુ ક્યારેક ક્યારેક ઊડતી પટ્ટાઈ (Harrier) પણ નજરે ચડી જતી હતી. ભાવનગરથી ધોલેરાના આ રસ્તા પર અસંખ્ય નાનાં તળાવો તથા ‘સોલ્ટ ફાર્મ’નાં તળાવોમાં યાયાવર પક્ષીઓ તથા સ્થાનિક પક્ષીઓની પુષ્કળ પ્રમાણમાં હાજરી હોય છે.

બીજા દિવસે અમે લોકો બાવળીયારી ગામથી થોડે દૂર આવેલા સમુદ્ર પાસે કે જે ખંભાતના અખાતનો જ એક ભાગ છે, જતા હતા. રસ્તો ખરબચડો હતો અને બંને બાજુનો વિસ્તાર લગભગ ઉજ્જડ મેદાન જેવો હતો. જો કે, અમુક અમુક જગ્યા પર બાવળ, પીલુડી અને ઘાસનું પ્રમાણ હતું. મોરડનું પ્રમાણ આ વિસ્તારમાં વધારે છે. બાવળીયારીથી લગભગ ૭ કિ.મી. દૂર અમને એક સારસ (Sarus Crane)ની જોડી તથા તેનાથી થોડે જ દૂર બેઠેલા ૬ કરકરા (Demoiselle Crane) જોવા મળ્યા. આ વખતે ગાડી ઊભી રખાવીને મારી સાથે આવેલા ડૉ. થોરાટ, ડૉ. હલદર, નવલભાઈ, દેવાંગ ત્રિવેદી, મનીષભાઈને સારસ તથા કરકરા બતાવ્યા. તેઓ દરેક માટે સારસના પ્રત્યક્ષ દર્શન પ્રથમ વાર જ હતા ! સારસ જોઈને સૌ ખુશ થઈ ગયા. રસ્તામાં મને બંને બાજુએ મોટી સંખ્યામાં મોટો ચંડૂલ (Crested Lark) જોવા મળ્યો.

ત્રીજા દિવસે ધોલેરાથી ભડિયાદ ગામ તરફ જતા રસ્તામાં આવતા એક તળાવમાં મોટી સંખ્યામાં

ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck), લુહાર (Gadwall), નાની મુરઘાબી (Common Teal), શિયાળુ મોટી ડૂબકી (Great Crested Grebe) તથા નાની ડૂબકી (Little Grebe) જોયા. ફરી ધોલેરા પાછા આવી ત્યાંથી બીજા રસ્તે રાહતળાવ ગામ જતા હતા ત્યારે રસ્તાની બાજુમાં એક નાના તળાવમાં બે ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck), એક સફેદડોક ઢેંક (White-necked Stork) અને ૪ સફેદ કાંકણસાર (Oriental White Ibis) જોયા. આ વિસ્તારમાં આ પક્ષીઓનું અવલોકન મારે માટે પ્રથમ જ વાર હતું. ત્રણ દિવસના પ્રવાસ દરમિયાન એક વાત જાણી આનંદ થયો કે, લગભગ જેટલાં ગામની મુલાકાત લીધી ત્યાં વરસાદનાં પાણીથી ભરેલાં એકાદ-બે મોટાં તળાવો હતાં; રસ્તામાં અથવા ગામની આજુબાજુનાં નાનાં તળાવો તો અલગ. આ વખતે યાયાવર પક્ષીઓ તથા સ્થાનિક પક્ષીઓની સંખ્યામાં પણ ચોક્કસ વધારો થશે તથા ભાલ વિસ્તારની પાણીની સમસ્યા પણ હળવી થઈ જશે.

કૃષ્ણકાંત ડી બક્ષી

બસસ્ટેન્ડ પાસે, વરતેજ ભાવનગર-૩૬ ૪૦૬૦



સાબરકાંઠામાં ધરોઈ બંધ પાસે

મોટા કાજિયાની માળાવસાહત

ફેબ્રુઆરી ૧૩-૧૪, ૨૦૧૦ના રોજ અમે સાબરકાંઠા જિલ્લાનાં જળાશયોની મુલાકાતે ગયા. ૧૩મી ફેબ્રુઆરી રાત્રે ધરોઈ રોકાઈ બીજા દિવસે સવારે અમે ધરોઈ ડેમ પર ડાઈક નં. ૨ પર ગયા. અમે બધા ડાઈક પર ચાલતા જતા હતા ત્યારે અમારું ધ્યાન જમણી બાજુ ખેતરમાં નિલગીરીનાં વૃક્ષો પર મોટી સંખ્યામાં બેઠેલા મોટા કાજિયા (Great Cormorant) તરફ ગયું. આ પક્ષીઓ હજારોની સંખ્યામાં હતા. અહીં મોટા કાજિયાની રાતવાસા માટેની વસાહત હતી. આ ઉપરાંત ઉપરથી સેંકડોની સંખ્યામાં મોટા કાજિયા ઊડીને ધરોઈ સરોવર તરફ જતા હતા. લોકો સાથે વાત કરતાં જાણવા

મળ્યું કે, બાબસરમાં પણ મોટી સંખ્યામાં આ પક્ષીઓ રાતવાસા માટે આવે છે.

આ પક્ષીઓમાં કેટલાક પક્ષીઓનાં પેટ સફેદ હતાં. કેટલાક કાજિયાની આંખ પાસે, કેટલાક કાજિયાની ડોક પર, તો કેટલાકની પીઠ પર સફેદ ડાઘ દેખાતો હતો. એક કાજિયાની માથા પર કલગી જોવા મળી. ડૉ. પારાશર્યએ જણાવ્યું કે, મોટા કાજિયા પ્રજનન ઋતુમાં આવી વિવિધતા ધારણ કરતા હોય છે, પણ ક્યાંય વ્યવસ્થિત નોંધ લખાઈ હોય તેવું તેમના ધ્યાનમાં નથી.

આ દિશામાં કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે, તેમ હું માનું છું.

સનાથલ તળાવ પર પીળીચાંચ ટૉકની

માળાવસાહત

ઘણાં વર્ષો બાદ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૮માં અમદાવાદ પાસે આવેલ સનાથળ તળાવ ગયો ત્યારે મને ત્યાં વડ ઉપર પીળીચાંચ ઢેંક (Painted Stork)ની મોટી માળાવસાહત જોવા મળી હતી. અહીં આશરે ૧૫૦ જેટલા માળા તથા બસો જેટલાં પક્ષીઓની હાજરી ત્રણ વડ ઉપર જોવા મળી હતી. દરેક માળામાં નાનાં સફેદ બચ્ચાં હતાં. હું જ્યારે ૨૦૦૮ના મે મહિનામાં ત્યાં ગયો ત્યારે માત્ર કાળી કાંકણસાર આ માળાઓમાં જોવા મળી અને ૨૧ માળામાં તેનાં બચ્ચાં પણ જોવા મળ્યાં. પીળીચાંચ ઢેંકના માળામાં આવડી મોટી સંખ્યામાં કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) માળા કરે તે કદાચ પ્રથમ વાર જ જોવા મળ્યું. (કાળી કાંકણસારના નજીક નજીક ૨૧ માળા હોવા એ ઘટના અભુતપૂર્વ કહેવાય. આ સંદર્ભે પોતાનાં કોઈ અવલોકન અંગે જણાવવા હું 'વિહંગ'ના વાચકોને સૂચન કરું છું. - સં.)

૧૨ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૦ના રોજ હું ફરીથી ડૉ. જિતેન્દ્ર પટેલ સાથે આ તળાવની મુલાકાતે ગયો ત્યારે મેં જોયું તો વડનાં ૧૧ ઝાડ પર પીળીચાંચ ઢેંકના માળા હતા. આ ઉપરાંત, ગાંડા બાવળ પર પણ એકલદોકલ

માળામાં બચ્ચાં જોવા મળ્યાં. ફરીથી ડૉ. જિતેન્દ્ર પટેલ સાથે ૨૬ ડિસેમ્બરના રોજ ત્યાં જવાનું થયું. આ વખતે માળાની સંખ્યાનો અંદાજ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. માળાની સંખ્યા આશરે ૫૦૦ જેટલી હતી. એક માળામાં ત્રણ-ચાર પુખ્ત બચ્ચાં પણ જોવા મળતાં હતાં. કેટલાક માળામાં એકદમ નાનાં સફેદ રંગનાં બચ્ચાંની હાજરી પણ હતી.

પીળીચાંચ ઢોંકની સંખ્યા આશરે ૨૫૦૦ જેટલી હતી. આ પહેલાં આટલી મોટી માળાવસાહત મેં ક્યારેય જોઈ નથી.

પીળીચાંચ ઢોંક, બચ્ચાંને જે માછલીઓ વગેરે ખવડાવતા તે નીચે પડી જાય અને ઝાડની અન્ય ડાળીઓમાં કે પાન વચ્ચે ભરાઈ રહે તો તે ખાવા માટે કાણી બગલી (Pond Heron) તથા અન્ય બગલા જોવા મળતા હતા. કેટલીક માછલીઓ નીચે જમીન પર પણ પડતી. નીચે પડેલો ખોરાક ખાવા કેટલાંક પુખ્ત બચ્ચાં નીચે ફરતાં પણ જોવા મળ્યાં. એકાદ મૃત બચ્ચું વચ્ચે ડાળી પર લટકતું જોવા મળ્યું.

ગામ લોકોના જણાવ્યા પ્રમાણે આ બગલા રોજ

સવારે આસપાસના ખેતરોમાં કે વાડીઓમાં બેઠેલા જોવા મળે છે. એક બાળકે એવું જણાવ્યું કે, પતંગના દોરાને લીધે બે બચ્ચાંની પાંખ કપાઈ ગઈ હતી. ગામલોકોએ યોગ્ય સ્થળે જાણ કરતાં બહારથી લોકો આવીને આ બચ્ચાંને સારવાર માટે 'એમ્બ્યુલન્સ'માં લઈ ગયા હતા.

અમદાવાદની નજીક આવી મોટી માળાવસાહત જોવા મળે એ એક અનન્ય ઘટના છે અને ગામલોકો તેને નુકસાન પહોંચાડતા નથી તે પણ એક સુંદર બાબત કહી શકાય !

ડૉ. પી.એસ. ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, ઈસરો પાછળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫



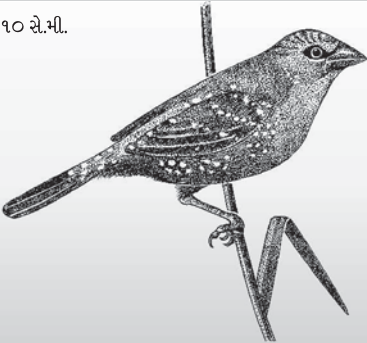
બાવળા પાસે

બાવળાથી નળસરોવરના રસ્તે ૧૯ ડિસે. '૧૦ના રોજ સાંજે ૪ વાગ્યે મેં લાલ મુનિયા (Red Munia)નો એક નર અને ૩-૪ માદા જોયા. પ્રકાશ સારો હતો એટલે હું તસવીર લેવા ઊભો રહ્યો. તેઓ ચિયા (reeds) અને નાના છોડવાળા વિસ્તારમાં આમથી તેમ ફરી રહ્યાં હતાં. માદા વારંવાર ચિયામાં જઈને બહાર

લાલ ટપુશિયું (Red Munia)

ચકલીથી થોડાં નાનાં એવાં મુનિયાની ૬ જાતિઓ ગુજરાતમાં મળી આવે છે. ગુજરાતીમાં તેમને ટપુશિયાં કહ્યાં છે. માત્ર ટપુશિયાં તરીકે ઓળખાતા

કદ : ૧૦ સે.મી.



ચિત્ર સૌજન્ય : સી.ઈ.ઈ.

White-throated Munia પછી જો કોઈ સૌથી વધુ વ્યાપક જાતિ હોય તો તે લાલ ટપુશિયાં. લાલ ચટક તથા સફેદ ટપકાંથી આચ્છાદિત આ સુંદર પક્ષીનો નર જ્યારે પ્રજનન ઋતુમાં ન હોય ત્યારે આ લાલ માત્ર કેડ તથા ઢીંઢા પૂરતો સીમિત થઈ જાય છે. બાકીનું શરીર બદામી થઈ જાય છે, એટલે કે માદા જેવો દેખાય છે.

લાલ મુનિયા કણબક્ષી છે અને સમૂહચારી હોવાથી જળાશય નજીકના ચિયાવાળા વિસ્તારોમાં તેનાં ટોળાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આપણે ત્યાંનું રહેવાસી છે અને સુંદર મજાનો ગોળ દડા જેવો માળો ઘાસમાં બનાવે છે.

આવતી હતી. અહીં અમુક જગ્યાએ ચિયાની પાંદડીઓને મેં ભેગી થયેલી જોઈ. ધ્યાનથી જોયું તો તે માળા હતા. હું પક્ષીઓને ખલેલ ન પડે એટલે નજીક ન ગયો. આ જગ્યાની નજીક માનવવસતિ હતી અને પક્ષીઓને મારી હાજરીથી ખલેલ પડતી હોય તેવું ન લાગ્યું. અહીં મેં નીલકંઠી (Bluethroat), નાનો શ્વેતકંઠ (Common Lesser Whitethroat), અન્ય ફુલ્કીઓ, તારપૂંછ તારોડિયા (Wire-tailed Swallow) તથા કાણી બગલી (Pond Heron) જોયા.

આક્રિત્ય રોય,

૨-બી, હરિતેજ સોસાયટી, એ.એમ.એ.ની સામે, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫



ગવિયર તળાવ ઉપર

તા. ૨-૧૨-૧૦ના રોજ વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત ખાતે સરૂનાં ઝાડ પર ૧૦૦થી વધુ વૈયાં (Rosy Starling) જોયાં, જે શિયાળા દરમિયાન મેં પ્રથમ વખત નોંધ્યા. (વૈયાં માત્ર શિયાળુ મુલાકાતી નથી. તે જુલાઈમાં આવી જાય છે અને એપ્રિલમાં તેમના પ્રજનન વિસ્તારો - મધ્ય એશિયા તથા અખાતી દેશોભણી પાછા જાય છે. આમ નિવાસી પક્ષી ન હોવા છતાં આપણે ત્યાં ૯ મહિનાનો સમય ગાળે છે. - સં.) મારા ઘરની સામેની અગાશીમાં પણ પચાસેક વૈયાં આવે છે. જુવાર, બાજરી, ચોખા અને ફરસાણની સેવ ખાતાં હોય છે.

તા. ૨-૧-૧૧ના રોજ નિઝાર સાથે હું ગવિયર તળાવની મુલાકાતે ગયો. અમે કાળો કોશી (Black Drongo), બુલબુલ (Red-vented Bulbul), મટિયો લટોરો (Bay-backed Shrike), તારપૂંછ તારોડિયા (Wire-tailed Swallow) જોયાં. તારપૂંછ તારોડિયાને તળાવનાં પાણીની સપાટી પરથી જીવડાં પકડતાં જોયાં. નાના કલકલિયા (Small Blue Kingfisher)ને કાબરા કલકલિયા (Lesser Pied Kingfisher)ની જેમ, પાંખ ફફડાવી એક જ સ્થળે ઊભા રહી (hovering),

પાણીમાં ડૂબકી મારી પાછો નજીકના ગાંડા બાવળ પર બેસતાં જોયો. જો કે માછલી પકડવાના બંને વખતના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા હતા. બીજા પ્રયત્ન વખતે બે તારપૂંછ તારોડિયાએ નાના કલકલિયાને ભગાડ્યો. તેની પાછળ થોડા અંતર સુધી ઊડ્યા ને પછી દિશા બદલી નાખી.

તળાવ પર ૧૦૦થી વધુ નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal), ૬ ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck) તથા ૪ ભગતડાં (Common Coot) જોયાં. એક પાનપટ્ટાઈ (Western Marsh Harrier) પણ જોઈ. લગભગ પંદરેક મિનિટ એ ઘાસમાં બેસી રહી.

કાગાવલોકન

* મિત્ર પ્રતીકના 'પાર્ટીક્લોટ' પર ખેડાણ ચાલી રહ્યું હતું. ત્યારે એક ખૂણેથી ઘણા કાગડાને અવાજ કરતા સાંભળ્યા. મેં એ તરફ નજર કરી પણ કંઈ સમજ ન પડી. થોડી વારમાં એક કાગડો (House Crow) નીચે ઊતર્યો, પછી બીજો, એમ વારાફરતી ૧૩ કાગડા નીચે ઊતર્યા. ખેડાયેલી જમીનમાં ચાંચ નાંખી કંઈ શોધી રહ્યા હતા. ધ્યાનપૂર્વક મેં જોયું તો, તેઓની ચાંચમાં અળસિયાં હતાં. બધા કાગડા અળસિયા લઈ ઊડી ગયા. થોડી વાર પછી કાબરોએ પણ આમ જ કર્યું. (તારીખ અને સ્થળ ? - સં.)

* તા. ૨૯-૧૨-૧૦નાં રોજ વિરલ પ્રજાપતિ અને હું, સ્નેહલભાઈના ઘરે ગયા હતા ત્યારે, તેમના બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં ખીલેલા કાંચનારનાં જાંબુડી ફૂલ એક ગિરનારી કાગડો (Jungle Crow) ખાતો હતો.

* તા. ૧૭-૦૮-૧૦ના રોજ બપોરે સવા વાગ્યાની આસપાસ 'નેચર કલબ સુરત'ના 'ક્રિંગ્લિશર હાઉસ'ની નજીક એક કાગડો (House Crow) ચપળતાથી બે પગે ઠેકડા મારતો કારની નીચે ગયો. શું કરશે ? એ જાણવા હું આતુર હતો. કારની નજીક ચકલીના નર-

માદાએ અવાજ શરૂ કર્યો. મારું કુતૂહલ વધ્યું. કાગડાએ એકદમ ચકલીનાં બચ્ચાંની બોચી પકડી લીધી. (નર-માદાની સાથે બચ્ચું થોડું ઊડતાં શીખતું હશે અને કાગડાની નજર પડી.) બચ્ચાનાં માતા-પિતાએ શોરબકોર શરૂ કર્યો. સાથે બીજી બે-ત્રણ જોડીએ પણ એમ કર્યું. નજીકના થાંભલાની આડે બેસી કાગડાએ પંજામાં બચ્ચું દબાવ્યું ને ચાંચમાં બરોબર પકડીને ઊડી ગયો. થોડા સમય સુધી ચકલા-ચકલીએ અને બીજી જોડીઓએ અવાજ ચાલુ રાખ્યો પછી બધું રાબેતા મુજબના ક્રમમાં ચાલવા લાગ્યું.

દર્શન જરદોષ
સ્વયંસેવક, નેચર ક્લબ, સુરત



સુરતના ઉમરા ઓવારા પર નાનાં હંજ

વર્ષ ૨૦૦૫માં તાપી નદીના ઉમરા ઓવારા પર અમે (કીર્તિ અને કેતકી) પ્રથમ વખત નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયા હતાં. ૧૧થી ૧૫ જૂન ૨૦૦૫ દરમિયાન ૩૪ નાનાં હંજ નોંધ્યાં હતાં. વર્ષ ૨૦૦૬માં, ૨૬ મેથી ૧ જૂન દરમિયાન ૨૬ નાનાં હંજ નોંધ્યાં હતાં. એ વર્ષે અમે નાનાં હંજ સાથે ૫ મોટાં હંજ (Greater Flamingo) પણ જોયાં હતાં. ૩૦ જૂન, ૨૦૦૬ સુધી તેમની હાજરી હતી, ત્યાર બાદ અમે આ ઓવારા પર તેમને કદી જોયાં નથી. વર્ષ ૨૦૧૦ની ૧૪મી જાન્યુઆરીથી ૧૨ જુલાઈ, ૨૦૧૦ સુધી ૧૧૫ નાનાં હંજ નોંધ્યાં. આ ઉપરાંત આ વિસ્તારમાં ૩૦ ઊલટી ચાંચ (Pied Avocet), ૩૦ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૮૦ ધોળી કાંકણસાર (Oriental White Ibis), પોપટ (Rose-ringed Parakeet), પચરંગી શક્કરખોરા (Purple-rumped Sunbird), કંસારા (Coppersmith Barbet), બુલબુલ (Red-vented Bulbul), સિપાહી બુલબુલ (Red-whiskered Bulbul), દેયડ (Oriental Magpie Robin), કોયલ (Asian Koel), (Common Tailor

Bird) વગેરે પક્ષીની નોંધ કરેલ છે. ૫ દરિયાઈ બગલા (Western Reef Heron)ની હાજરી હંમેશા હોય છે.

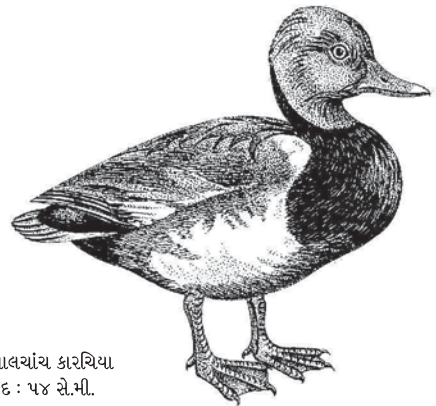
કીર્તિ ઉમરીગર
સ્વયંસેવક, નેચર ક્લબ, સુરત



તેણા ગામ પાસે લાલચાંચ કારચિયા

તા. ૧૯-૧૨-૧૦ના રોજ શ્રી યોગેશ પટેલ અને હું તેણા ગામના સ્તેણેશ્વર મહાદેવ પાસેના તળાવ પર પક્ષીનિરીક્ષણાર્થે ગયા. તે સુરતથી ૧૫ કિ.મી. દૂર આવેલું છે. આ તળાવ મોટું છે અને તેમાં નહેરમાંથી પાણી આવે છે. શિયાળામાં અહીં વિવિધ પ્રકારની બતકો જોવા મળે છે. આ મુલાકાતમાં અમે નીચેનાં પક્ષીઓ જોયા.

નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Duck), ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck), સીંગપર (Northern Pintail), નાની મુરઘાબી (Common Teal), પિયાસણ (Eurasian Wigeon), ગયણો (Northern Shoveller), લાલચાંચ કારચિયા (Red-crested Pochard) એક નર અને બે માદા, ભગતડાં (Common Coot), ભગવી સમડી (Brahminy Kite), પાનપટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier), સર્પગ્રીવ (Darter), નાની ડૂબકી (Little Grebe), સુરંગી પાનબગલી (Chestnut Bittern),



લાલચાંચ કારચિયા
કદ : ૫૪ સે.મી.

ચિત્ર સૌજન્ય : સી.ઈ.ઈ.

કાબરો કલકલિયો (Lesser Pied Kingfisher), આગિયો ચંડૂલ (Red-winged Bush-Lark), દિવાળીઘોડો (White Wagtail), પીળકિયો (Yellow Wagtail) વગેરે.

લાલચાંચ કારચિયાને પ્રથમ દષ્ટિએ જોતાં લાગ્યું કે, આ કોઈ નવી બતક છે. તેનાં નારંગી શિર, છીંકણી ડોક અને લાલ ચાંચથી તેને ઓળખી કાઢી. અમે તેને જોઈને દંઘ રહી ગયા. ૧૦-૧૫ મિનિટ સુધી તેને જોવા કરી. અમે આ બતકને અહીં પહેલી વાર જોઈ. સર્પગ્રીવ પણ આ સ્થળે પ્રથમ વાર જોયું.

પલક ઠકોર

એ-૩, હનીપાર્ક સોસાયટી, હનીપાર્ક રોડ, અડાજણ, સુરત-૩૯૫૦૦૯



મારી કેટલીક અગત્યની પક્ષીનોંધ

* ૨૬-૧૧-૧૦ના રોજ કચ્છના નાના રણમાં ટુંડી પાસે ૩ કાળા ઢોંક (Black Stork) જોયા.

* થોળ પક્ષી-અભયારણ્ય : તા. ૧૭-૧૨-૧૦ના રોજ કુલ ૪૨ જળાશ્રિત પક્ષીજાતિઓની નોંધ કરી. એક મોટો હંજ (Greater Flemingo) હતો.

* નળસરોવર : તા. ૧૯-૧૨-૧૦

નળસરોવરના છેક પશ્ચિમના છેડે તથા ઉત્તર કાંઠે પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું. ગઢીવડ બેટ, રણોટી, રાણાગઢ, નાના ચેરા અને મોટા ચેરા તથા બેનડી-બુંડી બેટની મુલાકાત લીધી. ગઢીવડ બેટ ઉપર ૩૫ રાજહંસ (Bar-headed Goose) જોયા.

* ૨૫-૨૬ ડિસે. '૧૦ના રોજ વડગામ શિકોતર તથા સાબરમતી મુખપ્રદેશના ખંભાત તરફના છેડાની મુલાકાત લીધી. ૩૦થી ૪૦ હજાર નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયા. ૧૧૦ રાજહંસ (Greylag Goose) પણ જોયા. ઓ. એન. જી. સી. પાસે એક શાહિન (Paragrene Falcon) જોયો.

* ૨-૧-૧૧ના રોજ સાબરમતી મુખપ્રદેશના

વડગામ-શિકોતરના સામેના છેડે કામાતળાવ પાસે આશરે ૨૫૦૦૦ નાનાં હંજ જોયા. ખૂબ જ દૂર દેખાતાં કાળા-ધોળાં સંયોજનવાળાં પક્ષીઓને જળહળ (Indian Skimmer) તરીકે ઓળખ્યાં. આ ઉપરાંત ૪ મોટી વાબગલી (Caspian Tern) તથા ૭૮ રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican) જોઈ.

ઉદય ઘોસ,

૧૬૮, સ્વીટલોમ સોસાયટી, સેક્ટર-૨૯, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૯



કૂહુકંઠ

તા. ૧૨-૧૨-૧૦ના રોજ દાહોદના છોટેસરકાર વાટિકાના છાબ તળાવમાં પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન વાટિકાની તારની વાડ ઉપર કૂહુકંઠ (Common Cuckoo) જોવા મળ્યો. આ અગાઉ રામપુરા વીડીમાં ઓગસ્ટ મહિનામાં જોયો હતો.

રતનમાળ અભયારણ્યમાં

પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૯-૧૨-૧૦ના રોજ રતનમાળમાં એક 'ટ્રેકીંગ કેમ્પ' દરમિયાન ભૂવેરો-પીપરગોટા વિસ્તારમાં ખૂબ સારાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં, જે નીચે મુજબ છે.

ભીમરાજ (Greater Racket-tailed Drongo), સફેદપેટે કોશી (White-bellied Drongo), શ્યામશિર પીળક (Black-headed Oriole), મોટો કશ્યો (Large Cuckoo-Shrike) સોનેરીભાલ હરેવો (Golden-fronted Chloropsis), મોટો લીલો કંસારો (Brown-headed Barbet), વનચીબરી (Jungle Owlet), પીળી ચોટીલી રામચકલી (Black-lored Yellow Tit), ઝાંખી લીલી ફુલ્ટી (Greenish Leaf Warbler), ઝીણકો લક્કડખોદ (Brown-capped Pigmy Woodpecker), કાળીપીઠ સોનેરી લક્કડખોદ (Black-shouldered Woodpecker), દૂધરાજ

(Asian Paradise-Flycatcher), ચટકી માખીમાર (Red-throated Flycatcher), અધરંગ (Tickell's Blue - Flycatcher), તરવરિયો માખીમાર (Grey-headed Flycatcher), નીલપંખો (Black-naped Monarch-Flycatcher), ટપકીલી નાચણ (White-throated Fantail-Flycatcher)

ઉલ્લેખનીય છે કે, પીપરગોટા વિસ્તારમાં વાંસનાં ઝૂંડમાં શ્રી અર્પિત દેવમુરારીએ જેની નોંધ 'વિહંગ'માં આપી છે, તે વિગર્સના શક્કરખોરા (ફૂલરાજ, Crimson Sunbird)ને મેં આ અગાઉ પણ રતનમાળ અભયારણ્યમાં ચાર જુદી જુદી જગ્યાએ તથા ઉદલમહુડા તથા પીપરિયા નર્સરીના પટાંગણમાં જોયો છે.

શાકીર કડીવાલા
પ્રકૃતિ મિત્રમંડળ, દાહોદ



આણંદ - ખેડા જિલ્લામાં

પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૪-૧૨-૧૦ : તારાપુર-ખંભાત રોડ ઉપર ૨ ગીધ (Indian White-backed Vulture) જોયા. નજીકમાં મરેલાં પશુ નાખતાં હોવાથી જોવા મળ્યાં.

તા. ૬-૫-૧૦ : ધર્મજની સીમમાં ચકવા (Stone-Curlew)નો માળો ૨ ઈંડાં સાથે મળ્યો.

તા. ૬-૫-૧૦ : ધર્મજ (ડાભીપુરા), ૨ માળા તૂઈ (Plum-headed Parakeet)ના મળ્યા.

તા. ૭-૫-૧૦ : ધર્મજ બસસ્ટેન્ડ, કંસારા (Coppersmith Barbet)નો માળો, ૧ બચ્ચા સાથે મળ્યો.

તા. ૭-૫-૧૦ : હરિયલ (Yellow-footed Green Pегion)નો માળો, સુંદરણા રેલવે ટ્રેકની બાજુના ઝાડ પર મળ્યો. ઈંડા સેવતું હતું.

છેલ્લા અઠવાડિયાથી હું ચાષ (Indian Roller)નો માળો જે એક સુકાયેલા થડમાં હતો તેની

નોંધ રાખતો હતો. ૭-૫-૧૦ની સવારે જ્યારે તે જગ્યાએ ગયો ત્યારે ત્યાં ઝાડ જોવા મળ્યું નહીં. હું સમજી ગયો કે રાત્રે કોઈ ઝાડ કાપીને લઈ ગયું છે. રેલવે ટ્રેક ઉપર હતું તેથી, હું અને મારો દીકરો નિધિર આસપાસમાં ચાષનાં બચ્ચાં અથવા ઈંડાં પડેલાં હોય તો તે જોવા લાગ્યા. ત્યાં જ “ચી-ચી” અવાજ આવ્યો. જોતાં, એક બચ્ચું અવાજ કરતું હતું અને બીજું ઈંડાના કોચલા સાથે મરેલું હતું. મારે હવે શું કરવું તે માટે વિચાર શરૂ કર્યો. આસપાસમાં ચાષના બે માળા હતા. ખબર ન હતી કે તેમાં બચ્ચાં કેવડાં છે. પરંતુ નજીકના જ રેઈનટ્રી વૃક્ષ ઉપરના માળામાં તે બચ્ચાને મૂકી દેવાનું વિચાર્યું. નજીકમાંથી લોખંડની ઘોડી લાવી, થડનો સહારો લઈ, ઉપર ચડી બખોલમાં (ચાષના માળામાં) મૂકી દીધું. બે-ત્રણ દિવસ થડની આસપાસ તપાસ રાખી કે બચ્ચું માળામાંથી ફેંકી તો દેવાતું નથી ને, પરંતુ આવી કોઈ ક્રિયા થઈ નહીં. તા. ૨૩-૬-૧૦ના રોજ ચાષ અને બચ્ચું બહાર તાર ઉપર સાથે બેઠેલાં દેખાયા.

તા. ૧૦-૫-૧૦ : મધિયા (Oriental Honey-Buzzard)નાં નર-માદા બંનેને માળો બનાવવા માટે ડાળીઓ લઈને જતા જોયા. ધર્મજ-ગોરેલ રેલવે ટ્રેક ઉપરથી ત્યાં બાવળની કાંટાળી ડાળીઓ લઈને જતા હતાં. માળો લીમડાના વૃક્ષ ઉપર બનાવતાં હતાં. અઠવાડિયા સુધી માળો બનાવવાની ક્રિયા ચાલુ હતી. લીમડાની લીલી ડાળીઓ પણ પગમાં પકડીને માળામાં મૂકવા જતાં નોંધ્યા. આ માળામાં બે બચ્ચાં સફળતાપૂર્વક ઉછેરાઈ ગયા.

તા. ૧૦-૫-૧૦ : મારા ઘરની પાછળ ચીકુના વૃક્ષમાં જાડીચાંચ ફૂલસૂંઘણી (Thick-billed Flowerpecker)નો માળો જોયો. મારા દીકરાએ બતાવ્યો. ત્યાં આખો દિવસ ઈંડાં સેવવા બેઠેલું જોવા મળતું. પરંતુ, અઠવાડિયા બાદ એક રાત્રે ખૂબ પવન ફૂંકાતા સવારે માળો જોવા મળ્યો નહીં.

૧૬-૫-૧૦ : રાજી (Yellow-throated-sparrow)નો માળો, સરગવાના વૃક્ષમાં, અગાઉ ટુકટુકના જૂના માળાના પોલાણમાં કરેલો જોવા મળ્યો. પછી તો ચણ લઈને નર-માદા અંદર બચ્ચાંને ખવડાવવા જતાં-આવતાં જોવા મળ્યાં.

તા. ૧૩-૬-૧૦ : પરિએજ પાસે ચિયામાં ૬ શ્યામશિર ટપુશિયાં (Black-headed Munia) જોવા મળ્યાં.

તા. ૨૩-૬-૧૦ : કાગડો, કોયલના બચ્ચાને બાજુમાં મરેલું ફૂતરું પડ્યું હતું, ત્યાંથી લાવીને ખવડાવતો જોયો. સુંદરણા રેલવે ટ્રેક.

તા. ૨૩-૬-૧૦ : પાનલવા (Painted Snipe), ધર્મજ સ્મશાન પાસેની તળાવડીમાં જોઈ. આશરે એક મહિના સુધી જોઈ. વરસાદ પડ્યા પછી તળાવડીમાં પાણી વધી જતાં ત્યાંથી જતી રહી.

તા. ૧૦-૭-૧૦ : ધર્મજ ગોચરમાં પાન ફડકફૂટકી

(Plain Prinia)નો માળો જોવા મળ્યો. ત્યાં ઘાસ ઉગાડવામાં આવે છે. રબારીઓ ત્યાંથી ઘાસ કાપી જતા પરંતુ માળો હોવાથી તેટલો ભાગ છોડી દીધેલો. માળો બચી ગયો અને બે બચ્ચાં ઊછરી ગયાં.

તા. ૨૮-૭-૧૦ : ધર્મજની અંગ્રેજી માધ્યમ શાળામાં મારો દીકરો નિધિર લઈ ગયો અને મને સોનેરી લક્કડખોદ (Lesser Golden-backed Woodpecker)નો માળો બતાવ્યો, જેમાં એક બચ્ચું મોટું થઈ ગયેલું હતું. તે થોડી થોડી વારે બચ્ચાને ખવડાવતો જોવા મળ્યો.

૧-૮-૧૦ : ધર્મજ, સૂરજબા પાર્કમાં નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal)ની જોડી, ૫ બચ્ચાં સાથે જોવા મળી, જે બે-ત્રણ દિવસથી જ આ તળાવમાં રહે છે. બચ્ચાંને જાળામાં લઈ જઈ સુરક્ષિત રાખે છે.

તા. ૮-૮-૧૦ : ધર્મજ, મોહનચોકમાં દર વર્ષની

સુગરીનો માળો

પોતાના જીવનસાથીની શોધ માટે સુગરીના નરે પોતાની માળા બનાવવાની ક્ષમતા પુરવાર કરવી પડે છે. તે માળો બનાવે પછી માદા સુગરી તેનું નિરીક્ષણ કરે છે; સુરક્ષિત જગ્યાએ તો કર્યો છે ને ? ઊંચી ડાળી પર, કાંટાવાળા વૃક્ષ પર અથવા તો ફૂવામાં કે પાણી ભરાયેલું હોય તેવી જગ્યા ઉપર કે જેથી તેનાં બચ્ચાં સાપ જેવા શિકારીનાં ભક્ષ્ય ન બની જાય. વળી, માળાની ગૂંથણી અને મજબૂતાઈ કેવાં છે ? તેનાં ઈંડાં અને બચ્ચાં સુરક્ષિત ઝિલાઈ રહેશે ને ? નીચે પડી તો નહીં જાય ને ?

નર માળો બનાવી તેના ઉપર લટકીને પાંખો ફફડાવે છે. તેના શરીરનો પીળો રંગ પણ તે સમયે



માદાને આકર્ષવા પૂરબહારમાં ખીલેલો હોય છે. જો માદાને કોઈ એક નરના માળાનું બાંધકામ પસંદ આવે તો તેની સાથે જોડી બનાવે છે.

પહેલા વર્ષનો નર પોતાના પહેલા પ્રયત્નમાં સુગઠિત-મજબૂત માળો બનાવી શકતો નથી એટલે અસ્વીકાર્ય બને છે. ઘણી વાર પ્રથમ પ્રજનન વર્ષના તેના એકાધિક પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય તો બીજા વર્ષની રાહ જોવી પડે છે ! જો માળાના ઘાસનાં તણખલાં પસંદગીના સમયે સુકાયેલા હોય તો માદા તેવા માળાને સંપૂર્ણ અવગણે છે. જે માળો ઘાસ સુકાઈ ગયું ત્યાં સુધી નાપસંદ રહ્યો, તે કેવી રીતે સુયોગ્ય હોઈ શકે !

ઉવિડ એટનબરો

સ્ત્રોત : 'ધ લાઇફ ઓફ બર્ડ્સ'

જેમ આ વર્ષે પણ નિલેશભાઈના તમાકુના ગોડાઉનમાં નકટા (Comb Duck) એ માળો કર્યો. ત્યાં સવારે ખૂબ વરસાદની વચ્ચે ૧૩ બચ્ચાં બહાર આવી ગયાં. માદા બીજાં ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર આવે ત્યાં સુધી અંદર ગોડાઉનમાં જ રહી. આ બાજુ બધાં બચ્ચાંને ખોખામાં રાખી થોડું ખવડાવ્યું. બપોરે ૧ વાગે ફરી બીજાં બચ્ચાં થઈ ગયાં તે સમાચાર મળતાં કુલ ૨૪ બચ્ચાં સાથે માદાને નજીકની તળાવડીમાં મૂકી આવ્યો. ૮ ઈંડાં સેવાયા વગરનાં પડી રહ્યાં હતાં.

તા. ૨૧-૯-૧૦ : નાની સિસોટી બતક, ૬ બચ્ચાં સાથે બાગમાં ફરતી મળી.

તા. ૨૪-૯-૧૦ : નાની ડૂબકી (Little Grebe) સ્મશાનની તળાવડીમાં બચ્ચાંને ખવડાવતી જોવા મળી. ૪ બચ્ચાં હતાં.

તા. ૧૦-૧૦-૧૦ : નાની સિસોટી બતક, ૧૦ બચ્ચાં સાથે સૂરજબા પાર્કના તળાવમાં જોવા મળી.

તા. ૨૬-૧૨-૧૦ : ધર્મજ - વીરસદ રોડ ઉપરથી સારસ, મોટા થઈ ગયેલાં ૨ બચ્ચાં સાથે જોયું.

તા. ૩૦-૧૨-૧૦ : ધર્મજ - તારાપુર રોડ ઉપરથી સારસ, મોટા થયેલાં ૨ બચ્ચાં સાથે જોયું.

તા. ૨૮-૧૨-૧૦ : પરિએજ જળાશયમાં જોયેલાં પક્ષીઓ નીચે મુજબ હતાં.

લાલ ટપુશિયાં (Red Munia), ૧૦-૧૫ના જૂથમાં (એક બચ્ચું જેની ચાંચ કાળી હતી. શું બચ્ચાંની ચાંચ કાળી હોય છે ?), ડોકામરડી (Eurasian Wryneck) ૨, નાનો શ્વેતકંઠ (Lesser Whitethroat) ૨, સારસ ૧૦.

તા. ૪-૧૨-૧૦ : ખંભાત-તારાપુર રોડ પર આવેલાં તળાવો પર જોયેલાં પક્ષી : ગાજહંસ (Greylag Goose) આશરે ૭૦૦-૮૦૦, બે તળાવ ઉપર ગીધ (White-backed Vulture) ૨, બદામી ફૂલકી (Chiffchaff) ૮, ટીલિયા (Ruff) ૧૫૦૦-૨૦૦૦,

પાન પટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier) ૨, મોટો કાળો ઝુમ્મસ (Greater-spotted Eagle) ૨, મેંદિયો પિદ્ધો (Common Stonechat) ૨, નકટા ૧૦૦.

તા. ૨-૧-૧૧ : ધર્મજ ગામની આસપાસ પક્ષીનિરીક્ષણમાં ચટકી માખીમાર (Red-throated Flycatcher) ૨ જોવા મળ્યા. મારા ઘરની સામે વડ અને સોનમહોરના વૃક્ષની વચ્ચે તેઓ ફરતાં, સતત તા. ૧૦-૨-૧૧ સુધી જોવા મળ્યાં. પછી પાનખરને લીધે જગ્યા બદલી હોય તેમ જણાયું. ધર્મજ ગોચરમાં દૂધરાજ (Asian Paradise-Flycatcher)ની માદા જોવા મળી, જે ગયા વર્ષથી જોવા મળે છે. નર જોવા મળતો નથી આ ઉપરાંત, બદામી માખીમાર (Asian Brown Flycatcher) ૩ તથા તરવરિયો માખીમાર (Grey-headed Flycatcher) ૨ પણ જોવા મળ્યા.

તા. ૧૬-૧-૧૧ : મોટી ટેકરી, ક્વાંટ પાસે બદામી માખીમાર ૨, ખેતરિયો (Rufous-tailed Finch-Lark) ૪, શોબિગી (Common Iora) ૨, કપાસી (Black-shouldered Kite) ૨, રાજી (Yellow-throated Sparrow) ૬ જોવા મળ્યા..

તા. ૨૬-૧-૧૧ : પરિએજ-લીંબાસી રોડ ઉપર આશરે ૨૫૦ પાનસુગરી (Black-breasted Weaver) ખેતરોમાં ઊડતી જોવા મળી.

તા. ૧૪-૨-૧૧ : ધર્મજ ગોચરમાં ખેરખટ્ટા (Indian Treepie) ને કેમેલીઓનને ઘેરીને મારતો જોયો, ત્યાર બાદ લલેડાં પણ તેમાં સામેલ થયા. ખેરખટ્ટાએ કેમેલીઓનને ઘાયલ તો કર્યો હતો પરંતુ તે વાડમાં જવામાં સફળ રહ્યો.

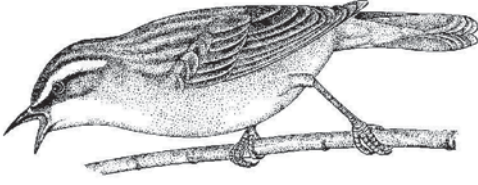
યજ્ઞેશ એન. ભટ્ટ

આગ્રહ ચોક, ધર્મજ-૩૮૮ ૪૩૦ તા. પેટલાદ, જિ. આણંદ



પાન ટીક ટીકી

૮ ફેબ્રુઆરી-૧૧ના દિવસે સાંજના સમયે નળસરોવર - શાહપુર રોડ આવેલા કાયલા ગામના



પાનટીકટીકી
કદ : ૧૨.૫ સે.મી.

ચિત્ર સ્રોત : સી.ઈ.ઈ.

તળાવમાં ઊગેલા ઘાસમાં પાન ટીકટીકી (Moustached Warbler) જોવા મળી; માથું, ડોક ઘેરા, પીઠથી લઈને પૂંછડી સુધીનો ભાગ છીંકણી રંગનો, પીઠ ધારીદાર, આંખની પટ્ટી (eye strip) કાળી, ભ્રમર સફેદ, ગળું તથા છાતીનો ઉપરનો ભાગ સફેદ, નીચે પેટ તરફ મેલો સફેદ.

તે ઉપરાંત જોવા મળેલાં અન્ય પક્ષીઓમાં શિયાળુ પાનબગલી (Great Bittern), નીલકંઠી (Bluethroat), નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake), મોટો પાન કરકરિયો (Indian Great Reed-Warbler), ડાંગર કરકરિયો (Paddyfield Warbler), પંખાપૂંછ ગારખોદ (Common Snipe), ડોકા મરડી (Eurasian Wryneck) વગેરે હતાં.

રજની ત્રિવેદી,

૨૨ સી. મંગલદીપ ફ્લેટ્સ, જોધપુર ગામ પાસે,
સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫



નાના રણમાં...

૨૬મી જાન્યુઆરી '૧૧ એ જાહેર રજા હતી. ૨૫મીએ સાંજે વઢવાણથી ફક્ત ૫૦ કિ.મી.ના અંતરે આવેલા કચ્છના નાના રણની બજાણા રેન્જની 'કેમ્પ-સાઈટ' પર હું પહોંચી ગયો. ત્યાં મારા મિત્ર યતીન પરીખ આવ્યા હતા. ઠંડી સખત હતી છતાં ટેન્ટમાં જ રાત્રિનિવાસ કરી વહેલી સવારે યતીનભાઈ, તેમના બે મિત્રો તથા પ્રતાપભાઈ (માર્ગદર્શક) સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે નીકળી ગયા. ઓછા અજવાળામાં શાહી ગરૂડ (Imperial Eagle) જોયું. ત્યાંથી આગળ જતાં ઘણો

અવાજ કરતી કુંજ (Common Crane) જોઈ (કેટલી? સં.). આગળ જતાં પાણીવાળા વિસ્તારમાં પેણ (Pelican) જોઈ (કઈ? કેટલી? - સં.). કાદવમાં ગાડી ખૂંચી ન જાય એટલે માર્ગ બદલીને બીજી દિશામાં આગળ વધતા જમીન પર શાહિન (Peregrine Falcon) જોયો. તસવીરો લેતા રણમાં આગળ ને આગળ નીકળતા ગયા. આગળ વધતા અમે બે પ્રકારની પટ્ટાઈ જોઈ; પાન પટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier) અને પટ્ટી પટ્ટાઈ (Montagu's Harrier) જોયા. ફરતાં ફરતાં સમય ૧૧.૦૦નો થઈ ગયો. અમે કેમ્પ સાઈટ પર પરત આવવા ફર્યા. બજાણા આવતા 'ફેંચ' યુગલ કે જે મારા દાદા-બાપુ (શ્રી ભવાનીસિંહજી મોરી) પાસે ઘણી વાર પક્ષીનિરીક્ષણ માટે આવતું હોય છે, તે મને મળ્યું. તેમને વઢવાણ આવવાનું હોવાથી તેમની સાથે હું પણ વઢવાણ આવવા નીકળી ગયો. વઢવાણ આવી અમે ભોજન લીધું. સમય બપોરનો હતો પણ ઠંડી હોવાના કારણે તડકો લાગતો નહોતો, તેથી અમે દાદા-બાપુ અને ફેંચ યુગલને સાથે લઈ વગડામાં નીકળી ગયા.

સૌ પ્રથમ અમે પાન પટ્ટાઈની જોડી જોઈ. એક જમીન પર અને બીજું ઝાડ પર હતું. તસવીર લઈ આગળ વધ્યા ત્યાં એક 'રેલવે કોસિંગ' આવ્યું. તેનું રિપેરિંગ કામ ચાલુ હોવાથી રસ્તો બંધ હતો. અમે બીજા રસ્તે ગાડી ચલાવી થોડે દૂર ગયા. ત્યાં જ દાદા-બાપુની નજર એક શિકારી પક્ષી ઉપર પડી. દૂરબીન વડે જોતાં શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) પગમાં કાંઈક દબાવીને બેઠો છે, એવું જણાયું. ધીરે ધીરે ૩૦ મી.ના અંતરે પહોંચી ગાડી બંધ કરી. ગાડીમાં બેઠા બેઠા જ તસવીરો લેવાની શરૂ કરી. શિકાર પરથી પીંછાં ઉખાડતું હતું. અમારી ગાડીમાં દાદા-બાપુને જોઈ બે ખેડૂતો ગાડી બંધ પડી હશે એમ માની ધક્કાની મદદ માટે પાછળની બાજુએથી આવ્યા. તેઓની હાજરીથી ગરૂડ ઊડી ગયું.

શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle)

સમડી જેટલો અથવા જરાક નાનો એવો આ ગરુડ પાતળિયા દેહને લીધે સાંસાગર કહેવાય છે. નામ મુજબ યાયાવર છે એટલે તેના પિત્રાઈ અને કદમાં જરા મોટા સાંસાગર (Bonelli's Eagle)ની જેમ અહીં માળા નથી કરતો. શિયાળામાં ક્વચિત્ જોવા મળતો આ સાંસાગર હિમાલયમાં તથા વધુ ઉત્તરે વિસ્તૃતક્ષેત્રમાં પ્રજનન કરે છે.

પાંખો લાંબી તથા પૂંછડી લાંબી અને ખાંચ વિનાની સીધા 'કટ'વાળી હોય છે. (સમડીની ખાંચવાળી પૂંછડી હોય છે.) પાંખ ફફડાવીને ઉડાન ભરે તેમજ વધુ ઊંચે જઈ ગીધની જેમ હવામાં સહજ તર્યા કરે. ક્યારેક એકલા પણ વધુ જોડીમાં શિકાર કરે. રંગોના બે તબક્કા જોવા મળે, આછો અને ઘેરો. પીંછા છેક પગના પંજા સુધી જાય.

વીડ-વગડામાં ક્વચિત્ પક્ષી, સાપ કે સસલાનો શિકાર કરતો જોવા મળી જાય. જળાશય નજીક શક્યતા વધારે.



માંડચું. મેં પણ શિયાળુ સાંસાગરને પહેલી વાર આવી રીતે શિકાર પર જોયો. અવર્ણનીય હતું.

અન્ય પક્ષીઓ નીચે મુજબ હતાં.

મેંદિયો પિંદો (Common Stonechat), વગડાઉ ટિટોડી (Yellow-wattled Lapwing), ઊજળો પિંદો (Isabelline Wheatear), વગડાઉ બટાવડો (Chestnut-bellied Sandgrouse), રેત ચંડૂલ (Indian Short-toed Lark), મોટો ચંડૂલ (Common Crested Lark), પચનક લટોરો (Bay-backed Shrike), લાલપીઠ લટોરો (Red-backed Shrike).

દેવવ્રતસિંહ મોરી,

નટરાજ થિયેટર, જિ. સુરેન્દ્રનગર, વઢવાણ-૩૬ ૩૦૩૦



ડાંગ અને સુરત

તા. ૨-૨-૧૧ના રોજ ડાંગની મુલાકાતે જઈ આવ્યો. 'વાંસદા નેશનલ પાર્ક'ની સતત ત્રણ દિવસ મુલાકાત લીધી. ત્રણેત્રણ દિવસ રાખોડી ચિલોત્રો (Indian Grey Hornbill) જોવા મળ્યો. એક વખત તો ૧૫ મિનિટ બોલતા સાંભળ્યો. તે ઉપરાંત આ વખતે લીલો લક્કડખોદ (Small Yellow-naped Woodpecker) સામાન્ય જણાયો. ભરાડી વિસ્તારમાં દરરોજ જોવા મળતો. એ સિવાય આખા પાર્કમાં તેનો અવાજ સંભળાતો. અન્ય પક્ષીઓ નીચે મુજબ છે.

૩ કીડીઘર લક્કડખોદ (Rufous Woodpecker), ૨૦ ભીમરાજ (Greater Racket-tailed Drongo), મોટો વનકશ્યો (Large Cuckoo-Shrike), વાંકીચાંચ લેલું (Indian Scimitar Babbler), અધરંગ (Tickell's Blue-Flycatcher), નીલવર્ણી માખીમાર (Ultramarine Flycatcher), દૂધરાજ (Asian Paradise-Flycatcher), શ્યામશિર પીળક (Black-headed Oriole), કાબરું ટપુશિયું (White-rumped Munia), શામા (White-

શિકારની બાજુમાં જઈને જોયું તો કબૂતર (Rock Pigeon)નો છાતીનો ભાગ ખોલી નાખ્યો હતો, હજુ ખાધો ન હતો. દાદાજીએ કહ્યું કે શાંતિથી ગાડીમાં બેસી રહો, હમણાં પાછું આવશે અને મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે પરત આવી હવામાં બે-ત્રણ ચક્કર મારી સીધું શિકાર પર આવી ગયું. ફેંચ યુગલ તો સટાસટ તસવીરો લેવા

rumped Shama), સફેદપેટી કોશી (White-bellied Drongo), સોનેરી લક્કડખોદ (Lesser Golden-backed Woodpecker), ઝીણકો લક્કડખોદ (Brown-capped pigmy Woodpecker), પીતભાલ કાબરો લક્કડખોદ (Yellow-fronted Pied Woodpecker) વગેરે.

તા. ૧૨-૨-૧૧ના રોજ સુરતથી જામનગર જતા રસ્તામાં ૪૬ જાતનાં પક્ષી જોયા. સૌથી વધુ, અલગ અલગ જગ્યાએ મળીને આશરે ૨૦,૦૦૦ ઢોરબગલા (Cattle Egret) ગણ્યા.

તા. ૧૨-૨-૧૧ના રોજ સુરતથી માંડવી જતા રસ્તામાં ડૉ. નિલય દેસાઈ તથા પ્રભાકરભાઈ સાથે ૧૧ સફેદડોક ઢોંક (White-necked Stork) જોયા.

તા. ૧૮-૨-૧૧ના રોજ સુરતની બાજુમાં મારા મિત્ર દીપકભાઈ કરશનભાઈ પટેલના ફાર્મ પર બે નીલવર્ણી માખીમાર (Ultramarine Flycatcher)ને ઝઘડતા જોયા. પ્રથમ વખત સુરતમાં જોવા મળતાં આનંદ થયો.

તા. ૧૨-૨-૧૧ના રોજ જામનગર જતા રસ્તામાં તારાપુરથી ૪ કિ.મી. દૂર ૯ સારસ એક ખેતરમાં જોયા.

સુરત પાસે ગવિયર તળાવમાં ૩ સર્પગ્રીવ (Darter) જોયા.

તા. ૧૫-૨-૧૧ના રોજ મારા ઘર પાસે જૂના મકાનની દીવાલ પર કચ્છી પિદો (Indian Chat) ૧૫ મિનિટ સુધી જોયો.

તા. ૨૦-૨-૧૧ના રોજ સુરત નજીક ખેતરમાં ૫૦૦થી વધારે લાલશિર ગંદમ (Red-headed Bunting) અને થોડાક શ્યામશિર ગંદમ (Black-headed Bunting) જોયા.



થોળમાં રવાઈડો

મુકેશ ભટ્ટ
માવજી નિવાસ, જલારામ મંદિર પાસે, વેસુ, સુરત-૩૯૫૦૦૭

૨૫-૨-૧૧ના રોજ થોળ તળાવ પાસે એક રવાઈડો (Short-eared Owl) જોવા મળ્યો. કાગડાનો એક સમૂહ કાગારોળ કરી રહ્યો હતો એટલે મને થયું કે કોઈ શિકારી પક્ષી છે. પહેલાં તો મેં ધ્યાન ન આપ્યું કારણ કે હું રાજહંસ (Bar-headed Goose)ના એક ટોળાને શાંતિથી જોઈ રહ્યો હતો. અચાનક બીજી બાજુ નજર ફેરવતા ખબર પડી કે, આ લડાઈ રવાઈડા અને કાગડા વચ્ચે છે. આનંદની અનુભૂતિ સાથે મેં કેટલીક તસવીરો લીધી.

તેજસ સોની,



એ.ટ. અંજય એપાર્ટ., ભાઈકાકાનગર, થલતેજ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૫૯

અમરેલી વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

ખાંભા, હનુમાનગાળા

સવારે અમે ત્રણ જણા ૧૦.૦૦ વાગ્યે નીકળ્યા. મારા વડીલ દાદાની માનતા હતી, એટલે હું, મારા બાપુજી અને મનુદાદા નીકળ્યા. તેઓએ માનતાનો સામાન- શ્રીફળ, અગરબત્તી લીધાં હતાં. મેં દૂરબીન અને પંખીપુસ્તક (ગ્રીમીટ) લીધાં. સાવરકુંડલાથી ખાંભા અને ખાંભાથી હનુમાનગાળા પહોંચ્યા. રસ્તામાં પ્રથમ વન અબાબીલ (Crested Tree-Swift) જોયા. બે ઊડી રહ્યાં હતાં. બાદલપુર ગામ વટી ગયા બાદ થોડે આગળ ફડકફુત્કી (Ashy Prinia) જોઈ. ત્યાર બાદ નાની ફડકફુત્કી (Franklin's Prinia) જોઈ. તેનું સંગીત ચાલુ હતું. રસ્તામાં ટપુશિયા (White-throated Munia)ની ચાર-પાંચની ટોળકી હતી. દૈયડ, પીળક, નવરંગ, શ્વેતનયના, શોબિગી, તૂઈના અવાજ સંભળાતા હતા. વડ અને ઉમરાનાં ફળ પાકી ગયાં હતાં. ત્યાં મે દૈયડ (Oriental Magpie Robin), તૂઈ (Blossom-headed Parakeet), પીળક (Eurasian Golden Oriole), રાખોડી રામચકલી (Great Tit), બુલબુલ (Red-vented Bulbul), હરિયલ (Yellow-

footed Green Pigeon), કંસારો (Coppersmith Barbet), શ્વેતનયના (Oriental White-eye) શોબિગી (Common Iora), દૂધરાજ (Asian Paradise-Flycatcher), પીતભાલ કાબરો લક્કડખોદ (Yellow-fronted Pied Woodpecker), બ્રાહ્મણી કાબર (Brahminy Myna), અને રાખોડીશિર કાબર (Grey-headed Myna) જોયાં. આ બધા તો આગળના વડમાં જ હતાં. બાજુની કરેણમાં ઘણાં બધાં શક્કરખોરા હતાં. જ્યારે બે નવરંગ (Indian Pitta) પાછળના વડ પાસે જ હતા. આ વખતે તેમને ખૂબ જ નજીકથી જોયા. સાથે ટપકીલો હોલો (Spotted Dove) અને લોટણ હોલો (Red Collared Dove) પણ હતા. તે આશ્રમના પાછળના ભાગમાં હતા. વન લેલાં (Jungle Babbler) ઘણાં હતા. સામેના વડમાંથી થોડો વિચિત્ર અવાજ આવ્યો. તે હતો મોટો વનકશ્યો (Large Cuckoo-Shrike). ત્યાર બાદ રસ્તામાં રાજાલાલ (Small Minivet), અધરંગ (Tickell's Blue-Flycatcher), તથા શ્યામશિર વનકશ્યો (Black-headed Cuckoo-Shrike) જોયો. અબાબીલ (House Swift) અને અબાલી (Dusky Crag-Martin) પણ હતા. વળતી વખતે એક નાના છોડમાં સફેદ ફૂલ હતાં. તેમાં એક નાનું પક્ષી હતું. પહેલા દૂરથી શક્કરખોરો (Purple Sunbird) લાગ્યો, પણ દૂરબીનથી જોયું તો તેની ચાંચ લાંબી ન હતી. ધીરે ધીરે બેઠો બેઠો જ નજીક ગયો. એક ઝાડના થડની ઓથ લઈ અવલોકન કરતાં તેની ખૂબ નાની ચાંચ અને લાલાશ પડતી આંખ જોઈ મને લાગ્યું કે આ જાડીચાંચ ફૂલસૂંઘણી (Thick-billed Flowerpecker) છે. તરત પુસ્તકમાં જોઈ સરખામણી કરી. સાચે જ તે હતી. થોડી વાર એક બે ફૂલની મુલાકાત લીધી અને ચાલી ગઈ.

થોડી વારમાં ત્યાં ધુસાભાઈ મારી પાસે આવ્યા આવીને કહ્યું કે “ભઈલા પંખીડા ગોત શો ?” મેં કહ્યું

“હા”. તેમણે કહ્યું, “હાલો મારી ભેરા તમને માળા બતાડું.” મેં કહ્યું, “શેના શેના છે?” તેણે કહ્યું, “પીળકનો છે, ધોળી પૂંછડીવાળાનો છે, દૈયડનો છે.” ઘડીભર તો આશ્ચર્ય પામી ગયો કે, આ ભાઈને આ બધાં નામ આવડે છે ! મેં કહ્યું, “હાલો જાઈ.” તેમણે આંબામાં પીળકનો માળો બતાડ્યો. તેમાં ત્રણ બચ્ચાં હતાં. ત્યાર બાદ દૂધરાજનો બતાવ્યો. તે ખાખરામાં હતો. શ્વેતનયનાનો આંબામાં હતો. દૈયડનો દીવાલમાં હતો. રસ્તામાં પાણી હતું એટલે નીચે ઊતરતાં હું આસપાસ જોતો હતો. જોયું તો એક ડાળીમાં એક કપ જેવો સાવ નાનો માળો હતો. તેમાં ત્રણ બચ્ચાં હતાં. થોડી વારમાં શ્વેતભૂ નાયણ (White-browed Fantail-Flycatcher) ત્યાં આવી. માળો જમીનથી બે વેંત જ ઊંચો હતો. મજા આવી ગઈ. પ્રથમ વાર આવો માળો જોયો. આમ હનુમાનગાળાની માનતા પૂરી કરી.

ધામણ અને માદાસુગરી

૫-૯-૧૦ના રોજ હું મારા મિત્રની વાડીએ ગયો. તેની વાડીએ સુગરી (Baya Weaver)ના ત્રણ માળા હતા. નીચે ફૂલો હતો. ઈંગોરાના ઝાડ પર આ માળા હતા. ફૂલાની અંદર એક સાપ છે, એવું તે ભાઈ કહેતા હતા. માળા જોઈ અમે ચીભડા ખાવા બેઠા. થોડી વારમાં એક માદા ચાંચમાં તીડ લઈને આવી. માળામાં જવાને બદલે આમતેમ ચક્કર મારવા લાગી. તેનો અવાજ બદલાઈ ગયો. બાજુમાં જઈને જોયું તો મોટી ધામણ ડાળીએથી ટીંગાતી ટીંગાતી આવી અને તેનું માથું માળામાં નાખ્યું. અમારી અને માદા સુગરીની સામે એક બચ્ચું ગળી ગઈ. અમે આ દશ્યનું ‘મોબાઈલ’ પર શુટિંગ કર્યું. બીજું બચ્ચું ખાઈ અને પાછી ફૂલામાં ઊતરી ગઈ.

૬-૯-૧૦ના રોજ અમે સાઈકલ ઉપર જતા હતા. સાંજે ૭.૩૦ વાગ્યાની આસપાસ એક ઘુવડ એક મોટા

બાવળના ઝાડમાંથી 'કોટન જીન' તરફ ગયું. વરસાદ હોવાથી તે 'કોટન જીન' બંધ હતી. અમે રાત્રે ૧૦.૦૦ વાગ્યે ત્યાં ફરી ગયા. ત્યાં જઈને જોયું તો એક ઘુવડ હેલોજન લાઈટ ઉપર આકર્ષાતાં તીડ-ફુંદા વગેરે જીવોની તાગમાં બેઠું હતું. થોડા નજીક ગયા તો ખ્યાલ આવ્યો કે આ તો મોટો ઘુવડ (Eurasian Eagle-Owl) છે. ત્યાં કામ કરતા લોક સાથે વાત કરતા ખબર પડી કે, છેલ્લા મહિનાએકથી આ ઘુવડ રોજ રાત્રે અહીં આવે છે. ત્યારથી અમે તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું ચાલુ કર્યું. તેનો સમય છે સૂર્ય આથમ્યાના અડધા કલાક બાદ. વાદળવાળું વાતાવરણ હોય તો થોડો વહેલો આવી જાય છે. સવારે ૫.૩૦થી ૭.૦૦ સુધીમાં પાછો ચાલ્યો જાય છે. સામાન્ય રીતે ઘુવડ નજીક જતાં ઊડીને દૂર ચાલ્યો જાય, પણ આ ઘુવડની છેક સાત ફૂટ નજીક જઈએ ત્યારે ઊડીને બીજે જઈને બેસે. માણસોની હાજરીથી સંપૂર્ણ ટેવાયેલ છે. માટે અમે જતા ત્યારે પ્રથમ એને જાણ કરતા કે અમે આવી ગયા છીએ. તેનાથી દૂર જમીન પર બેસી જતા. અવાજ ઓછો કરતા અને હલનચલનની છૂટ. તેને મન પડે ત્યારે તે જમીન પર આવતું. એકાદ તીડને પકડી ત્યાં જ ખાઈ પાછું પોતાની જગ્યાએ બેસી જતું. અમે આના નિરીક્ષણ દરમિયાન તેના 'બેનુ'માં મોટાભાગે તીડ ખાતું જ જોયું છે. એક વાર તેણે એક દેડકો પણ પકડ્યો હતો. હજી હાલ પણ તે આવે છે.

સલડીનું તળાવ

૨૧-૯-૧૦ના રોજ નાની ડૂબકી (Little Grebe)નો માળો મળ્યો. એ દેશી બાવળની નીચે છે. ઉપર તપુશિયા (White-throated Munia)નો પણ માળો છે. નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) બે બચ્ચાં સાથે છે. એક બચ્ચું ઝાડ પર છે. તે ત્યાંથી નીચે પાણીમાં પડે છે. તેનાં બચ્ચાં ખૂબ જ સુંદર છે. કાળા પટ્ટાવાળાં ટીલિયાળી (Spot-billed

Duck)નાં બચ્ચાં તો 'હોલસેલ'માં જ હોય છે. તેનાં ૬ બચ્ચાં હતાં. આગળ જતાં ખૂબ જ મસ્ત ઘટના જોવા મળે છે. નાની ડૂબકીનાં ત્રણ બચ્ચાં છે, તેમાંથી બે બચ્ચાં તો એક વાલીની પીઠ પર છે. એક પાછળ છે, જે ઉપર ચડવા માંગે છે. બીજો વાલી તેને વાણિયા (Dragon Fly)ની ઈયળો ખવરાવે છે. આજે નાની ડૂબકીના કુલ ત્રણ માળા જોવા મળે છે.

ડૂબકીની ખાસિયત છે કે, આપણને જોતાં તે તરત પોતાનાં ઈંડાંને તણખલાંથી ઢાંકી પાણીમાં ડૂબકી મારી જાય છે. વળી, પોતાની ચાંચ આપણી સામે રાખે છે, જેથી તેના સફેદ ગાલ દેખાય નહીં. આજે ખાસી મજા તો, પેલી સિસોટીના બચ્ચાને ઝાડ પરથી ઊતરતા જોવામાં આવી. તે ઝાડમાં કદાચ તેનો માળો હશે, પણ ઝાડ થડ સુધી પાણીમાં ડૂબેલું છે, એટલે જાણ નથી થતી.

૭-૧૦-૧૦ના રોજ અચાનક થોડે દૂર કાંઠાના બાવળની પાસે શ્યામશિર કલકલિયો (Black-capped Kingfisher) જોયો. ઘડીભર તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આ અહીંયાં ક્યાંથી ? વધારે દૂર ન હતો. નરી આંખે તેનું કાળુંમાથું અને ગુલાબી ચાંચ સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. વધારે સમય ન વેડફતાં મોબાઈલ પર તરત ફોટા લઈ લીધા.

૮-૧૦-૧૦ના રોજ તળાવે જતાં ઘણાં પક્ષી હતાં. જેમાં ૭ બચ્ચાં સાથે ભગતડાં (Common Coot)નો પરિવાર ખાસ ધ્યાન ખેંચતો હતો. આકાશમાં ઊડતા પતરંગા પ્રથમ તો નાના પતરંગા (Little Green Bee-eater) લાગ્યા અને ધ્યાન ન આપ્યું. ધીમે ધીમે સાંજ થતાં તેમાંનાં ઘણા વાણિયા પકડતા પાણીની ખૂબ જ નજીક આવતા. તેમાંથી અમુક રાતવાસા માટે ઝાડ પર બેઠા. જ્યારે લોટણ હોલા (Red Collared- Dove)ની બાજુમાં બેઠા ત્યારે તેમના કદની સરખામણી કરી એટલે ખબર પડી કે, આ તો મોટા પતરંગા (Blue-cheeked Bee-eater) હતા. કુલ ૬૪ હતા. બીજા દિવસે ૭૫

ગણ્યા.

તા. ૨-૧૨-૧૦ના રોજ સવારે ૮.૩૦ વાગ્યે : વડીલ મિત્રો પાથર સાહેબ અને ચેતનભાઈ વાળા મારી સાથે આવેલા. અમે નીચેનાં પક્ષીઓ જોયાં.

સિરકીર (Seerkeer) - ૧, નીલકંઠી (Bluethroat) - ૨, પાન ફૂંકકૂટકી (Plain Prinia) - ૨, નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher) - ૧, નાની ડૂબકી (Little Grebe) - ૫૦, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) - ૪૪, ચમચા (Eurasian Spoonbill) - સૂકા બાવળ પર નવ માળા સહિત ૨૭, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) - ૧, ભગતડાં (Common Coot) - ૧૦૦, બ્રાહ્મીણી બતક (Brahminy Shelduck) - ૧૭, સીંગપર (Northern Pintail) - ૨૫, નાની મુરઘાબી (Common Teal) - ૫૦, લુહાર (Gadwall) - ૧૫, ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck) - ૧૭, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whisting Teal) - ૨૨, નાની તુતવારી (Common Sandpiper) - ૧, કાંઠલાવાળી નાની ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) - ૪, ઊજળો પિદ્ધે (Isabelline Wheatear) - ૩, મેંદિયો પિદ્ધે (Common Stonechat) - ૧, નાનો શ્વેતકંઠ (Common Lesser Whitethroat) - ૧, શિયાળુ શ્વેતકંઠ (Orphean Warbler) - ૨, શ્યામશિર ગંદમ (Black-headed Bunting), લાલશિર ગંદમ (Red-headed Bunting) - ૨૬, સાથે ૩ સુગરી, ખેતરાઉ ધાનચીડી (Eurasian Tree Pipit) - ૨, શિયાળુ તારોડિયા (Common Swallow) - ૨૫, કેંચીપૂંછ વાબગલી (River Tern)

- ૩, શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) - ૨ વગેરે. તેનાથી નજીક ચિયામાં “વુક-વુક” એવો અવાજ આવતો હતો. ત્યાં એક સંતાકૂકડી (Crake) હતી, પણ તે તરત સંતાઈ ગઈ. રૂપેરી પેણ (Demoiselle Crane) - ૧૦૦, આકાશમાં હતી. મધિયો બાજ (Oriental Honey-Buzzard) પણ જોયો.

૫.૦૦ વાગ્યે બપોરે :

પાળાની પાસે વિવિધ મિશ્ર અવાજો આવતા હતા. એક અવાજ શ્યામશિર ગંદમનો હતો. બીજા અવાજો ઓળખવા નજીક ગયો તો ૧૦ જેટલી ગુલાબી તુતી (Common Rosefinch) હતી, જે કેવડા અને બાવળ વચ્ચે કોઈ ઘાસ હતું જેમાંથી બીજ તોડી ખાતી હતી. ત્રણનો રંગ સ્પષ્ટ ગુલાબી હતો. એકના મોંમાં તો હજી બીજ હતાં. બાવળના છાંયે બેસી ૨૦ મિનિટ રાહ જોયા બાદ એક સંતાકૂકડી બહાર આવી. તે નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake) હતી. મેં પ્રથમ વાર જોઈ.

શ્રેષ્ઠ માતાપિતા (કપાસી)નું અવલોકન

સલડીના તળાવ પાસે એક દેશી બાવળમાં કપાસીનો માળો છે. (૫ ઓક્ટો. ૧૦ના રોજ તેને તાર પર પાંખરતા (matting) જોઈ હતી.) એ વિસ્તારમાં શિકારી પક્ષીને જવાની મનાઈ છે ! તે અન્ય ઘણાં શિકારી પક્ષીઓને બહાદુરીથી તેના માળાના વિસ્તાર (territory)માંથી ભગાડી મૂકે છે. આ બાબતનું નિરીક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ૧૫/૧૦/૧૦ના રોજ તેણે બાદશાહ શકરા (Eurasian Sparrowhawk)ને ભગાડ્યો હતો.

(૨) ૨/૧૧/૧૦ના રોજ એક ઝુમ્મસને (UI Eagle) ભગાડેલો. તેના સિવાય એક લરજી

માળા બાંધવા માટેનાં ડાબલા અથવા પેટી ખર્ચાળ હોવા જરૂરી નથી. તે પ્લાયવૂડમાંથી કે નકામા લાકડામાંથી સહેલાઈથી બનાવી શકાય. પારસલનાં ખોખાંમાંથી તેમજ સાબુનાં ખાલી ખોખાંમાંથી પણ બનાવી શકાય. તમે પોતે જ બનાવી શકો.

(Common Kestrel) અને એક પટ્ટાઈ (UI Harrier)ને પણ તેણે ભગાડવાની કોશિશ કરી હતી.

(૩) ૨૮/૧૧/૧૦ના રોજ બંને પક્ષી (નર-માદા) કોઈક શિકારી પક્ષી (prey bird)ને ભગાડતા હતા. શું હતું તે ખબર ન પડી.

(૪) ૨/૧૨/૧૦ના રોજ બે શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) ને માત્ર નરે ભગાડી મૂક્યા. આની તસવીર ચેતનભાઈએ લીધી છે.

(૫) ૫/૧૨/૧૦ના રોજ તેણે મધિયાબાજ (Oriental Honey-Buzzard)ને ભગાડ્યો હતો.

(૬) ૮/૧૨/૧૦ના રોજ એક શકરો (Shikra) બાવળ પર બેસવા જતો હતો, પણ વચ્ચે જ નરે તેને આક્રમકતાથી હુમલો કરી ભગાડ્યો. થોડી વારમાં એક ચીબરી (Spotted Owlet) ફૂવામાં જતી હતી. તેને ઝાડ પાસેથી પસાર થવું પડે તેમ હતું. તેને પણ ભગાડી.

(૭) ૧૦/૧૨/૧૦ના રોજ યુગલ હાજર હતું. નર દૂર બેઠો હતો. માદા બાજુના લીમડામાં બેઠી હતી. ત્યાં તો એક મધિયો બાજુ ત્યાંથી પસાર થવા જતો હતો, પણ નર તરત ઊડી તેની પાછળ પડ્યો. મધિયો તરત જ બાજુમાંથી સરકી ભાગી ગયો.

હવે કપાસી પરિવારનું એક બચ્ચું મોટું થઈ ગયું છે. અમારી હાજરીમાં જ બેમાંથી એક (મોટા ભાગે માદા) શિકારે જાય છે. મોટે ભાગે ઉંદર પકડીને લઈ આવે છે. આ પરિવારે સફળતાપૂર્વક તેના બચ્ચાને ઉછેર્યું.

ગીરમાં શ્યામગરૂડ

૧૧-૧૨-૧૦ના રોજ જાંબુડી વનપરિભ્રમણ વખતે એક શ્યામ ગરૂડ (Black Eagle) તથા એક રાજગીધ (King Vulture) જોયું.

થોરડીના તળાવમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

અમરેલીથી ૧૨ કિ.મી. દૂર બાબાપુર પાસે આવેલા થોરડીના ગામતળાવમાં તા. ૧૨-૧૨-૧૦ના

રોજ પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં નીચેનાં પક્ષીઓ જોવાં મળ્યાં.

નાની ડૂબકી - ૨, ટીલિયાળી બતક - ૭, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) - ૮, રાખોડી કારચિયા - ૧૦૦, ચોટીલી કારચિયા (Tufted Pochard) - ૨૫, લુહાર - ૧૦, પિયાસણ (Eurasian Wigeon) - ૧૦૦, નકટા - ૨૫, નાની સિસોટી બતક - ૫૦, નાની મુરઘાબી - ૨૦૦, ગિરજા (Cotton Teal) - ૧૨, શિયાળુ નાની ડૂબકી (Black-necked Grebe) - ૪ (પ્રથમ વાર), ધોળીઆંખ કારચિયા (Ferruginous Pochard) - ૨, સફેદ કાંકણસાર (Oriental White Ibis) - ૭, ચમચા - ૧૫, રાત બગલો (Black - crowned Night-Heron) - ૫૦, ખેતરાઉ ધાનચીડી (Eurasian Tree Pipit) - ૪, વૈયાં (Rosy Starling) - ૨૫, ચેતવા (Garganey) - ૨, મત્સ્યભોજ (Osprey) - ૧, નીલશિર (Mallard) - ૧ નર, ચટકી માખીમાર (Red-throated Flycatcher) - ૧, મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe) - ૨. સફેદ માથાવાળી પિયાસણ પણ જોઈ. (તેનું માથું સફેદ હતું.)

નીચે ચિયાની વચ્ચે નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake)ના એક નર અને એક માદા જોયા.

૨૧-૧૨-૧૦ના રોજ થોરડીના તળાવે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા ત્યારે, ૧ નીલશિર (Mallard) જોઈ. અમે તસવીરો લીધી તસવીર ધ્યાનથી જોતા. પાંચ નીલશિર દેખાઈ. આ સિવાય મોટી સંખ્યામાં બતકો, સળીપૂંછ ગારખોદ (Pintail Snipe), મોટા ગડેરા (Black-tailed Godwit), ટીલિયા (Ruff) વગેરે ઘણાં પક્ષીઓ હતાં.

તુરૂમ્તીએ કરેલો શિકાર (સલડીના

તળાવ પાસે) :

૪-૧-૧૧ના રોજ

તુરૂમ્તી (Red-headed Falcon)ની જોડી જોઈ,

જેમાંથી એકે કોઈ હોવાનો શિકાર કર્યો હતો. તળાવ પાસે પ્રથમ વાર તુરુમ્તી જોઈ.

ટપકીલી સંતાકૂકડી, સલડી પાસે

૨૦-૧-૧૧ના રોજ ઘાસમાંથી એક સંતાકૂકડી (Crake) બહાર આવી. તેની લાલ ચાંચ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. હું ઓળખી શક્યો નહીં. તેનો અવાજ પણ સાવ અલગ હતો. બપોરે હું ફરી તે જગ્યાએ આવ્યો. પુસ્તક પણ સાથે લીધું. થોડા સમય પછી અવાજ આવ્યો. ત્યાં તો ઘાસમાંથી પૂંછડી ઊંચી કરતી એક નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake) નીકળી. પણ અવાજ તો ટપકીલી સંતાકૂકડી (Spotted Crake)નો આવતો હતો. ૧૫-૨૦ મિનિટ પછી તે પણ બહાર આવી.

સલડી તળાવ પાસેના ઘાસિયા અને કાદવિયા વિસ્તારમાં જ્યારથી ટપકીલી સંતાકૂકડી અને નાની સંતાકૂકડી જોવા મળી છે, ત્યારથી નિયમિત જઈ તેનું નિરીક્ષણ કરું છું. સામાન્ય રીતે આ સંતાકૂકડીને શોધવી અઘરી છે, પણ તેના રસ્તા જો મળી જાય તો તેને શોધવી અઘરી નથી. સંતાકૂકડીઓ નિયમિત રીતે ચાર રસ્તાનો ઉપયોગ કરે છે. સંતાકૂકડી સિવાય જલમુરઘી (Indian Moorhen) અને સફેદછાતી સંતાકૂકડી (White-breasted Waterhen) પણ આ રસ્તાનો ઉપયોગ કરે છે.

લડાખી ફૂલ્કી

તળાવ પાસે એક રસ્તો છે જેની બંને બાજુ ઘાટાં વૃક્ષો અને અરણીના છોડ છે. તેમાં ખૂબ ફૂલ ખીલ્યાં છે. ૨૭-૧-૧૧ના રોજ તેમાં બદામી ફૂલ્કી (Common Chiffchaff) જોઈ. સાથે બુલબુલ (Red-vented Bulbul) અરણીનાં બીજ ખાવા આવે છે. ચટકી માખીમારનો નર પણ બોલતો હતો. આગળ જતાં લીમડાના થડમાં પીળી નેણવાળી ફૂલ્કી હતી. તેને

ટપકીલી સંતાકૂકડી (Spotted Crake)



કાદવિયા વિસ્તારો તથા તળાવ-સરોવરના કાંઠે ચિયા (reeds)માં નામ પ્રમાણે સંતાતી ફરે. ભાગ્યે જ દેખાતી આ સંતાકૂકડી આપણે ત્યાં શિયાળુ મુલાકાતી છે. પ્રજનન માટે મધ્ય એશિયા ચાલી જાય. પ્રમાણમાં વધુ દર્શન આપતી નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake) કરતાં કદમાં સહેજ મોટી એવી આ સંતાકૂકડી આપણે ત્યાં તો સાવ મૂંગી જ રહે છે. માથું, ગળું, ઉપરનું શરીર તથા છાતી ટપકાંથી ભરેલી જે તેને નાની સંતાકૂકડીથી જુદી પાડે. ચાંચ બંનેની પીળી પણ ટપકીલી સંતાકૂકડીની ચાંચના મૂળમાં થોડો લાલ રંગ. માથું, ગળું, છાતી તથા ભમ્મર રાખોડી, ઉપરનું શરીર ઘેરું બદામી જેમાં શ્યામ લીટીઓ, પડખામાં કાળી-ધોળી મિશ્ર પટ્ટીઓ અને પેટાળ, પેડુ તથા પૂંછડીની નીચે મેલો ધોળો. સંતાકૂકડીઓ શરમાળ હોવાથી તેને જોવા ચિયાવાળા વિસ્તારોમાં શાંતિપૂર્વક બેસી રહેવું પડે, તો કદાચ દર્શન થઈ જાય.

લડાખી ફૂલ્કી (Olivaceous Leaf - Warbler) તરીકે ઓળખી.

હેબી બંધ પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

૭-૨-૧૧ના રોજ હું અને મારો મિત્ર ભાવેશ ગોહિલ બપોરે ૨.૦૦ વાગ્યે મોટી ચોટીલી ડૂબકી

(Great Crested Grebe) જોવાના લક્ષ્ય સાથે ઠેબી ડેમ ગયા હતા. શરૂઆતમાં જ તે ડૂબકીઓ ખૂબ જ નજીકથી જોવા મળી ગઈ. આગળ ટાંકા પર આવેલા નાના તારોડિયા (Streak-throated Swallow)ના માળા જોવા જતા હતા, પણ અચાનક જ એક સુંદર મીઠો વાંસળી જેવો અવાજ આવ્યો. જોયું તો, એક નીલ કસ્તૂરો (Blue Rock Thrush) પથ્થર પર બેસી ગાતો હતો. મેં પ્રથમ વાર જોયો. આગળ નાના તારોડિયાના ઘણા માળા જોયા તેમાથી ઘણાં માળામાં ચકલી (House Sparrow)નાં મોં બહાર દેખાતાં હતાં. થોડો સમય રોકાઈને જોયું તો એક ચકલી તણખલું લઈને માળામાં જતાં જોઈ. આખા ભ્રમણમાં કુલ ચારેક નીલ કસ્તૂરો જોયા.

કામનાથ બંધ પાસે નિરીક્ષણ

૨૩-૨-૧૧ના રોજ ચેતનભાઈ તથા પાથર સાહેબ સાથે અમરેલી નજીક આવેલા કામનાથ બંધના જળાશયની મુલાકાત લીધી. કામનાથ પુલના નવનિર્માણને કારણે પક્ષીઓની સંખ્યા ઘણી ઓછી હતી. એક ગુલાબી પેણ કામનાથ બંધના જળાશયમાં બારેમાસ જોવા મળે છે.

કોયલની ચરક

અમારા માતાજીના મંદિરના પ્રાંગણમાં પીળી કરેણના ઝાડમાં શકરખોરા, બુલબુલ અને કોયલ (Asian Koel)ની હાજરી અચૂક હોય છે. કોયલ તેનાં ફળ ખાવા આવે છે. ૧૩-૧-૧૧ના રોજ જમીન પર પડેલી તેની ચરકમાં ટેટાવાળાં વૃક્ષોનાં બીજ સહિત એક વાર ચંદનનું બીજ અને એક વાર પીલુનું બીજ પણ મળી આવ્યું હતું. ત્રણ ચાર બીજ એવાં છે, જે ઓળખાતાં નથી. ચરકમાંથી નીકળેલા ચંદન અને પીલુનાં બીજ તરત જ ઊગી જાય છે.

અમરેલીમાં તરવરિયો માખીમાર

ગયા વર્ષે માર્ચ ૨૦૧૦માં બારમાની પરીક્ષા દરમિયાન ગાંધીબાગમાં સાતેસાત દિવસ અધરંગ, નીલપંખો (Black-naped Monarch - Flycatcher), ચટકી માખીમાર અને એક વાર દૂધરાજ પણ જોવા મળ્યો હતો. ૧૪-૨-૧૧ના રોજ પાછો ગયો તો આ ચાર માખીમારોની સાથે પ્રથમ વાર તરવરિયો માખીમાર (Grey-headed Flycatcher) પણ જોવા મળ્યો. ગાંધીબાગ, જે અમરેલી શહેરની વચ્ચોવચ ઊંચાં વૃક્ષોવાળી જગ્યા છે, ત્યાં બદામી માખીમાર (Asian Brown Flycatcher) પણ જોયો હતો.

જોષી વિરલ એ.

મુ. સલડી, તા. લિલિયા, જિ. અમરેલી-૩૬ ૫૫૩૬

ધારીની આસપાસ

તા. ૧૦-૧૨-૧૦ના રોજ મહુવા લગ્નપ્રસંગે જવાનું થતા ત્યાંથી ભવાની માતાજીનાં દર્શન કરવા ગયા. મંદિરના પરિસર પાસે ગાંડા બાવળના જૂંડમાં દૂધરાજ (Asian Paradise - Flycatcher) જોવા મળ્યો. તેને દરિયાકાંઠાના વિસ્તારમાં જોઈ થોડું આશ્ચર્ય થયું.

તા. ૧૫-૧૨-૧૦ના રોજ ધારીની તાલુકા પંચાયતની કચેરી પાસેની પીપરો પર સાંજના ફરવા જતા જોવા મળ્યું કે ટોળાબંધ પોપટ (Rose-ringed Parakeet) રાતવાસા માટે આવતા હતા. વર્ષો પહેલા રેલવેસ્ટેશન પાસે આવેલ પીપરોમાં બે-ત્રણ હજારની સંખ્યામાં આવતા. ત્યાંની પીપર પડી જવાને કારણે આમ બન્યું હશે ?

તા. ૮-૧-૧૧ના રોજ સરદારનગર, એટલે મારા રહેણાંક વિસ્તાર (જેની પાછળ જ ખોડિયાર ડેમનો ભાગ આવી જાય છે.)માં પક્ષી-નિરીક્ષણ કરતા એક કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) તેના બે બચ્ચાંને ખવડાવતી જોવા મળી. ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck) છથી સાત બચ્ચાં સાથે પાણીમાં તરતી આગળ વધે

જતી હતી.

તા. ૪-૨-૧૧ના રોજ સવારે ૧૦ વાગ્યે ખોડિયાર ડેમ તરફ જવાનું નક્કી કર્યું. રસ્તામાં બે ખેતરની વચ્ચે જ્યાં ડેમનું પાણી ભરાયેલું છે, ત્યાં એક 'કોઝવે' છે. તેની નજીકમાં પાણીની બાજુમાં ગોરમટી માટીના ટેકરા જેવો ભાગ અને બાવળનું ઝાડ છે. તે ટેકરીમાં કાબરા કલકલિયાની (Lesser Pied Kingfisher)ની જોડી વારંવાર દરમાં જઈ બહાર આવતી જોઈ. સાથે બે બીજી જોડી જોઈ, જે કદાચ બચ્ચાં હશે. ક્યારેક વીજળીના તાર પર અને ક્યારેક ટેકરીની બાજુમાં બેસી ગોરમટી માટીના કાંકરા મોંમાં લઈ બહાર કાઢતા જોવા મળ્યો. મને નવાઈ લાગી; આવું કેમ કરતાં હશે તે ન સમજાયું. (માળો કરવા માટીની ભેખડમાં બખોલ બનાવતા હોય તેવું શક્ય છે.- સં.) આગળ જતા એકદમ શાંત વિસ્તાર આવે છે. ૬ ચિંકારા નિરાંતે બેઠેલા હતા. તે મને જોઈ ભાગવા માંડ્યા. આ વખતે ઘંટીટાંકણ (Common Hoopoe) પણ ઘણા જોવા મળ્યાં.

ડેમ તરફ જ્યાં સિંચાઈ વિભાગનું ક્વાર્ટર છે, તે તરફ જતા આકાશમાં કંઈક 'ટૂવીક ટૂવીક' અવાજ કરતું જોવા મળ્યું. નિરીક્ષણ કરતા માલૂમ પડ્યું કે, તે શાહી ઝુમ્મસ (Eastern Imperial Eagle)ની એક જોડ હતી. તેઓએ ઊડતાં ઊડતાં મોઢામાંથી કંઈક નીચે ફેંક્યું તે જોયું. ત્યાંથી આગળ બંધના કાંઠા પર વનવિશ્રામ કુટીર છે, ત્યાં બેસવાનું વિચાર્યું. ત્યાંથી આખો બંધ સરસ રીતે દેખાય છે. આજે એક પણ પાણીનાં પક્ષી જોવા ન મળ્યાં. કુટીરના ઉપરના ભાગે અબાલી (Dusky Crag-Martin) વારંવાર ઊડીને બેસતી જોવા મળી. મેં કુટીરની બહાર જઈને જોયું તો તેમણે ઉપરના ભાગે માટીથી માળો બનાવવાની શરૂઆત કરી દીધી હોય તેમ દેખાયું. અંદર એકદમ શાંત અને સુરમ્ય વાતાવરણ હતું. થોડી વાર પછી સામેના થોર પર જોયું તો નીલ કસ્તૂરી (Blue

Rock Thrush) બેઠી હતો. ઘણી વાર સુધી શાંતિથી બેઠો.

તા. ૯-૨-૧૧ના રોજ બંધના પૂર્વભાગ (ઘાટીથી - ૪ કિ.મી.) એટલે કે કોઝવે તરફના રસ્તે ફરી કાબરા કલકલિયાના માળા માટેની જિજ્ઞાસા સંતોષવા ત્યાં પહોંચ્યો. બપોરના લગભગ ૧૧.૦૦ જેવો સમય થયો હશે. હું શાંતિથી એક ઘાસના ટેકરા પર બેઠો હતો. ત્યાં તાર પર એક પક્ષી બેસે, પાછું નીચે આવે. મેં જોયું તો તે કચ્છી પિદો (Indian Chat) હતો. શાંતિથી ફોટો લીધો. મેં આ પહેલાં આ વિસ્તારમાં ક્યારેય જોયેલ નથી. એક તુલસી પર ચાર ચકલીનું ટોળું આવ્યું. માત્ર એકાદ મિનિટમાં ઊડી ગયું. પણ નિરીક્ષણ કરતા જોયું તો તે તલિયા ટપુશિયા (Spotted Munia) હતાં.

તા. ૧૮-૨-૧૧, સાંજના ૫.૩૦ કલાક, ખોડિયાર બંધ :

આજે ૧૦થી ૧૨ કરકરા (Demoiselle Carne) વચ્ચેનો પટ્ટી જેવો બેટડાનો ભાગ છે, તેના પર જોવા મળ્યા. નાની મુરઘાબી (Common Teal), આશરે ૧૫ જેટલી ઊડાઊડ કરતી અને બેઠેલી જોવા મળી. ૪૦ જેટલી કેંચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) ઊડાઊડ કરતી અને બેઠેલી જોવા મળી.

ઘરે પરત આવતા રસ્તામાં તાર પર લગભગ ૭૦ જેટલા દિવાળી ઘોડા (White Wagtail) જોયા.

તા. ૨૨-૨-૧૧, સવારના ૯.૦૦ : ખોડિયાર માતાજીના મંદિરનો પાછળનો ભાગ જ્યાં બે ગુફા આવેલી છે ત્યાંથી નીચે શેત્રુંજી નદીમાં એક નાની કેડી જાય છે. ત્યાં એક નાનું ઝરણું પણ વહે છે. એકદમ ઘટાટોપ અને શાંત વિસ્તાર. ત્યાં બેઠાબેઠા સામે સરગવાના ઝાડ પર એક ઝાંખી લીલી ફુલકી (Greenish Leaf-Warbler) સરગવાના ફૂલ પર કંઈક ચાંચથી ખાતી જોઈ. થોડી વારમાં નીલ કસ્તૂરાની માદા આવીને બેઠી. બાજુમાં ક્યારાની વચ્ચે એક

નીલવર્ણી માખીમાર (Ultramarine Flycatcher) (પૃષ્ઠ-૩૭)

તસવીર : અશોક મશરૂ અને ટીપક રીંડાણી, રાજકોટ



ટપકીલી સંતાકૂકડી (Spotted Crake) (પૃષ્ઠ-૩૭)



તસવીર : અશોક મશરૂ, રાજકોટ



તસવીર : ભાવેશ ત્રિવેદી, રાજકોટ



જો બગીચામાં ફૂલે ઝૂમતાં દેશી વૃક્ષો ન હોય તો તે બગીચાને પક્ષીમિત્ર ન લેખી શકાય. મોટાં ભાગનાં સ્થાનિક વૃક્ષો પર્ણપાતી છે અને માર્ચ સુધીમાં બધાં પાન ખેરવી, રસથી ભરેલાં પુષ્પોથી શૃંગારિત થઈ જાય છે. આ પુષ્પરસ માત્ર પક્ષીઓને શક્તિયુક્ત ખોરાક આપે છે એટલું જ નહીં પણ ઘણાં જીવજંતુઓને પણ આકર્ષે છે, જે પક્ષીઓનો પ્રોટીન-યુક્ત આહાર બને છે. વર્ષનો આ એવો સમયગાળો છે જ્યારે જીવમાત્ર ગરમીથી વ્યાકુળ હોય. આવા સંક્રમિત કાળમાં આ વૃક્ષો યાયાવર તથા સ્થાનિક પક્ષીજાતિઓ માટે મોટો આધાર સાબિત થાય છે; પ્રવાસી પક્ષીઓને તેઓના પરતપ્રવાસની તૈયારીમાં તથા સ્થાનિક પક્ષીઓને તેમના પ્રજનનકાળની જરૂરિયાતોને સંતોષવામાં. પુષ્પોના આ ગુચ્છ, પક્ષીઓ માટે ખોરાકનો અનાયાસ સ્ત્રોત બની જાય છે; ખાસ કરીને ઝગારા મારતા શક્કરખોરાનો (Sunbird), જે અન્ય જીવાતભક્ષી પક્ષીજાતિઓ કરતાં વહેલો પ્રજનન શરૂ કરે છે. એપ્રિલના અંત સુધીમાં તો તેનાં બચ્ચાં માળામાંથી ઊડી જવાની તૈયારી કરતાં હોય છે, અને તેનો ચળકતો લેબાસ પણ ઉતરવા માંડે છે.

નાના બગીચામાં પણ વૃક્ષ ઉછેરી શકાય. નાનાં અને મધ્યમકદનાં વૃક્ષો તો ઉપલબ્ધ છે જ સાથે મોટા કદનાં વૃક્ષને પણ કાળજીથી છાંટતા રહીએ તો તેને માપમાં અને આકારમાં જાળવી શકીએ. આપણે ત્યાં મોટા બારમાસી વેલાનું પણ ઘણું વૈવિધ્ય છે; વૃક્ષોની જેમ તે પણ પર્ણપાતી છે અને ઉનાળામાં ફૂલોનાં ઝૂમખાંથી સુશોભિત થાય છે.

- લલકુમાર ખાચર

જંગલી (રંગુની) બદામ (*Sterculia foetida*)
ના ઝાડ પર વૈયાં (Rosy Starling)
તસવીર : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, અમદાવાદ



Foliage Unlimited
Landscape Concepts

1003, Shailraj Tower, B/h. Management Enclave,
Nehrupark, Vastrapur, Ahmedabad-380015.
Mobile: 09376187060 / 09376112215
Email: foliageunlimited@yahoo.co.in



તસવીર : વિરલ જોષી, સલડી, જિ. અમરેલી

With best compliments from

FLEXICONS LTD.

Manufacturer of Sintered Bushes & Parts

Plot No. 3321, Rd. No. 4, GIDC, Sachin - 394230. Dist. Surat, Gujarat (India)
Ph.: (0261) 2397154, Email : flexicons@gmail.com, www.flexicons.co.in

ફડકફૂટકી (Ashy Prinia) ઊડાઊડ કરીને પૂંછડીનો ભાગ અર્ધવર્તુળાકારે ફેરવતી અંદર છુપાઈ જતી જોઈ. આગળ આંબાના વૃક્ષમાંથી એક “પી-પી-પી” એવો અવાજ આવ્યો. મેં દૂરબીન એ તરફ ફેરવી જોયું, તો ઝાડ પર બેઠેલો વન કશ્યો (Common Wood Shrike) હતો. પાછા ફરતા બંધ ઉપર આવીએ ત્યાં વચ્ચે ગોરડવન છે, તેમાં એક નાનો શ્વેતકંઠ (Common Lesser Whitethroat) ઊડાઊડ કરતો અને કાંટમાં છુપાતો ચાલ્યો ગયો. એક શ્યામશિર શ્વેતકંઠ (Orphean Warbler) શિયાળું પોશાકમાં જોયો.

તા. ૩૦-૧-૧૧ના રોજ હનુમાનગાળા જવાનું થયું. આશ્રમના પાછળના ભાગમાં એક લડાખી ફૂટકી (Olivaceous Leaf - Warbler) જોઈ અને ‘વિહંગ’માંના વર્ણન સાથે સરખાવી. તે લગભગ ટીકલની ફૂટકી (Tikell’s Warbler)ને મળતી આવે છે. નિરીક્ષણ કરતાં; આંખ પર આછી પીળી સારી રીતે દેખાઈ શકે તેવી ભમ્મર, નીચેનો ભાગ આછો પીળો તથા ઉપરના ભાગે આછા બદામી રંગની ઝાંચ દેખાઈ.

તા. ૧-૨-૧૧ના રોજ સવારના ૮.૩૦ કલાકે ઘાટીના રેલવેસ્ટેશન પાસે બાલકેશ્વર મંદિરની વાડમાં સાદી ફૂટકી (Hume’s Warbler) જોવા મળી. આગળ જતા નતાળિયાની નદી આવે છે. તેના પુલથી આગળના ભાગે ખેતરોની વાડમાં વૈયાં (Rosy Starling) નાં ટોળાં થોડા અંદર, થોડા બહાર સતત “ચક-ચક” અવાજથી વાતાવરણને જુદો જ સૂર આપતા હતા.



જુઓ નજીક જઈએ ત્યારે વાડમાં છુપાઈને અવાજ બંધ કરી દે.

અજિત ભટ્ટ

ઠે. બસ ડેપોની પાસે, સરદારનગર-૧, ‘ભારદાજ’ મુ. ધારી-૩૬ ૫૬૪૦

ગુજરાતના પક્ષીજગતમાં એક વધુ

ઉમેરો : ટીકલનો કસ્તૂરો

૧-૨ જાન્યુ. ૨૦૧૧ના રોજ મારી રતનમાળ રીંછ અભયારણ્યની મુલાકાત વખતે મેં ટીકલના કસ્તૂરા (Tickell’s Thrush, *Turdus unicolor*)ની નોંધ કરી. મેં આ જાતિનાં કેટલાંક પક્ષીઓ જોયા. આ પક્ષીજાતિની આ પૂર્વે ગુજરાતમાં કોઈ નોંધ થઈ નથી. એટલે મારી આ નોંધને ગુજરાતની સૌ પ્રથમ નોંધ ગણી શકાય.

૧-૧-૧૧ના રોજ રતનમાળ અભયારણ્યના બાલધા શિબિર સ્થળ (૨૨° ૩૪’૮.૨૭” ઉ. ૭૪° ૮૩.૮૬” પૂ.) પર સાંજે ૬.૦૦ વાગ્યે મને એક ઝરણા પાસેના પથ્થર પર બેઠેલું કોઈ વિશિષ્ટ લક્ષણો વિનાનું રાખોડી રંગનું પક્ષી જોવા મળ્યું. તે શ્યામશિર કસ્તૂરા (Eurasian Blackbird) કરતાં થોડા નાના કદનું હતું. સમગ્રતઃ રાખોડી શરીરમાં ઉપરનો ભાગ બદામી પડતો, પેટાળ ધોળાશ પડતું તથા ચાંચ લાંબી અને ચમકદાર પીળા રંગની હતી. તેનું ગળું ધોળાશ પડતું હતું જેમાં બંને બાજુએ અસ્પષ્ટ રેખાઓ હતી. ઝરાની બાજુની ઝાડીમાં જતું રહ્યું તે પહેલા મને ૪-૫ તસવીરો લેવાની તક મળી ગઈ.

આ કસ્તૂરો ગુજરાતમાં મળી આવતા અન્ય કોઈ

લીલાં ચમકતાં પાંદડાંથી ભરેલું એ ઝાડ છે, શુદ્ધતા અને ગૌરવમાં લીન. એની આસપાસ મકાનો વીંટળાયેલાં છે. એમાં પ્રમાણ બહારના લોકો વસે છે. તેમણે ક્યારેય એ વૃક્ષ તરફ કે એના એક પાંદ તરફ જોયું નથી. પણ એ લોકો વૈસા બનાવે છે, ઓફિસે જાય છે, પીએ છે, બાળકો પેદા કરે છે, ઢગલાબંધ ખાય છે. કાલે રાતે એ વૃક્ષ પર ચંદ્ર પ્રકાશતો હતો અને સમગ્ર ભવ્ય અંધકાર જીવંત બની ઊઠ્યો હતો.

સૌજન્ય : ‘ચંદ્ર તારા વૃક્ષ વાદળ’ લેખક : કુન્દનિકા કાપડિયા પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૯૮૮

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ

પણ કસ્તૂરા સાથે બંધબેસતો ન હોવાથી મેં રાસમુસેન તથા અન્યનું પુસ્તક સંદર્ભ તરીકે જોયું. તે બરાબર ટીકલના કસ્તૂરા જેવો લાગ્યો. ફરી ખાતરી કરવા હું બીજા દિવસે આ પક્ષીની પુનઃ તપાસ કરવા નીકળ્યો.

૨-૧-૧૧ના રોજ જે ઝરા પાસે મને તે મળ્યો હતો ત્યાંથી જ મેં તપાસ આરંભી. આ ઝરાની આસપાસ જ મને આ કસ્તૂરાના કુલ પાંચ પક્ષીઓ (૧ નર અને ૪ માદા) મળ્યાં. આ પક્ષીઓ શિબિર સ્થળની આસપાસ જ, જ્યાં કચરો નાખવામાં આવતો તે વિસ્તારમાં મળ્યાં. મને તેમની ઓળખ માટે અને તસવીરો લેવા માટે પૂરતો સમય મળ્યો.

ટીકલના કસ્તૂરાની માદાનો ઉપરનો ભાગ ઓલિવ-બદામી હતો. ભમ્મર ન હતી. મૂછની પટ્ટી (malar stripes) ઘેરી અને રેખાળી, ગળું ધોળાશ પડતું જ્યારે છાતી પર ચહેરાયેલાં ટપકાં હતાં. માદા જેવો જ દેખાતો એક કસ્તૂરો પહેલા શિયાળાનો નર હતો; રાખોડી ઢીંઢુ, પૂંછડીનાં ઉપરનાં ગોપિત પીંછાં (coverts)નો રાખોડી રંગ, પાંખોનાં ગોપિત પીંછાંનો રાખોડી રંગ તથા ઊજળી ટોચ ઉપરથી તેની ઓળખાણ થઈ. આ પક્ષીઓની ખોરાક લેવાની પદ્ધતિ ટર્ડસ (turdus) કુળના કસ્તૂરાને બરાબર મળતી આવતી હતી; એટલે કે, તેઓ ખોરાક માટે વચ્ચે વચ્ચે અટકી માથું એક તરફ નમાવતા જેથી ઈયળ કે અળસિયાના હલનચલનને સાંભળી શકે.

રતનમાળ રીંછ અભયારણ્ય, ૨૦° ૩૨' ઉ., ૭૪° ૦૩' પૂ. અને ૨૦° ૩૫' ઉ., ૭૪° ૧૧' પૂ. વચ્ચે આવેલું છે. તે મધ્યપ્રદેશને અડીને અને વિંધ્ય પર્વતમાળ તથા માળવાના ઉચ્ચપ્રદેશના મેળાપ પાસે સ્થિત છે.

રતનમાળનો વાર્ષિક વરસાદ આશરે ૧૦૦૦ મી.મી. છે. તેમાં મહદંશે સાગનું પ્રાધાન્ય ધરાવતાં સૂકાં પાનખર જંગલો તથા અંશતઃ ભેજવાળાં પાનખર જંગલો – જ્યાં સાગને બદલે વાંસનાં ઝૂંડ હોય – આવેલાં છે.

ટીકલનો કસ્તૂરો ભારતીય ઉપખંડમાં સ્થાનિક છે અને પાકિસ્તાનથી શરૂ કરી પશ્ચિમ ભૂતાન સુધીમાં વચ્ચે તૂટક તૂટક રીતે વ્યાપ્ત છે. શિયાળામાં તે ભારતીય દ્વિપકલ્પમાં પ્રવાસ કરે છે. સામાન્યતઃ તે પૂર્વ મ.પ્ર., ઓરિસ્સા, ઉ.પૂ. આંધ્ર તથા બંગાળના દક્ષિણી કિનારોમાં જોવા મળે છે. રાજસ્થાનની એકલ-દોકલ નોંધ સિવાય ઉ.પ. ભારતમાં તેની નોંધ નથી.

અર્પિત દેવમુરારી

૧/૮, આનંદ કોલોની, વિકાસગૃહ, જામનગર-૩૬ ૧૦૦૮

જૂના મધપૂડા પર ખાતા પોપટ

૨૧મી ડિસે. '૧૦ રોજ સવારે ૧૧.૦૦ વાગ્યે મોરબીમાં મારા ઘરની પાસે મેં ચાર પોપટ (Rose-ringed Parakeet)ને જૂના ત્યજી દેવાયેલા મધપૂડા ઉપર ખોરાક લેતા જોયા. દર વર્ષે એ જ વૃક્ષમાં મધપૂડો બને છે (કદાચ 'જાયન્ટ હની બી'નો હોય) અને શિયાળાની શરૂઆતમાં માખીઓ તેને છોડીને જતી રહે છે. ફરી ફેબ્રુ.ના અંત ભાગમાં કે માર્ચની શરૂઆતમાં તે પાછી એ મધપૂડામાં આવે છે અને નવેસરથી સરખો કરે છે.

આ ૪ પોપટ મધપૂડા પર બેસી ચાંચથી તેનો અમુક ભાગ છૂટો કરી કશુંક ખાતા હતા, પણ ટેવ પ્રમાણે મોટા ભાગનું વ્યર્થ જતું હતું. દસ મિનિટ સુધી તેમણે આ ચાલુ રાખ્યું અને પછી ઊડી ગયા. હું કેટલીક તસવીર લઈ શક્યો. હું માનું છું કે, પક્ષીઓ ક્યાં તો એમાંનું મીણ ખાતા હતા અથવા તો રહ્યું સહ્યું મધ શોધીને. મેં પહેલી વાર પોપટને મધપૂડા પર જોયા.

પોપટના ખોરાકનું વૈવિધ્ય ઘણું છે. તેઓ ફળ, અનાજ, ફૂલ, બીજ, ફૂલોનો રસ વગેરે ખોરાક તરીકે લે છે. પીલુનાં પાન તથા અમુક વૃક્ષની છાલ, કુમળી ડાળ વગેરે પણ ખાઈ જતા હોય છે. પણ આ રીતે જૂના

મુસાડા પર ખોરાક લેતા હોય તેવી કોઈ પ્રકાશિત નોંધ નથી. તેના શાહી ભોજનમાં એક વધારો !

પ્રસાદ ગણપુલે
C/o, પરશુરામ પોટરી વર્ક્સ,
નજરબાગ સ્ટેશન સામે, મોરબી-૩૬૩૬૪૨

વચેટ કાજિયાની આંખો

પુખ્તવયના વચેટ કાજિયા (Indian Shag)ની ચળકતા લીલા રંગની આવી આંખો પહેલી વાર જોવા મળી.

પ્રજનન સમયે આંખની પાછળ શોભાના સફેદ પીંછાનું ફૂમનું (White tuft) થતું હોય છે. તેની ગેરહાજરી વચેટ કાજિયો પ્રજનન સમયનો નહીં પણ પુખ્ત વયનો હોવાનું સૂચક છે.

સફેદગાલ વાબગલી

મેં તા. ૨૫-૧૦-૨૦૦૩ના રોજ કચ્છ માંડવીની મુલાકાત લીધેલી, ત્યારે ત્યાંના દરિયાકાંઠે ઓટ પછી ખુલ્લી થયેલી છાજલી ઉપર ૧૦થી ૧૨ સફેદગાલ વાબગલી (White-cheeked Tern) જોયેલી.

ત્યાર પછી ઓક્ટો. ૨૦૦૬માં એ જ જગ્યા ઉપર તેટલી જ સંખ્યામાં સફેદગાલ વાબગલી જોયેલી. ફરી બીજા દિવસે માંડવી પાસે આવેલા મોઢવાણા ગામના દરિયાકાંઠે એને જોયેલી.

તા. ૧૦-૭-૨૦૧૦ના રોજ અમે દ્વારકાની મુલાકાત લીધી, ત્યારે નાગેશ્વર મહાદેવથી મીઠાપુર જતા રસ્તામાં આવતા ગામના તળાવમાં નાના બેટ ઉપર ૨૦થી વધુ સંખ્યામાં સફેદગાલ વાબગલી જોયેલી. આમ કચ્છના અખાતના બંને કાંઠે અવારનવાર જોવા મળેલી.

ડૉ. આર. બી. બલર

૧૦-એ, સ્વીટહોમ સોસાયટી, શ્રેયસ ફાઉન્ડેશન પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫

ટચૂકડી નોંધો

- રાજકોટની આજુબાજુ

- તા. ૨૪-૧૦-૧૦ના રોજ દીપક રીંડાણી અને અતુલ કાલરિયાની સાથે રાંદરડા તળાવ પાસે ૨ ડોકામરડી (Wryneck) જોઈ.
- તા. ૧૧-૧૨-૧૦ના રોજ દીપક રીંડાણી અને અતુલ કાલરિયાની સાથે ન્યારી-૧ની મુલાકાત લેતાં બંધ નીચે આવેલાં સુબાવળ અને નિલગીરીનાં વૃક્ષોમાં સાપમાર (Short-toed Snake-Eagle) અને શ્યામશિર કશ્યા (Black-headed Cuckoo-Shrike)ની માદા જોયા.
- તા. ૧૧-૧૨-૧૦ના રોજ કમલ ભટ્ટ સાથે ન્યારી-૧ની મુલાકાત લેતા નીચે આવેલાં સુબાવળ અને નિલગીરીનાં વૃક્ષોમાં મધિયો (Oriental Honey-Buzzard) અને ૫ ખેતરાઉ ધાનચીડી (Eurasian Tree Pipit) જોયા.
- તા. ૩૦-૧૨-૧૦ના રોજ ગિરનાર જંગલમાં સરકડિયા હનુમાન પાસે બદામી છાતીવાળો માખીમાર (Brown-breasted Flycatcher) જોયો.
- તા. ૨૫-૦૧-૧૧ના રોજ દીપક રીંડાણી, સ્વાતિ રીંડાણી અને અતુલ કાલરિયાની સાથે રાંદરડા તળાવની મુલાકાત દરમિયાન પાસેના દેશી બાવળના વૃક્ષમાં ગુલાબી તુતી (Common Rose Finch) સ્વાતિ રીંડાણીએ શોધી કાઢી.
- તા. ૬-૨-૧૧ના રોજ ઈશ્વરિયા તળાવ પાસે જવલ્લે જ જોવા મળતી ટપકીલી સંતાકૂકડી (Spotted Crake) જોઈ. (ભાગ્યે જ દેખાતી ટપકીલી સંતાકૂકડીની પાના નં. ૨૬ ઉપરની વિરલ જોષીની તથા અત્રેની અશોકભાઈની અવલોકન નોંધ

નિરીક્ષણ નોંધ

નોંધપાત્ર કહેવાય - સં.)

નીલવર્ણી માખીમાર સૌરાષ્ટ્રમાં

તા. ૨૬-૧૨-૧૦ના રોજ અમારું સ્વિવારીય પક્ષીનિરીક્ષણ ન્યારી-૧ બંધના હેઠવાસમાં આવેલ વનરાજીમાં હતું. પાછા ફરતાં અચાનક એક કાસીદના વૃક્ષમાં હરફર કરતા કાબરા, ચંચળ એવાં નાનાં પક્ષી પર પડ્યું. તે પહેલા તો રંગને લીધે કોઈ પીદા જેવું લાગ્યું, પરંતુ તેનાં સફેદ નેણ અને ખભાના રંગની છાતી તરફ જતી ખાંચનું તેમજ તેની માખીમાર જેવી એકવારની વર્તણૂકે ધ્યાન આકર્ષ્યું. ટ્રીમિટ-ઇસ્કીપની ફીલ્ડગાઈડ જોતાં તે નીલવર્ણી માખીમાર (Ultramarine Flycatcher) તરીકે ઓળખ્યું. ઈપક રીડાણી દ્વારા લેવાયેલ તસવીરો પરથી ઓળખાણ ચોક્કસ થઈ.



તા. ૧૫-૧-૧૧ના રોજ ફરીથી ભાવેશ ત્રિવેદી તે જ જગ્યાએ નિરાંતે જોયું અને તસવીરો પણ લીધી.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેસ્ટિંગ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

ઉંટીયાદરા ગામ (જિ. ભરૂચ) પાસે

પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૨-૧૧-૧૦થી ૧૪-૧૧-૧૦ના રોજ ઉંટીયાદરા ગામમાં આવેલા મારાં ડાંગર અને શેરડીનાં ખેતરોમાં ૫ નીલકંઠી (Bluethroat), ૧૫ લાલશિર ગંદમ (Red-headed Bunting), ૨ કપાસી (Black-shouldered Kite), ૪ પાન પટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier), ૧ બાદશાહ શકરો (Eurasian Sparrowhawk), ૩ પચનક લટોરો (Bay-backed Shrike), ૧ કાબરો પિદો (Pied Bushchat), ૯ મોંદિયો પિદો (Common Stonechat), ૫ સફેદછાતી સંતાકૂકડી (White-breasted Waterhen), ૨ તપખીરી સંતાકૂકડી (Brown Crake), ૧૫ તેતર (Grey Francolin), ૧ પીળક (Eurasian Golden Oriole), ૧૫ લાલ ટપુશિયાં (Red Munia), ૨ ટપુશિયાં (White-throated Munia) અને તેનો માળો જોયા. આ માળામાં આશરે ચાર સફેદ ઈંડાં હતાં.

બે કપાસીને એક જ શિકાર માટે ઝઘડતી જોઈ. આ પૈકી એક કપાસી સૂર્યાસ્ત સમયે નિયમિત રીતે લીમડાના ઝાડની એક ડાળી પર ચોક્કસ જગ્યાએ બેઠેલી જોવા મળે છે. લાલશિર ગંદમ સૂર્યાસ્તના આશરે ૨૫થી ૩૦ મિનિટ પહેલાં શેરડીના ખેતરમાં રાતવાસા માટે જતા રહેતા હતા, જ્યારે આનાથી વિપરીત નીલકંઠી સૂર્યાસ્ત સમયે અને તે પછી ડાંગરના ખેતરમાં ઊગેલા છોડની ટોચ પર બેસતી હતી અને અવાજ કરતી હતી.

સૂના રસ્તા પર એક સંગીત

....પછી એક ધીમો અવાજ આવ્યો. ટિટ્... ટિટ્... પિટ્... પિટ્... મીઠો અવાજ હતો. એ દિશામાં જોયું. બાજુની ઝાડીની બહાર નીકળી આવેલી એક પાતળી ડાળ પર પતરંગો બેઠો હતો. આંખે શું કાળું ભમ્મર અંજન આંજ્યું હતું! ઘનશ્યામ પટેલ આપણા એક ઉત્તમ છબિકાર છે. તેમણે સૂકી ડાળ પર ઠાઠથી બેઠેલા પતરંગાની એક છબિ પાડી છે તે જોઈ છે ? અદ્દલ એવા જ ઠાઠથી આ બેઠો હતો. તીવ્રપણે એકાગ્ર. સ્થિર. એ સ્થિરતા કોઈક વેગવાન કર્મ પહેલાંની સ્થિરતા હોય એવું લાગ્યું. અને સાચે જ, એક જીવડું ઊડતું આવ્યું ને આખો પતરંગો ગતિનો એક લિસોટો બની ગયો...

કુન્દનિકા કાપડિયા

પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૯૮૮ સૌજન્ય : 'ચંદ્ર તારા વૃક્ષ વાદળ'

મરૂચ જિલ્લાના હાંસોટ અને અંકલેશ્વર તાલુકા તથા
કોસંખામાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાં જેવા મળેલાં પક્ષીઓની યાદી

આલિયા બેટનાં પક્ષીઓનો આ યાદીમાં સમાવેશ થતો નથી. અગાઉ હું તારીખ કે સમયની નોંધ કરતો ન હતો. આ યાદીમાં નિયમિત અને વધુ સ્થળોએ જોયેલાં પક્ષીઓ માટે ‘વ્યાપક’ વિશેષણ વાપર્યું છે. એકાદ વાર જ ચોક્કસ સંખ્યામાં જોયેલાં પક્ષીઓની સામે સ્થળ, તારીખ અને સંખ્યા દર્શાવ્યાં છે. વ્યાપક નહીં પણ છતાં એકાધિક વાર જોયેલાં પક્ષીઓ માટે જે-તે પક્ષીની જુદાં જુદાં સ્થળોએ અને સમયે નોંધેલી સંખ્યાનો સરવાળો દર્શાવ્યો છે. આ યાદી બિલકુલ વૈજ્ઞાનિક ઢબે બનાવેલી નથી, પરંતુ આ વિસ્તારોમાં આ અગાઉ કદી પણ પક્ષીનોંધ લેવાઈ નથી એ દષ્ટિએ તે ઉપયોગી થઈ પડશે તેવી આશા રાખું છું.

ક્રમ	પક્ષીનું નામ	વ્યાપ અથવા સંખ્યા	સ્થળ	તારીખ
૧.	તેતર (Grey Francolin)	વ્યાપક		
૨.	મોર (Indian Peafowl)	વ્યાપક		
૩.	નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal)	વ્યાપક		
૪.	નકટો (Comb Duck)	૫૦	ઘોડાદરા, તા. હાંસોટ	
૫.	લુહાર (Gadwall)	૭૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૨૫-૧-૧૧
૬.	પિયાસણ (Eurasian Wigeon)	૭૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૭.	ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck)	૫૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૮.	નાની મુરઘાબી (Common Teal)	૫૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૯.	ચેતવા (Garganey)	૪૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૨૫-૦૧-૧૧
૧૦.	સીંગપર (Northern Pintail)	૮૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૧૧.	ગયણો (Northern Shoveller)	૮૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૧૨.	રાખોડી કારચિયા (Common Pochard)	૧૦	પાનોલી જી.આઈ.ડી.સી. તળાવ	૦૨-૦૧-૧૧
૧૩.	કંસારો (Coppersmith Barbet)	૧	ઉંટીયાદરા, તા. અંકલેશ્વર	૦૯-૧૧-૧૦
૧૪.	ઘંટીટાંકણો (Hoopoe)	૩૦		
૧૫.	ચાષ (Indian Roller)	૫૦		
૧૬.	નાનો કલકલિયો (Common Kingfisher)	૪		
૧૭.	કલકલિયો (White-breasted Kingfisher)	વ્યાપક		
૧૮.	કાબરો કલકલિયો (Lesser Pied Kingfisher)	૧૦		

નિરીક્ષણ નોંધ

૧૯. નાનો પતરંગો (Small Green Bee-eater)	વ્યાપક		
૨૦. મોટો પતરંગો (Blue-cheeked Bee-eater)	વ્યાપક		
૨૧. નીલપૂંછ પતરંગો (Blue-tailed Bee-eater)	વ્યાપક		
૨૨. કોયલ (Asian Koel)	વ્યાપક		
૨૩. ઘૂંકિયો (Crow Pheasant)	વ્યાપક		
૨૪. પોપટ (Rose-ringed Parakeet)	વ્યાપક		
૨૫. ચીબરી (Spotted Owlet)	વ્યાપક		
૨૬. કબૂતર (Blue Rock Pigeon)	વ્યાપક		
૨૭. હોલી (Little Brown Dove)	વ્યાપક		
૨૮. લોટણ હોલો (Red Collared Dove)	૪૦	ઉંટીયાદરા	૨૬-૦૧-૧૧
૨૯. હોલો (Eurasian Collared Dove)	વ્યાપક		
૩૦. હરિયલ (Yellow-legged Green-Pigeon)	૧૪	કોસંબા રેલવે સ્ટેશન	૧૮-૧૨-૧૦
૩૧. સફેદછાતી સંતાકૂકડી (White-breasted Waterhen)	વ્યાપક		
૩૨. તપખીરી સંતાકૂકડી (Brown Crake)	વ્યાપક		
૩૩. નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen)	૫૦		
૩૪. જળમુરઘી (Common Moorhen)	૨૦		
૩૫. ભગતડું (Common Coot)	૨૫		
૩૬. નાની ગારખોદ (Jack Snipe)	૨		સપ્ટે. ૦૮
૩૭. નાની ખલિલી (Whimbrel)	૩		
૩૮. ખલિલી (Curlew)	૩૦		
૩૯. શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana)	૪		
૪૦. કાળો જલમાંજર (Bronze-winged Jacana)	વ્યાપક		
૪૧. ગજખાંઉ (Black-winged Stilt)	૩૫		
૪૨. ટિટોડી (Red-wattled Lapwing)	વ્યાપક		
૪૩. કેંચીપૂંછ વાબગલી (River Tern)	૫	સિસોદ્રા તા. અંકલેશ્વર	સપ્ટે. ૧૦
૪૪. નાની વાબગલી (Little Tern)	૧	રવીદ્રા, તા. અંકલેશ્વર	સપ્ટે. ૧૦

૪૫. શ્વેતપંખ કાળી વાબગલી (White-winged Black Tern)	૨	આલિયા બેટ ઓ.એન.જી.સી. રોડ	૧૯-૧૨-૧૦
૪૬. કપાસી (Black-shouldered Kite)	વ્યાપક		
૪૭. સમડી (Black Kite)	પ્રસંગોપાત		
૪૮. સાપમાર (Short-toed Snake-Eagle)	૧	વાલનેર તા. હાંસોટ	૨૬-૧૨-૧૦
૪૯. પાન પટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier)	૧૦	ઉટ્ટિયાદરા	૨૬-૦૧-૧૧
૫૦. બાદશાહ શકરો (Eurasian Sparrowhawk)	૧	ઉટ્ટિયાદરા	૧૨-૧૧-૧૦
૫૧. મોટો કાળો ઝુમ્મસ (Greater Spotted Eagle)	૧	ઉટ્ટિયાદરા	૦૨-૦૧-૧૧
૫૨. લરજી (Common Kestrel)	૧	ઉટ્ટિયાદરા	૨૮-૧૨-૧૦
૫૩. કાજિયો (Little Cormorant)	વ્યાપક		
૫૪. નાનો ધોળો બગલો (little Egret)	વ્યાપક		
૫૫. દરિયાઈ બગલો (Western Reef Egret)	૧૦		
૫૬. નડી બગલો (Purple Heron)	વ્યાપક		
૫૭. મોટો ધોળો બગલો (Large Egret)	પ્રસંગોપાત		
૫૮. વચેટ ધોળો બગલો (Median Egret)	પ્રસંગોપાત		
૫૯. ઢોર બગલો (Cattle Egret)	વ્યાપક		
૬૦. કાણી બગલી (Pond Heron)	વ્યાપક		
૬૧. રાત બગલો (Black-crowned Night-Heron)	૧૦		
૬૨. પીળી પાનબગલી (Yellow Bittern)	૨૫		
૬૩. સુરંગી પાનબગલી (Chestnut Bittern)	૧૦		
૬૪. કાળી પાનબગલી (Black Bittern)	એક	વઢવાણ, તા. હાંસોટ	૨૭-૦૫-૧૦
૬૫. નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis)	વ્યાપક		
૬૬. ધોળી કાંકણસાર (Oriental White Ibis)	વ્યાપક		
૬૭. કાળી કાંકણસાર (Black Ibis)	વ્યાપક		
૬૮. પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork)	ચાર		
૬૯. ફાટીચાંચ ઢોંક (Asian Openbill-Stork)	૨૫		
૭૦. ધોળીડોંક ઢોંક (White-necked Stork)	૧૫		
૭૧. સફેદ ઢોંક (European White Stork)	૧૫		

નિરીક્ષણ નોંધ

૭૨. પચનક લટોરો (Bay-backed Shrike)	વ્યાપક		
૭૩. મટિયો લટોરા (Rufous-backed Shrike)	વ્યાપક		
૭૪. કાગડો (House Crow)	વ્યાપક		
૭૫. ગિરનારી કાગડો (Jungle Crow)	વ્યાપક		
૭૬. પીળક (Eurasian Golden Oriole)	પ્રસંગોપાત		
૭૭. કાળિયો કોશી (Black Drongo)	વ્યાપક		
૭૮. નીલકંઠી (Bluethroat)	૧૦	ઉંટીયાદરા	૧૩-૧૧-૧૦
૭૯. દૈયડ (Oriental Magpie Robin)	૨૫		
૮૦. દેવચકલી (Indian Robin)	વ્યાપક		
૮૧. મેંદિયો પિદ્ધો (Common Stonechat)	વ્યાપક		
૮૨. કાબરો પિદ્ધો (Pied Bushchat)	૫		
૮૩. કચ્છી પિદ્ધો (Indian Chat)	૪	કોસંબા	જુલાઈ ૧૦
૮૪. શ્યામકંઠ રણપિદ્ધો (Desert Wheatear)	૧	ઉંટીયાદરા	જાન્યુ. ૦૮
૮૫. બ્રાહ્મણી કાબર (Brahminy Myna)	વ્યાપક		
૮૬. વૈયું (Rosy Starling)	વ્યાપક		
૮૭. કાબર (Common Myna)	વ્યાપક		
૮૮. ઘોડા કાબર (Bank Myna)	વ્યાપક		
૮૯. નાની અબાલી (Dusky Crag Martin)	૪	ગુજરાત ગ્લાસ, કોસંબા	૧૫-૦૮-૧૦
૯૦. શિયાળુ તારોડિયું (Barn Swallow)	વ્યાપક		
૯૧. તારપૂંછ તારોડિયું (Wire-tailed Swallow)	વ્યાપક		
૯૨. રેંચીપૂંછ તારોડિયું (Red-rumped Swallow)	વ્યાપક		
૯૩. સિપાહી બુલબુલ (Red-whiskered Bulbul)	વ્યાપક		
૯૪. બુલબુલ (Red-vented Bulbul)	વ્યાપક		
૯૫. ફડકફૂલ્કી (Ashy Prinia)	વ્યાપક		
૯૬. નાની પાન ટીકટીકી (Streaked Fantail-Warbler)	૩		
૯૭. પીળીઆંખ લેલું (Yellow-eyed Babbler)	વ્યાપક		
૯૮. થોરિયું લેલું (Common Babbler)	વ્યાપક		

૯૯. ભોંયચકલી

(Ashy-crowned Sparrow-Lark) વ્યાપક

૧૦૦. ખેતરિયો (Rufous-tailed Finch-Lark) વ્યાપક

૧૦૧. મોટો ચંડૂલ

(Common Crested Lark) ૧૦

૧૦૨. ભરત ચંડૂલ (Eastern Skylark) ૧

આલિયા બેટ,
ઓ.એન.જી.સી. રોડ

૨૬-૧૨-૧૦

૧૦૩. પચરંગી શક્કરખોરો

(Purpler-rumped Sunbird) વ્યાપક

૧૦૪. શક્કરખોરો (Purple Sunbird) વ્યાપક

૧૦૫. ચકલી (House Sparrow) વ્યાપક

૧૦૬. દિવાળીઘોડો (White Wagtail) વ્યાપક

૧૦૭. પીતશિર પીળકિયો (Citrine Wagtail) વ્યાપક

૧૦૮. પીળકિયો (Yellow Wagtail) વ્યાપક

૧૦૯. સુગરી (Baya Weaver) વ્યાપક

૧૧૦. રેખાવાળી સુગરી (Streaked Weaver) વ્યાપક

૧૧૧. પાન સુગરી (Black-breasted Weaver) વ્યાપક

૧૧૨. લાલ મુનિયા (Red Munia) વ્યાપક

૧૧૩. ટપુશિયું (White-throated Munia) વ્યાપક

૧૧૪. શ્યામશિર મુનિયા

(Black-headed Munia) વ્યાપક

૧૧૫. ગુલાબી તુતી (Common Rosefinch) ૩

કોસંબા હાઈસ્કૂલ

૨૯-૦૯-૧૦

૧૧૬. લાલશિર ગંદમ (Red-headed Bunting) ૧૫

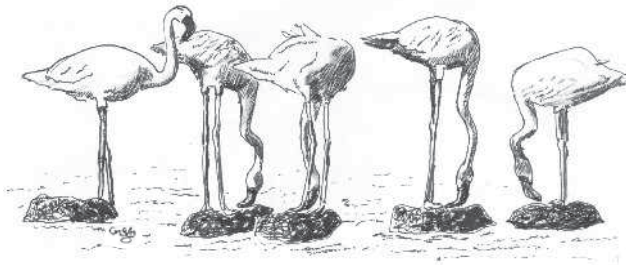
ઉંટીયાદરા

૧૪-૧૧-૧૦,

૨૬-૦૧-૧૧

જુગલકિશોર પટેલ

મુ. ઉંટીયાદરા, પો. હથુરણ તા. અંકલેશ્વર, જિ. ભરૂચ ૩૯૪૧૨૫



દ્વારકા વિસ્તારમાં સામુદ્રિક વાબગલીઓની શોધ

ગુજરાતનો દરિયાકાંઠો આશરે ૧૬૦૦ કિમી. લાંબો છે અને તેમાં વિવિધ નૈસર્ગિક રહેઠાણો આવેલાં છે; જેવાં કે, ચેરનાં જંગલ, રેતાળ કિનારો, ખારો પટ, કાદવિયા વિસ્તારો વગેરે. અહીં પક્ષીઓનું વૈવિધ્ય અને સંખ્યા પણ વિશાળ છે, જેમાં કાદવ ખૂંદનારાં (wadlers) તથા અન્ય પક્ષીજાતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

દરિયાકાંઠે જોવા મળતી વિવિધ વાબગલીઓની ભાળ મેળવવા અમે જામનગર જિલ્લાના દ્વારકા વિસ્તારની આસપાસનો દરિયાકાંઠો ખૂંદવાનું નક્કી કર્યું. અહીંના કાંઠામાં રેતાળ કિનારા ઉપરાંત ખારો પટ તથા

કાદવિયા વિસ્તારોનો સમાવેશ થાય છે. અમે બે મુલાકાત લીધી. પહેલી મુલાકાત ૨૪ ઓક્ટો. '૧૦ના રોજ તથા બીજી ૧૭ ડિસે. '૧૦ના રોજ લીધી. ઓક્ટોબરમાં ઋતુપ્રવાસી અથવા પથપ્રવાસી (passage migrant) પક્ષીજાતિઓ તથા ડિસેમ્બરમાં વિવિધ વાબગલીઓ જોવા મળી શકે, એવો હેતુ હતો. રોહિત ગણપુલે બંને મુલાકાતોમાં અમારી સાથે હતા, જ્યારે સ્વદીપસિંહ જાડેજા અમારી સાથે બીજા પ્રવાસમાં જોડાયા હતા. બંને પ્રવાસોમાં અમે સવારે ૬.૦૦ વાગ્યાથી બપોરે ૧.૦૦ વાગ્યા સુધી રખડ્યા હતા.

અમારાં નિરીક્ષણો :

ક્રમ	વાબગલી	૨૪-૧૦-૧૦ના રોજ જોવા મળેલી સંખ્યા	૧૮-૧૨-૧૦ના રોજ જોવા મળેલી સંખ્યા
૧.	દરિયાઈ વાબગલી	૧	૧૨
૨.	લડાખી વાબગલી	૧૫	—
૩.	સફેદગાલ વાબગલી	૨	૧
૪.	મોટી દરિયાઈ વાબગલી	૧	—
૫.	રોઝિએટ વાબગલી	૧	—

મુખ્ય નિરીક્ષણ નોંધ અને સંલગ્ન ચર્ચા નીચે મુજબ છે.

રોઝિએટ વાબગલી

(Roseate Tern, *Sterna dougallii*)

અમે ધોળી વાબગલી (Gull-billed Tern)ના જૂથમાં એક રોઝિએટ વાબગલી જોઈ. આ વાબગલીની પૂંછડી ઘણી લાંબી છે (પાંખના છેડાથી ખાસ્સી આગળ સુધી લંબાય છે.). ઉપરનો ભાગ ઘણો ઝાંખો, નાનાં ગોપિત પીંછાં (lesser coverts)માં આછો પટ્ટો, લાંબી

કાળી ચાંચ, લાંબા પગ અને ધ્યાનાકર્ષક લંબાઈ ધરાવતાં પ્રાથમિક પીંછાં (primaries), આ રોઝિએટ વાબગલીનો લાક્ષણિક બીન-પ્રજનન પોષાક (non-breeding plumage) છે.

તેના જેવી દેખાતી લડાખી વાબગલી (Common Tern)ની પૂંછડીના છેડા આટલા લાંબા નથી હોતા. વળી, તેનો ઉપરનો ભાગ વધુ ઘેરો, નાનાં ગોપિત પીંછાં પર ઘેરો પટ્ટો તથા પ્રમાણમાં ટૂંકા પગ

તેને રોઝીએટથી અલગ પાડે છે. સફેદગાલ વાબગલી (White-cheeked Tern) ઉપરથી વધુ ઘેરી હોય છે તથા પ્રાથમિક પીંછાંમાં છાયાભેદ (contrast)નો અભાવ હોય છે. ઉત્તર ધ્રુવીય વાબગલી (Arctic Tern)નો ઉપરનો ભાગ ઘેરો, પગ ટૂંકા, ચાંચ ટૂંકી તથા પ્રાથમિક પીંછાંમાં છાયાભેદનો અભાવ હોય છે. વળી, તે અહીં રખડુ છે. આ રીતે અમે જોયેલી વાબગલી એ બિનપ્રજનન પોષાકમાં રોઝીએટ વાબગલી જ હતી એવું પ્રસ્થાપિત કરી શક્યા. અમે તેની તસવીરો નિષ્ણાતોને મોકલી આ ઓળખનું સમર્થન પણ મેળવ્યું.

ગુજરાતમાં આ પૂર્વે રોઝીએટ વાબગલીની કોઈ નોંધ ન હતી. મહારાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે તે ઉનાળુ પ્રવાસી છે અને વેંગુર્લાના ખડકોમાં પ્રજનન કરે છે. આ વાબગલીની પશ્ચિમ ભારતની ખૂબ જ ઓછી નોંધ છે. તેના શિયાળુ વ્યાપથી હજી આપણે અજ્ઞાત છીએ. કદાચ ખુલ્લા સાગરમાં તે શિયાળો ગાળતી હોય તેમ મનાય છે. અમે જે તારીખે તેને જોઈ તે દર્શાવે છે કે તે પથપ્રવાસી હતી. અમને ઊડતી બીજી કેટલીક વાબગલીઓ રોઝીએટ જેવી લાગી પણ ચોક્કસપણે નક્કી ન કરી શક્યા. અમારી ડિસેમ્બરની બીજી મુલાકાત વખતે રોઝીએટનાં દર્શન થયાં નહીં.

દરિયાઈ વાબગલી

(Sandwich Tern, *Thalasseus sandwicensis*)

અમને ઑક્ટોબરની મુલાકાતમાં એક તથા ડિસેમ્બરની મુલાકાતમાં ૧૨ દરિયાઈ વાબગલી જોવા મળી. અમે જોવા ધારેલી ૪ વાબગલીઓની જાતિમાંની આ એક હતી, એટલે ખૂબ આનંદ થયો. ચાંચની પીળા રંગની અણી અમુક પક્ષીઓમાં ખૂબ જ સ્પષ્ટ હતી, જ્યારે અમુકમાં આછી હતી. અમે સ્પષ્ટ પીળી ટોચવાળી ચાંચ ધરાવતાં પક્ષીઓ જ ગણતરીમાં લીધાં હતાં. રાસમુસેન અને એન્ડરટને (૨૦૦૫) નોંધ્યું છે કે,



દરિયાઈ વાબગલી
ક્રમ : ૩૬-૪૧ સે.મી.

ચિત્ર સૌજન્ય : સી.ઈ.ઈ.

શિયાળામાં કેટલીક દરિયાઈ વાબગલીઓની ચાંચની અણી પીળી નથી હોતી. આવા કિસ્સામાં તેને ઓળખવી અઘરી પડે. લાંબી અણીદાર ચાંચ અને અન્ય શારીરિક લક્ષણોને આધારે તેને ધોળી વાબગલીથી જુદી તારવી શકાય. અમે એક વસ્તુ ખાસ નોંધી કે, આ વાબગલીને જ્યારે ભૂરા આકાશની પશ્ચાત્ભૂમિમાં ઊડતી જોઈએ ત્યારે તેની ચાંચની પીળી ટોચ દેખાતી નથી અને તે ધોળી વાબગલી જેવી લાગે છે. ચાંચની આ પીળી અણી માટે ખૂબ જ ધ્યાનથી અને હેતુપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું પડે છે.

દરિયાઈ વાબગલીની ગુજરાતમાં ખૂબ ઓછી નોંધ છે. સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીએ ૧૯૫૮માં સૌ પ્રથમ વાર તેની સૌરાષ્ટ્રમાં નોંધ કરી હતી. ૧૯૮૭માં તેજ મુંડકુરે તેના ગુજરાતમાં વ્યાપ અંગે સવિસ્તાર અહેવાલ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. પણ તે પછી કોઈ નોંધ પ્રસિદ્ધ થઈ નથી. ભલે અહીંના પક્ષીનિરીક્ષકોએ ક્વચિત્ તેને નોંધી હોય, અમારી નોંધ એ વાતને સમર્થન આપે છે કે દરિયાઈ વાબગલી ગુજરાતમાં નિયમિત શિયાળુ મુલાકાતી છે, પરંતુ ઓળખની મુશ્કેલીઓને લીધે હાજરી પુરાવામાંથી બાકાત રહી ગઈ છે.

સફેદગાલ વાબગલી

(White-cheeked Tern,
Sterna repressa)

૨૪-૧૦-૧૦ના રોજ બે અને ૧૯-૧૨-૧૦ના રોજ એક પક્ષી જોવા મળ્યું. બંને વખતે અમે

ખાતરીપૂર્વકની ઓળખ કરી શક્યા. રાખોડી ઢીંઢુ અને પૂંછડી તથા પાંખોની નીચે ફરતી ઘેરી ધાર – ઓળખ માટે પૂરતાં હતાં. પૂંછડીના લંબાતા છેડાની પણ અમે નોંધ કરી. આવી જ બીજી અનેક વાબગલીઓ લાગી પણ તેમની સચોટ ઓળખ ન કરી શક્યા – દસેક જેટલી હશે.

ગુજરાતમાં સફેદગાલ વાબગલીનું સ્થાન (status) અસ્પષ્ટ છે. પારાશર્ય અને મુખર્જીએ ૨૦૦૧માં પોરબંદર વિસ્તારમાં તેની પ્રથમ વાર નોંધ કરી હતી, જે આ વાબગલીની રાજ્યમાં પ્રથમ નોંધ હતી. ગુજરાત ખાતેનો પ્રકાશિત થયેલો અન્ય કોઈ અહેવાલ અમારા ધ્યાનમાં આવ્યો નથી. અમને અમારી બંને મુલાકાતો વખતે આ વાબગલી દેખાઈ હોવાથી એવું તારણ કાઢી શકીએ કે સફેદગાલ વાબગલી ગુજરાતના કાંઠે અતિ જૂજ પ્રમાણમાં શિયાળુ પ્રવાસી છે. તેની હાલની સ્થિતિ નક્કી કરવા માટે વધુ અભ્યાસની જરૂર છે. (આ સંદર્ભે ડૉ. બલરની પાના નં. ૨૫ ઉપરની સફેદગાલ વાબગલીની નોંધ મહત્ત્વની બની રહેશે. સં.)

લડાખી વાબગલી

(Common Tern, *Sterna hirundo*)

અમે ૨૪-૧૦-૧૦ના રોજ ૧૫ લડાખી વાબગલી જોઈ. મોટા ભાગની ઊડતી જોઈ, જેમાં અંદરનાં અને બહારનાં પ્રાથમિક પીંછાંની વચ્ચેનો ઘેરો ત્રિકોણ તથા પ્રાથમિક પીંછાની ઘેરી ધાર સ્પષ્ટ જોઈ શકાતાં હતાં. કેટલાંક પક્ષીઓ બેઠેલાં પણ જોવા મળ્યાં. પૂંછડીનાં છેડા પાંખની અણીથી આગળ જતા ન હતા, એ પણ નોંધ્યું. શરીરનો ઉપરનો ભાગ રાખોડી હતો જેમાં નીચેનાં ગોપિત પીંછાની ઘેરી પટ્ટી જોઈ શકાતી હતી. કેટલાંક પક્ષીમાં ચાંચના પાયાના ભાગનો નારંગી રંગ જોઈ શકાતો હતો જે તેઓ અપુખ્ત છે તેવું દર્શાવતો હતો. બીજી મુલાકાત વખતે આ વાબગલી દેખાઈ નહીં.

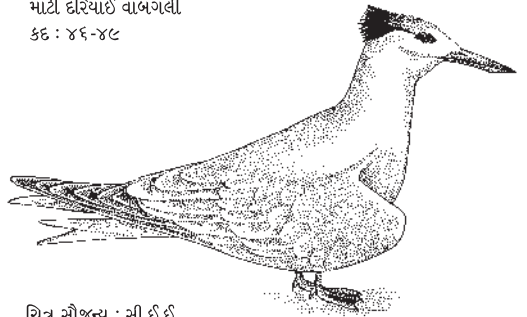
એવું મનાય છે કે લડાખી વાબગલી ભારતીય દ્વિપકલ્પમાં ક્યાં તો પથપ્રવાસી છે અથવા તો દુર્લભ શિયાળુ પ્રવાસી (scarse winter migrant) છે. કેરિમ્જોર્જીની ક્ષેત્ર-માર્ગદર્શિકામાં તેને કચ્છ તથા સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે શિયાળુ મુલાકાતી તરીકે દર્શાવી છે. ગુજરાતમાં તેની પ્રકાશિત નોંધ ખૂબ જ ઓછી છે એટલે તેનું સ્થાન (status) હજી અનિશ્ચિત છે. શક્ય છે કે ગુજરાતમાં તે ઋતુપ્રવાસી તરીકે નિયમિત આવતી હોય, પણ તે બાબતે આપણે બેધ્યાન હોઈએ. અમારી મુલાકાતની તારીખ ઉપરથી તે પથપ્રવાસી કે ઋતુપ્રવાસી લાગે છે. અમે અહીંના પક્ષીનિરીક્ષકોનું સપ્ટેમ્બર પછી લડાખી વાબગલીની હાજરી પર નજર રાખવા માટે ધ્યાન દોરીએ છીએ.

મોટી દરિયાઈ વાબગલી

(Great Crested Tern, *Thalasseus bergii*)

૨૪-૧૦-૧૦ના રોજ અમે એક પક્ષી જોયું જેની ઓળખ વિષે અમને પૂરો વિશ્વાસ છે, કારણ કે તેની જાડી લીલાશ પડતી પીળી ચાંચ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. આ વાબગલી ખૂબ જ દૂર હોવાથી અમે તસવીર લઈ શક્યા નહીં. પણ જે થોડા 'રેકર્ડ શોટ્સ' લીધા તેના ઉપરથી તેનું મોટું કદ અને જાડી ચાંચ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતાં હતાં. આ વાબગલી, નાની દરિયાઈ વાબગલી (Lesser Crested Tern, *Sterna bengalensis*)ના ૧૦૦ના

માટી દરિયાઈ વાબગલી
કદ : ૪૬-૪૯



ચિત્ર સૌજન્ય : સી.ઈ.ઈ.

ટોળામાં હતું અને તેમાંથી તેને એકને અલગ તારવવું ખરેખર મુશ્કેલ હતું. અમારી બીજી મુલાકાત વખતે અમને મોટી દરિયાઈ વાબગલી દેખાઈ નહીં.

ગુજરાતમાં મોટી દરિયાઈ વાબગલીની કેટલીક પ્રકાશિત નોંધ છે ('ન્યુઝલેટર્સ ફોર બર્ડ વોચર્સ' ૪૩ (૩) : ૩૯ - ૪૦, અલી એસ.; 'જર્નલ ઓફ બી. એન.' એચ. એસ. પર (૨) : ૪૨૬). પણ છતાંય શક્ય છે કે, માનીએ છીએ તેના કરતાં તે વધુ સામાન્ય હોય અને આપણા ધ્યાન બહાર રહી હોય.

આપણું વિવિધ સામુદ્રિક વાબગલીઓ વિષેનું જ્ઞાન સીમિત છે (ખાચર ૧૯૮૬) અને તેમની ખૂબ ઓછી નોંધ લેવાઈ છે કે પ્રકાશિત થઈ છે. તેમની સાચી ઓળખાણ એ એક મોટી સમસ્યા આપણી સામે છે. સંદર્ભ ગ્રંથો અને પ્રકાશિત સાહિત્યમાં તેમના વિષે ઘણું લખાયું હોવા છતાં તેમની ઓળખ અઘરી છે. આ સુંદર

પક્ષીઓનાં સ્થાન અને વ્યાપ અંગેના આપણા જ્ઞાનમાં જે ખાલી જગ્યાઓ છે તે પૂરવામાં અમારી આ નોંધ તથા ભવિષ્યના અન્ય અભ્યાસો મદદરૂપ થશે તેવી આશા રાખીએ છીએ. અમે અન્ય પક્ષીનિરીક્ષકો તથા સંશોધકોને કચ્છના અખાતમાં આવેલા તથા અન્યત્ર સૌરાષ્ટ્રના કાંઠા વિસ્તારમાં આવેલા બેટ ઉપર - આ વાબગલીઓ પ્રજનન કરે છે કે નહીં તે અંગે સંશોધન-પ્રવાસો કરવા સૂચન કરીએ છીએ. અમે પણ અમારી રીતે સૌરાષ્ટ્રના દરિયાકાંઠે જોવા મળતી વિવિધ વાબગલીઓનો અભ્યાસ ચાલુ રાખીશું.

પ્રસાદ ગણપુલે

C/o. પરશુરામ પોટરી વર્કસ, નઝરબાગ, મોરબી

ડૉ. મૌલિક વરુ

C/o ક્ષિતિયોલોજી વિભાગ, એમ.પી. શાહ, મેડિકલ કોલેજ, જામનગર

અશ્વિન ત્રિવેદી

જલાની જાર, બજારિયા ફળી, પંચેશ્વર ટાવર પાસે, જામનગર

'ટુકન' અને 'હોર્નબીલ'



નવી દુનિયાનું ટુકન સૌથી અલગ પ્રકારનું પક્ષી કહી શકાય. તેની આટલી મોટી ચાંચનું રહસ્ય હજી સુધી મળ્યું નથી.

એવું મનાતું કે તેની મોટી ચાંચ નાની ડાળીઓ પરનાં ફળ સુધી પહોંચવા માટે ઉપયોગી છે; પણ તેને માટે માત્ર ચાંચ લાંબી હોવી જરૂરી છે આટલી મોટી નહીં! એવું પણ બને કે આવી મોટી ચાંચ અન્ય પક્ષીઓને ડરાવી તેમના માળા ચોરવામાં તેમને ઉપયોગી થતી હોય. પોતાના માળાનું રક્ષણ કરવા માટે પણ તેની આવશ્યકતા પડે. જો કે, એવું જોવા મળ્યું છે કે, જરા પણ ખલેલ પડે તો તેઓ માળા છોડીને જતા રહે છે. એવું લાગે છે કે, તેની રંગબેરંગી ચિતરામણી ચાંચ માત્ર તેની સામાજિક ઓળખ માટે હોય છે; અન્ય પક્ષીજાતિથી અલગ તરી આવવા.

આ મોટી દેખાતી ચાંચ માનીએ તેટલી વજનદાર નથી હોતી; બહારનું કવચ ભીંગડાનું હોય છે જે અંદરના અસ્થિ-રેસાના કંકાલને આવરે છે. લાંબી ચાંચમાં બંધબેસે તેવી જીભ સ્વાભાવિક લાંબી જ હોય. મોટી જાતિમાં આશરે ૬ ઈંચ જેટલી હોય છે. પણ ટુકન જીભના ટેરવે મૂકેલો ખોરાક ગળી શકતા નથી. ગળતા પહેલાં હવામાં ઉછાળી અને ખાધ

પદાર્થને ચાંચના મૂળમાં ઝીલવો પડે છે.

જૂની દુનિયામાં ટુકનને બદલે ચિલોત્રા (hornbill) જોવા મળે છે. બંને ઉત્ક્રાંતિની દૃષ્ટિએ પરસ્પરથી એકદમ અસંબંધિત છે પણ મોટી ચાંચને લીધે સામ્યતા ધરાવે છે. કેન્દ્રાભિસરણ (convergence)નું આ આબેહૂબ ઉદાહરણ છે. 'હોર્નબીલ'નું રહેઠાણ પણ 'ટુકન'ની જેમ ઉષ્ણકટિબંધનાં જંગલો છે. ખોરાક પણ સરખો; ફળો અને અમેરૂદંડી (invertebrates). કેટલીક જાતિઓ તો નાનાં પક્ષીઓ પણ ચાંચ પાસેથી ફરકે તો ઝપટ મારીને આરોગી લે. જંગલમાં વસતાં 'હોર્નબીલ'ને ઉપરના જડબાના મૂળમાં (casque) હોય છે. 'હેલ્મેટેડ હોર્નબીલ' નામની મોટા કદની એક ચીની જાતિમાં આ કાસ્ક નક્કર હોવાથી હાથીદાંતની જેમ ઘરેણાં બનાવવામાં વપરાતું અને તેને લીધે તેનો ઘણો શિકાર થયો હતો.

માદા ચિલોત્રાની ચાંચ થોડી નાની અને શરીરનું કદ પણ, છતાં રંગે રૂપે લગભગ નરને મળતી આવે. ટુકનમાં પણ તેવું જ.



ગીધ પર જાપતો



ઘવાયેલાં ગીધની સારવાર-સુરત

તા. ૧-૧-૨૦૧૧ના રોજ કૂકણી ગામ, દાંડી રોડ, સુરત ખાતેથી એક અપુખ્ત સફેદપીઠ ગીધ (White-backed Vulture) બીમાર હાલતમાં મળ્યું હતું. તેને પશુઓની હોસ્પિટલ પર લઈ જવામાં આવ્યું હતું. તેના બાયોકેમેસ્ટ્રી રિપોર્ટ લઈ તેને ડૉ. મેલીસાને મોકલવામાં આવ્યા હતા. રિપોર્ટ પ્રમાણે તેમણે, ગીધના લીવરને નુકસાન થયું હોવાનું જણાવ્યું હતું. સારવાર આપ્યા બાદ તેની ચોક્કસ કાળજી લેવામાં આવી હતી અને હવે તે પોતાનો ખોરાક જાતે લે છે અને તેની પરિસ્થિતિમાં ઘણો સુધારો થયેલ છે.

તા. ૧૬-૧-૨૦૧૧ના રોજ, અલયાણ ગામ, સુરતથી એક સફેદપીઠ ગીધ પતંગની દોરીથી ઘવાયેલ હાલતમાં મળ્યું હતું. તેની પાંખનું હાડકું તૂટેલું હતું. ગીધને અમદાવાદના 'જીવદયા ટ્રસ્ટ' ખાતે શસ્ત્રક્રિયા અર્થે લઈ જવામાં આવ્યું હતું અને તેને બચાવવામાં સફળતા મળી હતી.

આ જ દિવસે, હજીરા ગામના માતા ફળિયાથી સફેદપીઠ ગીધ મળ્યું હતું, જેની ડાબી પાંખમાં મેગોટ્રસ હતાં. સારવાર આપ્યાના બીજા દિવસે તે મરી ગયું હતું.

જાન્યુઆરી ૨૦૧૧ દરમિયાન અમે 'વલ્ચર ફ્રિડીંગ સાઇટ' પર ૨૬ વખત ખાવાનું આપ્યું હતું અને ૨૨૫ 'વાયલ' મેલોક્સિકેમ દવાનું વિતરણ કર્યું હતું.

ડાયક્લોફેનાક અને કીટોપ્રોફેન ન વાપરવા અંગે અમે હજીરા વિસ્તારના પશુચિકિત્સકો ડૉ. શૈલેષ પ્રજાપતિ અને ડૉ. ગઢવી સાથે મુલાકાત કરી હતી અને તેમના મત મુજબ, એ વિસ્તારમાં પશુઓની સારવાર માટે આ દવાનો વપરાશ થતો નથી.

વિરલ પ્રજાપતિ
સ્વયંસેવક, નેચર ક્લબ, સુરત

પક્ષી સારવાર કેન્દ્ર,

કડી દ્વારા ગીધબચાવ અભિયાન

ચાલુ વર્ષે ઉત્તરાયણ પર્વ દરમિયાન મહેસાણા જિલ્લામાં મહેસાણા, પાટણ, ઊંઝા અને કડીમાં પક્ષી સારવાર કેન્દ્રો શરૂ કરવામાં આવેલાં. કડીમાં 'સરદાર પ્રકૃતિ મંડળ' અને વન વિભાગ - મહેસાણાના સહયોગથી વનવિભાગ - વસાહત, કડી ખાતે પક્ષી સારવાર કેન્દ્ર શરૂ કર્યું હતું. દૈનિક દિવ્યભાસ્કર, સંદેશ દ્વારા ઘાયલ પક્ષીની સારવાર માટે 'હેલ્પ લાઈન' નંબરોની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી. આ કેન્દ્ર તા. ૧૧ જાન્યુ.થી ૧૬ જાન્યુ. ૨૦૧૧ સુધી ચાલુ રખાયું હતું, જેમાં કબૂતર, સમડી, બગલા, વાબગલી, ગીધ જેવાં પક્ષીઓને સારવાર અપાઈ હતી. ખાસ તો અમોએ ઘાયલ થયેલાં બે ગીધને બચાવવા જે કામગીરી કરી તે સર્વેને જણાવવા માગું છું.

(૧) તા. ૧૪-૧-૧૧ના રોજ સવારે ફોન આવ્યો કે એક ગીધ નજીકની ધરતી સીટી સોસાયટીમાં દોરીથી ઘાયલ થઈને જમીન પર પડ્યું છે અને કૂતરાં તેની પાછળ પડ્યાં છે. ગીધ આમતેમ દોડી રહ્યું છે. અમો તુરત જ બાસ્કેટ લઈને તે તરફ દોડ્યાં. ગીધ, કૂતરાથી બચવા દૂર જઈને સંતાઈ ગયેલું. અમે અડધા કલાકની શોધખોળના અંતે તેને શોધી શક્યા. તેને પકડ્યું, બાસ્કેટમાં મૂકીને સારવાર માટે પશુદવાખાનામાં લઈ ગયા. ગીધની એક પાંખ દોરથી ત્રણથી ચાર ઈંચ કપાઈ ગયેલી, લોહી વહેતું હતું. તબીબશ્રીએ પ્રાથમિક સારવાર આપી લોહી બંધ કર્યું. દરમિયાન ઘટનાની જાણ થતાં મહેસાણાના નાયબ વનસંરક્ષકશ્રી પોતે કડી ખાતે આવી પહોંચ્યા અને જરૂરી માર્ગદર્શન આપ્યું.

ગીધને વધુ સારવારની જરૂર હતી તેથી જીવદયા

ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ ખાતે પક્ષી હેલ્પલાઈન પર ઘાયલ ગીધની જાણ કરવામાં આવતાં તાત્કાલિક એમ્બ્યુલન્સ લઈ શ્રી આદિત્ય રોય પશુચિકિત્સક સાથે કડી આવી પહોંચ્યા અને ગીધને અમદાવાદ લઈ જઈ નિષ્ણાત ડોક્ટર દ્વારા સારવાર આપી. આમ ગીધને બચાવી લેવાયું. થોડા દિવસ પછી ઊંડી શકવા સમર્થ થાય પછી આ ગીધને કડી ખાતે લાવી તેને મુક્ત કરવામાં આવશે. સર્વેનો ખૂબ ખૂબ આભાર.

(૨) તા. ૨૬ જાન્યુ. ૨૦૧૧ના રોજ બપોરે ૨.૪૫ કલાકે સચિનભાઈ ઠાકરનો ફોન આવ્યો. (કડીમાં સોસાયટી વિસ્તારમાં કોઈ પણ પ્રકારના સાપ નીકળે તો સચિન ઠાકર આ સાપને પકડી સીમ વિસ્તારમાં છોડી આવે છે.) તેમણે ફોનમાં મને જણાવ્યું કે કડીમાં ઉમિયા માતાજીના મંદિર પાસે જલધારા સોસાયટીમાં બંગલા નં. ૪૨માં એક ગીધ આવ્યું છે. ઊંડી શકતું નથી. હું તરત જ તે સ્થળે પહોંચ્યો. ગીધ બંગલાના પાછળના ભાગે બેઠું હતું. મેં અમદાવાદ શ્રી આદિત્ય રોયને ફોન કર્યો.

તેઓ એક કલાકમાં લગભગ ૪ વાગ્યે જીવદયા ટ્રસ્ટના એક સેવાભાવી યુવાન સાથે આવ્યા અને ગીધને લઈ ગયા. બે કલાક બાદ અમદાવાદ ખાતે તેઓનો સંપર્ક કર્યો. જાણવા મળ્યું કે ગીધની પાંખમાં દોરી વાગેલ હતી. તેને તાવ પણ હતો અને છેલ્લા કેટલાક દિવસોથી ભૂખ્યું હતું. તેનું શરીર ઓઈલયુક્ત હતું. કદાચ ઓ.એન.જી.સી.ના તેલના ખાડામાં પડ્યું હોય. તાત્કાલિક સારવારથી આ ગીધને પણ બચાવી લેવાયું છે.

ગીધબચાવ અભિયાનના આ ભગીરથ કાર્યમાં પોતાનો અમૂલ્ય સમય આપી જીવદયા દાખવનાર તમામ ગીધપ્રેમી મિત્રોનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું. મારા, સંદેશને ગુજરાતભરના પક્ષીમિત્રો સુધી પહોંચાડવા બદલ 'વિહંગ'નો પણ હું ઋણી છું.

અનિલ પટેલ

બી-૨૬, શાયોના સોસાયટી, કેન્ગ્રોજ રોડ, જિ. મહેસાણા, કડી-૩૮૨૭૧૫



એક ઈંડાની બીજા સાથે વાત !

કેટલીક વાર એક ઈંડું બીજા ઈંડા સાથે વાત કરે છે! જ્યારે કોચલામાંથી બહાર નીકળવાનો (hatching) સમય આવે ત્યારે બટેર (quail) જેવા જમીન ઉપર માળો કરતા પક્ષીના ઝાંખરા નીચે સંતાયેલા માળામાં ચપોચપ ગોઠવાયેલું ઈંડું 'ટક્... ટક્...' અવાજ કરે છે. ખરેખર તો ઈંડામાં રહેલું બચ્ચું તેની આસપાસના અંદરના આવરણને વીંધીને પોતાની ચાંચ કોચલાની અંદરની સપાટી પર અથડાવે છે. આ 'ટક્... ટક્...' અવાજ ખૂબ જ ઝડપી હોય છે; આશરે ૧૦૦ આવર્તન/ સેકન્ડ અને એ અન્ય ડઝનેક ઈંડાની અંદરનાં બચ્ચાંને સંભળાય છે. આનાથી જે ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર નીકળવાની તૈયારી કરતાં હોય તે થોડા

ધીમા પડી જાય છે. જોકે, તેઓ પણ આશરે ૬૦ સેકન્ડના આવર્તનથી 'ટક્... ટક્...' કરતાં રહે છે. આ બધાની અસર વિકાસમાં પાછળ રહી ગયેલાં બચ્ચાં પર થાય છે. તેમને થોડી ઉતાવળ કરવાનું પ્રોત્સાહન મળે છે. આ સંદેશો બધાં ઈંડાં (clutch)માં ફરી વળે છે, એટલે તેમાંનાં ઈંડાં પોતાના વિકાસને અને બહાર નીકળવાની તૈયારીને એકબીજા સાથે અનુકૂળ બનાવે છે. અંતે બટેરે ભલે આ ઈંડાં ૨૪ કલાકના અંતરે કુલ બે અઠવાડિયાના સમયગાળામાં મૂક્યાં હોય; કોચલામાંથી બચ્ચાં એકસાથે બહાર આવે છે! તેઓનાં જીવિત રહેવા માટે આ જરૂરી છે.

ડેવિડ એટનબરો

સ્ત્રોત : 'ધ લાઈફ ઓફ બર્ડ્સ'

પ્રવૃત્તિવૃત્ત



નવરંગ પ્રકૃતિમંડળની પ્રવૃત્તિઓ

૨૦૧૦ની સાલમાં નવરંગ નેચર ક્લબ, રાજકોટ દ્વારા નીચેની કામગીરી પૂર્ણ કરી.

૧. વાપીથી અશોકનાં તંદુરસ્ત રોપા રાજકોટ અને ભાવનગર લાવી એક વ્યક્તિએ એક રોપાના હિસાબે ૨૦૦૦ રોપાનું વિતરણ રૂ. દસ લેખે કરેલ.

૨. જસદણ તાલુકાની ૬ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાની માલિકીની જમીનમાં દેશી કુળનાં વૃક્ષો વાવવા માટે આપેલ. કુલ રોપા ૧૨૦૦૦, સમય ગાળો : જુલાઈ ૨૦૧૦

૩. વાડીએ વડ :

આ યોજનામાં વડ, ઉમરો, પીપર, પીપળો આ ચાર વૃક્ષોમાંથી કોઈ પણ એક વૃક્ષ ખેડૂત પોતાની વાડીએ વાવી જતન કરશે. આ વૃક્ષોના રોપા ખેડૂતોને વિના મૂલ્યે તેમના ગામ સુધી પહોંચતા કરેલ. જસદણ તાલુકામાં ૧૦૦૦ રોપા અને ગઢડા (સ્વામિના) તાલુકામાં ૧૫૦૦ રોપાનું સફળ વાવેતર કરેલ.

૪. વન્ય જીવ સપ્તાહની ઉજવણી :

સૌરાષ્ટ્રની ૩૫૦ શાળાઓમાં વન્યજીવોને લગતા વાર્તાલાપ આપી જે તે શાળામાં લેખિત કસોટી લીધી. કુલ વિદ્યાર્થીઓ ૫૫૦૦૦, સમયગાળો : ઓક્ટોબર ૨૦૧૦.

૫. 'રામકી ચિડિયા, રામ કા ખેત' :

આ યોજનામાં ખેડૂતો પોતાના ખેતરના શેઢે પક્ષીઓ માટે જુવાર અથવા બાજરાની એક હારનું વાવેતર કરે છે અને તેની લણણી કર્યા વગર પક્ષીઓના ખોરાક માટે રહેવા દે છે. ૨૦૧૦ની સાલમાં સૌરાષ્ટ્રના ૪૦,૦૦૦ ખેડૂતોએ પોતાના ખેતરના શેઢે એક હાર જુવાર અથવા બાજરાનું વાવેતર કરેલ. સમયગાળો : જૂન ૨૦૧૦

૬. વૃક્ષ મંદિર :

આ યોજનામાં કલમી ચીકુના રોપા એક વિદ્યાર્થીને એક રોપો-લેખે ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે. સ્કૂલોમાં પર્યાવરણને લગતા વાર્તાલાપ આપી પછી વિદ્યાર્થીઓને 'અપીલ' કરવામાં આવે છે કે, તમારો એક દિવસનો ખિસ્સા ખર્ચ બંધ કરી આ યોજનામાં ફાળો આપો. એક વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા - એક લાખનો ફાળો ભેગો થયો. તેનાં ૨૦૦૦ કલમી ચીકુનાં રોપા લઈ વિદ્યાર્થીઓમાં વિના મૂલ્યે વિતરણ કર્યું. સમયગાળો : સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૦

૭. સગાઈની અનોખી ઉજવણી :

મારા પુત્રની સગાઈ કોઈ પણ જાતનો ખર્ચ કર્યા વિના કરી. સગાઈનો ખર્ચ બચાવી, મારા વતન જોડિયા તાલુકાના ફડસર ગામે કલમી ચીકુના ૩૦૦ રોપા લાવી ઘર દીઠ એક રોપો આપી આ પ્રસંગની અનોખી ઉજવણી કરી. સમયગાળો : ઓગસ્ટ ૨૦૧૦

વી. ડી. બાલા

પ્રમુખ, 'નવરંગ નેચર ક્લબ', રાજકોટ



એશિયન જળાશ્રિત-પક્ષીની

ગણતરી - ૨૦૧૦

એશિયન જળાશ્રિત - પક્ષીની ગણતરી (Asian Waterfowl Census - AWC) - ૨૦૧૦ અંતર્ગત ગુજરાતના ૧૧ જિલ્લાનાં ૧૨૮ સ્થળેથી કુલ ૭,૩૩,૯૨૭ પક્ષીઓ નોંધાયાં. પક્ષીઓની કુલ સંખ્યાની દૃષ્ટિએ આ પરિસ્થિતિ ઉત્સાહવર્ધક હતી.

જિલ્લો	સ્થળની સંખ્યા	કુલ પક્ષીઓ
અમરેલી	૧૧	૫૫૦૬૮
આણંદ	૮	૩૦૩૨૩
ભાવનગર	૧	૨૦૩૮૦
જામનગર	૬૨	૧,૭૮,૭૨૭

કચ્છ	૧૭	૭૪૪૧
ખેડા	૧૫	૩૪૦૭
રાજકોટ	૩	૧૬૦૫
સુરેન્દ્રનગર	૧	૧૨૪૮૭
વડોદરા	૩	૪૨૯૩૦
જૂનાગઢ	૧	૧,૨૭૦૦૦
પોરબંદર	૬	૨,૨૩૮૮૫

૨૦૦૯ની સરખામણીમાં સ્થળ અને પક્ષીઓની સંખ્યામાં ચોક્કસ વધારો થયો છે. હું જામનગરના સ્વયંસેવકોને ૬૨ જગ્યાઓ (૫૦%) આવરી લેવા માટે ધન્યવાદ આપું છું. વળી, તેઓએ પત્રકો પણ ખૂબ જ ચોકસાઈથી ભર્યાં હતાં. ‘ગુગલ’ પરથી નકશો લઈને મૂક્યો હતો. પોરબંદર અને જૂનાગઢના જળપ્લાવિત વિસ્તારોમાં ડિસે. ૦૮માં બી.સી.એસ.જી.ના કાર્યક્રમ વખતે પક્ષીગણતરી કરાઈ હતી. પોરબંદર - જૂનાગઢનાં મળીને એ ૭ જળાશયો ગુજરાતનાં સૌથી મહત્ત્વનાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો છે, જ્યાં પક્ષીઓની સૌથી વધુ સંખ્યા નોંધાઈ હતી. જો કે, જિલ્લાવાર ગણીએ તો છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં આવરી લેવાતાં સ્થળોની સંખ્યા ઓછી થતી ગઈ છે. આપણે આ કાર્યક્રમમાં વધુ ને વધુ સ્વયંસેવકોને જોડાવા માટે પ્રેરિત કરવાના છે. હું જાણું છું કે, કેટલાક સભ્યો માટે AWC એક ‘મિશન’ છે. દરેક જાન્યુઆરીમાં તેઓ નીકળી પડશે અને વિવિધ જળાશયોમાં પક્ષીગણતરી કરશે. પરંતુ ત્યાર બાદ પત્રકોમાં આંકડા ભરી મને પાછા મોકલવાનું કોઈક કારણસર થતું નથી. આ વર્ષે મને ભાવનગર, રાજકોટ, વલસાડ અને સુરતમાંથી કોઈ ‘ફોર્મ’ મળ્યા નથી. આમ થવાથી AWCની પ્રવૃત્તિ ઉપર નકારાત્મક અસર પડશે. આપણે જળાશયોની આ રીતે દેખરેખ રાખવાનું કાર્ય અંતે તો તેમના સંરક્ષણ હેતુથી કરીએ છીએ. જો આ કાર્યક્રમને સફળ બનાવવો હોય તો તેમાં તમારા સહકારની ખૂબ જ આવશ્યકતા છે.

‘વેટલેન્ડ ઇન્ટરનેશનલ’ના આ આંતરરાષ્ટ્રીય પક્ષીગણતરી કાર્યક્રમમાં ગુજરાત હંમેશાં મોખરે રહ્યું છે,

અને આપણે આપણું એ સ્થાન જાળવી રાખવું જોઈએ. હું આપ સૌને વિનંતી કરું છું કે, આપ ૨૦૧૧ તથા ૨૦૧૦ (જો હજી સુધી ન મોકલાવ્યા હોય તો)ના પત્રકો ભરીને મને મોકલી આપશો. જેથી હું તે આગળ રાષ્ટ્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સંયોજકોને મોકલી શકું. એ ખૂબ જ જરૂરી છે કે આ પત્રકો રાજ્યકક્ષાના સંયોજક મારફતે જ આગળ જાય જેથી આ માહિતી રાજ્યકક્ષાએ જળવાઈ રહે અને એનો જ્યારે પણ ઉપયોગ કરવો હોય ત્યારે થઈ શકે.

‘વેટલેન્ડ ઇન્ટરનેશનલ’ દ્વારા ‘સ્ટેટસ ઓફ વોટર બર્ડ્સ ઇન એશિયા - રિઝર્વ્સ ઓફ ધ એશિયન વોટરબર્ડ સેન્સસ : ૧૯૮૭-૨૦૦૭’ની ‘સોફ્ટકોપી’ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે. આપ તે <http://www.wetlands.org> ઉપરથી ‘ડાઉનલોડ’ કરી શકો છો. આ કાર્યક્રમમાં ગુજરાતનું સ્થાન ક્યાં છે એ તમે જ નક્કી કરી શકશો.

કેટલાંક સૂચનો :

- આ માહિતી મહદંશે જાન્યુ.માં એકઠી કરવી.
- તમને મોકલાવેલા AWCનાં પત્રકો ‘ઝેરોક્ષ’ કરી વાપરી શકશો.
- વધુ માર્ગદર્શન માટે મને અથવા અન્ય જે કોઈ પણ નિયમિત પક્ષી ગણતરીમાં જતા હોય તેમનો સંપર્ક કરશો.
- વધુ ને વધુ સ્વયંસેવકોને આ કાર્યક્રમમાં સાંકળો.
- ભરેલાં પત્રકો તરત જ પાછાં મોકલો જેથી આપનો ‘ડેટા’ વ્યવસ્થિત નોંધાઈ જાય.
- પ્રત્યેક પત્રક પર સર્વે ભાગીદાર સભ્યોનાં નામ-સરનામાં લખશો.
- ગુજરાતમાં ઘણાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો એવાં છે કે જેમની પૂરતી વિગતો નથી. એટલે જ જૂની જગ્યાઓ તથા આ વર્ષે સમાવાયેલી નવી જગ્યાઓની નીચેની વિગતો અવશ્ય નોંધશો. સ્થળનું નામ, તાલુકો, જિલ્લો - નજીકનું ગામ કે

શહેર અને ત્યાંથી જે - તે સ્થળની દિશા. જી.પી.એસ.ની વિગતો કે ગુગલના નકશામાં તેમનું સ્થાન આંકીને મોકલી શકાય તો તે ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ શકે.

ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય

રાજ્ય સંયોજક AWC તથા માનદ સહમંત્રી, બી.સી.એસ.જી.

વિશ્વત પાર્ક ૧/૧૮, જીટોડિયા રોડ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧

ફોન : ૦૨૬૯૨-૨૬૨૨૧૪ (ઘર), ૨૬૧૬૪૧ (ઓ.) ૯૮૨૫૩૬૧૦૩૬ (મો.)

ઈ-મેઇલ : parasharya@yahoo.com



બર્ડ કન્ઝર્વેશન સોસાયટી,

ગુજરાત'ની વાર્ષિક સામાન્યસભા

તા. ૧૨ અને ૧૩ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૧ દરમિયાન રાજપીપળા પાસે વિસલખાડી નામના શૂળપાણેશ્વર અભયારણ્યના વનવિભાગ સંચાલિત પ્રાકૃતિક શિબિર સ્થળે 'બર્ડ કન્ઝર્વેશન સોસાયટી, ગુજરાત'ની વર્ષ ૨૦૧૧ની સામાન્ય સભા યોજાઈ હતી.

અંદાજે ૪૦ (ચાલીસ) જેટલા સભ્યોએ આ સામાન્ય સભામાં ભાગ લીધો હતો. તા. ૧૨મીની સાંજે અને તા. ૧૩ની સવારે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે સમય ફાળવ્યો હતો. તા. ૧૨ની સાંજે કરજણ ડેમમાં સહુએ 'બોટિંગ'નો આનંદ માણ્યો હતો તથા નાની ભમરી નામના આદિવાસી ગામની મુલાકાત પણ લીધી હતી.

પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન પાણીકાંઠાના તેમ જ જંગલનાં ઘણાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં હતાં. તેમાં મુખ્યત્વે ભીમરાજ, રાખોડી કોશી, સોનેરીપીટ લક્કડખોદ, બાદશાહ શકરો (Sparrow Hawk), રાજ ચકલી, વિવિધ માખીમાર, સાપમાર ગરુડ વગેરે જંગલનાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં હતાં.

તા. ૧૩મી એ સવારે ૧૧-૩૦થી ૧-૩૦ દરમિયાન સામાન્ય સભાની કાર્યવાહી થઈ હતી. સામાન્યસભાનું પ્રમુખપદ કારોબારીના સભ્ય દાહોદના

શ્રી અજયભાઈ દેસાઈએ સંભાળ્યું હતું.

વર્ષ ૨૦૦૯-૨૦૧૦માં પૂરા થયેલા કાર્યક્રમોની માહિતી રજૂ કરવામાં આવી, જેમાં ડૉ. ઇન્દ્ર ગઢવીએ જાન્યુઆરીમાં યોજાયેલ ભાવનગર યુનિવર્સિટી સાથેના રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ તથા હેરિયર ગણતરી વિશે માહિતી આપી. શ્રી અજિતભાઈ ભટ્ટે ધારી ખાતે યોજાયેલ પીટ્ટા વોચના પ્રોગ્રામની માહિતી આપી. શ્રી જુગલભાઈ પટેલે ફેબ્રુઆરી ૫-૬, ૨૦૧૧ દરમિયાન યોજાયેલ GNFCના વિજ્ઞાન મેળામાં BCSGના સ્ટોલ વિશે માહિતી આપી.

ડૉ. પારાશર્યએ WWF Small grant programme હેઠળ ગીધસંરક્ષણ માટે BCSGને આર્થિક સહાય મળેલ છે, તેવી માહિતી આપી હતી.

BCSGના આવતા વર્ષના કાર્યક્રમો માટે કેટલાંક અગત્યનાં સૂચનો થયાં; જેવાં કે, એડવાન્સ કોર્સ ઇન બર્ડ ફોટોગ્રાફી, કોડિનાર વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ, દીવ પાસે અહમદપુર-વાંસોદ રોડ પર પક્ષીનિરીક્ષણ, ઉત્તર ગુજરાતમાં પક્ષીનિરીક્ષણ, ગિરનાર પરિક્રમા વગેરે કાર્યક્રમો માટે ચર્ચાઓ થઈ.

આવતા વર્ષના સેમિનાર માટે કચ્છ યુનિવર્સિટી અથવા ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી સાથે ગોઠવણ કરી શકાય તેવું નક્કી થયું.



ગુજરાતનાં પક્ષીઓની યાદી નવેસરથી થવી જોઈએ અને આ માટે જરૂરી સમિતિ બનાવવી, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.

સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થતા 'ફ્લેમિંગો' ન્યૂઝલેટરના અંક નિયમિત પ્રકાશિત થાય તેવું આયોજન હોવું જોઈએ, એવી લગાણી વ્યક્ત થઈ.

સ્વ. અમિત જેઠવાને યાદ કરી તે સંદર્ભે સંસ્મરણો શ્રી અજિતભાઈ તથા મગનભાઈએ રજૂ કર્યાં હતાં.

૨૦૧૨ની સામાન્ય સભા સંસ્થાના પ્રમુખ શ્રી લવ સાહેબના જન્મદિવસે એટલે કે ૨૪ ફેબ્રુઆરીએ બેટ દ્વારકા મુકામે રાખવી, તેવું નક્કી થયું.

બાપોરના ભોજન બાદ સૌ છૂટા પડ્યા.

ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી
કારોબારી સભ્ય, પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાત



મરિન સાયન્સ ભવનના અધ્યક્ષ ડૉ. આઈ. આર. ગઢવીના વરદહસ્તે ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ રાષ્ટ્રીય પરિષદ, ભાવનગરના મહારાજકુમારશ્રી શિવભદ્રસિંહજી, શ્રી લવકુમાર ખાયર અને ગોવા યુનિવર્સિટીના પ્રા. શાનબાગ સાહેબની હાજરીથી વધારે નોંધનીય બની હતી.

આ પરિષદમાં કુલ ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓ, મહેમાનો, અધ્યાપકો અને બી.સી.એસ.જી.ના સભ્યોએ ભાગ લીધો હતો. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ધ્યાનાકર્ષક એવી ૧૯૫ હતી, જે આ રાષ્ટ્રીય પરિષદની સફળતાને પુરવાર કરે છે.

પરિષદમાં કુલ સાત મહાનુભાવોનાં સમયાંતરે વ્યાખ્યાન રાખવામાં આવેલાં જેનો હાજર દરેક વ્યક્તિએ લાભ લીધો હતો. પરિસંવાદની ગતિવિધિનું સંકલન ડૉ. ભરતસિંહ ગોહિલ, ડૉ. આશિષ શુક્લ અને ડૉ. પી. પી. ડોડિયાએ સફળતાપૂર્વક કર્યું હતું.

રાષ્ટ્રીય પરિષદમાં વિદ્યાર્થીઓએ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કુલ ૧૯ પોસ્ટર રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પોસ્ટર વિભાગનું ઉદ્ઘાટન ગુજરાતના એડિશનલ પી.સી.સી.એફ. શ્રી પાંડે દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. તદ્દઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કુલ ૧૩ વક્તવ્યો પણ આપવામાં આવ્યાં હતાં.

તા. ૯-૧-૨૦૧૧ના રોજ વહેલી સવારે ૬-૦૦ કલાકે દિવસની શરૂઆત ગરમાગરમ ચા-નાસ્તાથી કરી



ભાવનગર ખાતે યોજાયેલ નેશનલ સેમિનારનો અહેવાલ

તા. ૮-૯, જાન્યુ. ૨૦૧૧ના રોજ ભાવનગર મુકામે, ભાવનગર યુનિવર્સિટી અને 'બર્ડ કન્ઝર્વેશન સોસાયટી, ગુજરાત'ના સંયુક્ત આયોજનથી 'Conservation of Biodiversity and Ecosystem of Coastal Region : In the Context of Coastal Birds' વિષય ઉપર રાષ્ટ્રીય પરિષદનું આયોજન કરવામાં આવેલું.

રાષ્ટ્રીય પરિષદનું તા. ૮-૦૧-૨૦૧૧ના રોજ સવારના ૧૦ કલાકે, ભાવનગરના મહારાજકુમાર શ્રી શિવભદ્રસિંહજી, શ્રી લવકુમાર ખાયર, ગોવા યુનિવર્સિટીના પ્રાધ્યાપક શાનબાગ, બી.સી.એસ.જી.ના માનદ્ મંત્રી ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, ભાવનગર યુનિવર્સિટીના કાર્યકારી કુલપતિશ્રી ડૉ. મૈયાણી, ગૌર ફાઉન્ડેશનના ડાયરેક્ટર શ્રી બી. જે. પાઠક, એસ.બી.આઈ.ના એ.જી.એમ. શ્રી યતિનકુમારજી, સર પી.પી. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સના આચાર્ય ડૉ. ડી. આર. કોરાટ અને



અને બધાં ક્ષેત્રપ્રવાસ પર જવા રવાના થયાં હતાં. ક્ષેત્રપ્રવાસમાં પરિષદમાં ભાગ લેવા આવેલા કુલ ૧૭૪ વ્યક્તિઓએ લાભ લીધો હતો. ભાવનગરનાં પક્ષીઓના જાણકારો માટે સ્વર્ગસમા કુંભારવાડાના જળપ્લાવિત વિસ્તારની સર્વપ્રથમ મુલાકાત લીધી હતી. ત્યાર બાદ, બધાને ભાવનગરના હૃદયસમા વિસ્તાર એવા પીલગાર્ડનમાં પીળીયાંચ ઢોંકની માળાવસાહતના અવલોકન માટે લઈ જવામાં આવ્યા હતા. અંતમાં સૌએ ભાવનગર યુનિવર્સિટીના કોર્ટ હોલ પર ભેગા મળી રાષ્ટ્રીય પરિષદ અંગે પ્રતિભાવો મેળવ્યા હતા.

પરિષદમાં ભાગ લેનાર ઘણા સભ્યોએ પોતાના પ્રતિભાવોમાં જણાવ્યું હતું કે તેઓએ પરિષદ તો ઘણી ભરી છે, પરંતુ તેમાં ફક્ત પુસ્તકિયું જ્ઞાન હતું. પરિષદમાં વ્યવહારુ અભિગમ (practical knowledge) ને પણ કેમ વણી લેવો તે જાણવા મળ્યું.

વિદ્યાર્થીમિત્રોએ કેમ આગળ આવવું, તેમણે ક્યાં અને કેવી રીતે આગળ વધવું, તેના માટે નવો રાહ આ પરિષદે ચીંધ્યો હતો.

અંતે બપોરના ભોજન બાદ આ પરિષદની પૂર્ણાહુતિ થઈ.

ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી

અધ્યક્ષ, સામુદ્રિક વિજ્ઞાન વિભાગ, ભાવનગર યુનિ., ભાવનગર



પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાત દ્વારા

ભરૂચ ખાતે વિજ્ઞાનમેળામાં ભાગીદારી

નર્મદાનગર કોમ્યુનિટી સાયન્સ સેન્ટર (NCSC), જી.એન.એફ.સી., ભરૂચ દ્વારા દર વર્ષે શિયાળામાં બે

દિવસ માટે વિજ્ઞાનમેળાનું આયોજન કરવામાં આવે છે, જેમાં જિલ્લાની પ્રાથમિક-માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો વિવિધ સ્પર્ધાઓમાં ભાગ લે છે. આ વિજ્ઞાનમેળામાં વિજ્ઞાન અને પર્યાવરણના ક્ષેત્રની કેટલીક મહત્વની સંસ્થાઓને પ્રદર્શન માટે આમંત્રિત કરવામાં આવે છે.

ચાલુ વર્ષે ૫-૬ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૧ દરમિયાન આ વિજ્ઞાનમેળાનું આયોજન કરાયેલ હતું. જેમાં પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાતને પણ પ્રદર્શન માટે 'સ્ટોલ' ફાળવવામાં આવ્યો હતો. બી.સી.એસ.જી. વતી નીતિન ભટ્ટ અને જુગલકિશોર પટેલ દ્વારા પ્રદર્શન સ્ટોલનું સંચાલન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ પ્રદર્શનમાં NCSC દ્વારા આમંત્રણ આપવાનું કારણ એ હતું કે, ભરૂચ અને નર્મદા જિલ્લામાં પક્ષી-વૈવિધ્ય અને સંખ્યા મોટા પ્રમાણમાં હોવા છતાં અહીં પક્ષીસંરક્ષણ અંગે જાગૃતિનો અભાવ છે. જો શાળાના વિદ્યાર્થીઓને પક્ષીનિરીક્ષણનું મહત્વ સમજાય અને આ ઉમદા પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા થાય તો આવી પ્રવૃત્તિને વેગ મળે. શાળાના વિદ્યાર્થીઓ જાગૃત થાય તો નવી પેઢીના જવાબદાર નાગરિક તૈયાર થાય તે પણ એક હેતુ હતો.

આ પ્રદર્શનમાં બી.સી.એસ.જી.ની પ્રવૃત્તિઓ, ગીઠ બચાવો અભિયાન, પર્યાવરણમાં પક્ષીઓનું મહત્વ, પક્ષી- નિરીક્ષણનો શોખ અને તેનું મહત્વ, પક્ષીનિરીક્ષણ



માટે મહત્વના મુદ્દા, શહેરી વસવાટમાં પક્ષીઓનું સ્થાન વગેરેની સમજણ આપતા વિવિધ પોસ્ટર રજૂ કરવામાં આવ્યા અને મુલાકાતીઓને તેની સમજણ આપવામાં આવી. આ સાથે પક્ષીઓનાં ચિત્રો અને અવાજને દર્શાવતો 'સ્લાઇડ શો' કમ્પ્યુટર પર રજૂ કર્યાં. સ્ટોલ પર પક્ષીઓ અંગેના ગુજરાતી પુસ્તકોનું પ્રદર્શન અને વેચાણ કરવામાં આવ્યું. 'વિહંગ'ના લવાજમ અને બી.સી.એસ.જી.ના સભ્યપદ માટેની માહિતી મુલાકાતીઓને આપવામાં આવી.

આ પ્રદર્શનમાં જિલ્લાની ૩૦થી વધુ શાળાઓ દ્વારા વિજ્ઞાન અને ગણિતને લગતી ૧૫૦થી વધુ કૃતિઓ રજૂ કરવામાં આવી તથા અન્ય વિવિધ સ્પર્ધાઓમાં પણ ભાગ લેવામાં આવ્યો હતો. આ ઉપરાંત ભારતીય અવકાશ સંશોધન સંસ્થા (ISRO), ફિઝિકલ રિસર્ચ લેબોરેટરી, પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર (CEE), જિલ્લા વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, ધરમપુર જેવી સંસ્થાઓએ પણ પ્રદર્શનમાં ભાગ લીધો હતો અને વિવિધ કાર્યક્રમ કર્યા હતા. ૩૦૦થી વધુ શિક્ષકો, ૩૦૦૦થી વધુ વિદ્યાર્થીઓ અને ૫૦૦૦થી વધુ જાગૃત નાગરિકોએ પ્રદર્શનની મુલાકાત લીધી હતી.

વિજ્ઞાનમેળામાં પક્ષીઓ અંગેનું પ્રદર્શન પ્રથમ વારનું હોઈ મુલાકાતીઓને તે નવીનતાભર્યું લાગ્યું હતું. પ્રિન્સિપાલશ્રી સાયન્સ કોલેજ, ભરૂચ અને વિવિધ શાળાનાં આચાર્યો દ્વારા બી.સી.એસ.જી.ના પ્રદર્શનને આવકાર્ય પગલું ગણવામાં આવ્યું હતું. શહેરની કેટલીક શાળાઓનાં આચાર્યશ્રીઓ દ્વારા તેમની શાળાનાં બાળકો માટે આ પ્રકારનું પ્રદર્શન તથા સ્લાઇડ શો યોજવા માટે પૂછપરછ કરવામાં આવી હતી.

પ્રદર્શનમાં સ્થાન આપવા બદલ આપણે NCSC અને GNFCના આભારી છીએ.

નીતિન ભટ્ટ

ગામ : અમલેશ્વર, જિ. ભરૂચ-૩૯૨૦૧૨

જુગલકિશોર પટેલ

મુ. ઉદ્યાદરા, પો. હથુરણ, તા. અંકલેશ્વર, જિ. ભરૂચ-૩૯૪૧૨



પક્ષીનિરીક્ષણ કાર્યક્રમ

પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાત રાજકોટ એકમ દ્વારા તા. ૬-૦૨-૧૧ના રોજ ઈશ્વરિયા તળાવ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. તેમાં ૨૨ જેટલા પક્ષીનિરીક્ષકોએ ભાગ લીધો. જતા રસ્તે આજુબાજુ સુંદર જાંબલી ફૂલોથી ખીલેલાં કાંચનારનાં વૃક્ષો અને તેમાં ઝૂમતા શકરખોરા જોઈ સર્વે આનંદિત થયા. આગળ તરત જ રાખોડી પગ બિલબટેર (Common Buttonquail) વાડમાંથી નીકળી અને રસ્તા ઉપરથી પસાર થઈ. તળાવ, બતકો અને કાજિયાથી ભરપૂર હતું. ગયણા (Northern Shoveller) મોટી સંખ્યામાં હતા. અન્ય બતકોમાં સીંગપર (Northern Pintail), નકટા (Comb Duck), લુહાર (Gadwall), નાની મુરઘાબી (Common Teal), ચોટીલી મુરઘાબી (Tufted Pochard), ચેતવા (Garganey), પિયાસણ (Eurasian Wagon) અને ટીલિયાળી (Spotbilled Duck) હતી. ગુલાબી પેણો (Great White Pelican) ખૂબ જ નજીક તેની મોહક ઉડાન ભરી પસાર થતી હતી. જલમુરઘા (Purple Moorhen) પણ હતા. આ કાર્યક્રમની ઉપલબ્ધિ એ હતી કે સૌને ૨ નવાં પક્ષી જોવા મળ્યાં. તળાવને અડકીને પાન અને ઘાસિયા વિસ્તારમાં નિર્ભય રીતે વિહરતી જવલ્લે જ જોવા મળતી ટપકીલી સંતાકુકડી (Spotted Crake) અને નાની સંતાકુકડી (Baillon's Crake) જોઈને બધા ખુશખુશાલ થઈ ગયા.

અશોક મશરૂ

રાજકોટ



કચ્છમાં એશિયન જળચર

પક્ષીગણતરી ૨૦૧૧-એક અહેવાલ

શાંતિલાલ વડુ

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ 'વેટલેન્ડ ઇન્ટરનેશનલ', મલેશિયા તરફથી ૨૦૧૧ની જાન્યુઆરી લથી ૨૩ સુધી સમગ્ર એશિયામાં જળપ્લાવિત પ્રદેશ (wetland) પર જોવા મળતાં જળચર તથા જળ આધારિત પક્ષીઓની ગણતરી કરવાનું આયોજન 'પેલિકન નેચર ક્લબ' તરફથી કરવામાં આવેલું. આ ગણતરીના ભારતના સંયોજક તરીકે 'બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી' છે, જ્યારે ગુજરાતના સ્થાનિક સંયોજક ડૉ. બી. એમ. પારાશર્ય છે, જે 'પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાત'ના સહમંત્રી પદે પણ છે.

કચ્છમાં ભુજ, અંજાર, ગાંધીધામ, માંડવી, મુંદ્રા તથા નખત્રાણા તાલુકાના માળીને ઉર સ્થળો પર આ પક્ષીઓની ગણતરી કરવામાં આવેલી, જેમાં 'પેલિકન નેચર ક્લબ'ના સભ્યો શાંતિલાલ વડુ, સુબોધ હાથી, એમ. બી. ખત્રી, નવીન બાપટ, ઈબ્રાહીમ દરવાડિયા, રણજિતસિંહ જાડેજા, કપિલસિંહ ઝાલા, ત્રિલોચન છાયા, જયસિંહ પરમાર, ફકીરમામદ તૂર્ક તથા અનવર તૂર્ક ભાગ લીધો હતો. આ સંસ્થા વર્ષ ૧૯૮૭થી આ પક્ષીગણતરી કરે છે.

આ ગણતરી દરમિયાન ૭૫ જાતનાં પક્ષીઓની નોંધ થયેલી જેમાંથી ૪૦ જાતનાં પ્રવાસી પક્ષીઓ હતાં. ઉર સ્થળો પર કુલ ૨૩૭૬૭ પક્ષીઓની સંખ્યા થઈ. આ વરસે સારો વરસાદ થયેલો હોઈ મોટા ભાગનાં જળાશયોમાં પાણી સારું રહેલું. પાણી સર્વત્ર મોજૂદ હોઈ પક્ષીઓ અનેક જગ્યાએ ફેલાઈ ગયા હતાં એટલે દરેક જળાશયમાં તેમની સંખ્યા થોડી ઓછી રહી.

છારીઢંઢ આ વરસે સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો હતો. અહીં ૪૦ જાતનાં પક્ષીઓ જોવા મળેલાં જેમાંથી ૨૪ જાતનાં યાયાવાર હતાં. અહીં કુલ ૧૨૮૪૬ પક્ષીઓ નોંધાયા જેમાંથી ૧૦૬૦૦ તો માત્ર ભગતડાં (Common Coot) હતાં. કચ્છમાં ભગતડાં અમુક

બારેમાસ રહે છે, જ્યારે મોટા ભાગનાં શિયાળુ પ્રવાસી છે. તે સિવાય ૧૫૦૦ કુંજ (Common Crane), ૨૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe), ૧૬ ગુલાબી પેણ (Great White Pelican), ૫ પંખાપૂંછ ગારખોદ (Common Snipe), ૧ ખલિલી (Eurasian Curlew), ૨ સફેદપૂંછ ટિટોડી (White-tailed Lapwing), ૬૦ રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), ૮ ચેતવા (Garganey), ૩૦ ટીલિયા (Ruff), ૧ શિયાળુ રેત અબાલી (Sand Martin), ૯ મોટો કાળો ઝુમ્મસ (Greater Spotted Eagle), તથા ૨૦ પાનપટ્ટાઈ (Western Marsh-Harrier) નોંધપાત્ર ગણી શકાય. અહીં ૧ જળ સંતાકૂકડી (Water Rail) પણ જોવા મળેલી, જે ખૂબ જ અલભ્ય છે. જંગલખાતા તરફથી છારીઢંઢના વિકાસ માટે ફૂલાય ખાતે મુલાકાતીઓ માટે રહેણાકની વ્યવસ્થા તથા 'ઇન્ટરપ્રીટેશન સેન્ટર'ની કામગીરી ચાલુ છે, જે આવરદાયક બાબત છે.

પક્ષીગણતરી કરેલાં ઉર સ્થળો પર ફક્ત એક જ જગ્યાએ એટલે કે ગાંધીધામ તાલુકાના નકટીનાળ પર ૫ મોટાં હંજ (Greater Flamingo) જોવા મળેલ. હંજની ગેરહાજરી એમ સૂચવે છે કે, તેમનું પ્રજનન કચ્છના મોટા રણમાં પૂરજોશથી પ્રગતિમાં છે. ભુજના છતરડીવાળા તળાવમાં ૮ રૂપેરી પેણ (Demoiselle Crane) નોંધપાત્ર ગણી શકાય. ભુજ તાલુકાના દેવીસર તળાવમાં ૧ કાળો જલમાંજર (Bronzwinged Jacana) પણ જોવા મળેલ. ઢોંસાના તળાવમાં ૧ ગિરજા (Cotton Teal), ૬૪ નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal), ૩૭ લુહાર (Gadwall), ૧૨૦૦ ભગતડાં, ૨ કાળા જલમાંજર તથા ૧ મત્સ્યભોજ (Osprey) નોંધપાત્ર ગણી શકાય. અંજાર તાલુકાના નિંગાળ તળાવમાં ૧૨૦૦ ભગતડાં, ૧૯ નકટા (Comb Duck), ૬ લુહાર, ૫ ચોટીલી કારચિયા (Tufted

Pochard) તથા ૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી વિશેષ ગણી શકાય. આ વરસે તળાવમાં આવેલા દેશી બાવળ પર ચોમાસા બાદ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork)નું સફળ પ્રજનન થયું હોવાનો તેમના અપુખ્ત (juvenile) પક્ષીઓ ઉપરથી ખ્યાલ આવ્યો. તળાવની બાજુમાં આવેલી જંગલખાતાની નર્સરીમાં આવેલા ‘વોચ ટાવર’ પરથી સારું પક્ષીનિરીક્ષણ થઈ શકે છે. આ જગ્યાએ જંગલખાતા તરફથી પ્રકૃતિશિક્ષણ શિબિર-સ્થાન ઊભું કરેલું છે, જે પ્રશંસનીય છે.

રતનાલ ચેકડેમ પર ૧૫ રૂપેરી પેણ, ૧ પંખાપૂંછ ગારખોદ તથા ૧ મોટો કાળો ઝુમ્મસ વિશેષ ગણી શકાય. રતનાલના કંકેશ્વર મહાદેવ નજીકના તળાવમાં ૫૦૦ જેટલી નાની સિસોટી બતક જોવા મળેલી. ભીમાસર (ચકાસર) તળાવમાં ૧૪ મોટી ચોટીલી ડૂબકી, ૬ રૂપેરી પેણ, ૧૮ પિયાસણ (Eurasian Wigeon) તથા ૧ મોટો કાળો ઝુમ્મસ વિશેષ કહી શકાય. આદિપુર નજીક આવેલ સિણાય ડેમ પર ૧૫૦ જેટલાં ચોટીલી કારચિયા જોવા મળ્યાં. આ જ બતકો ૪૦ની સંખ્યામાં નખત્રાણા તાલુકાના ભૂખી ડેમ પર જોવા મળેલી. અંજાર તાલુકાના ટપ્પર ડેમ પર ૫૦ પેણ, ૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી તથા ૧૧ ચોટીલી કારચિયા જોવા મળેલાં. માંડવી તાલુકાના ડોણ ડેમ પર ૧૦ ગુલાબી પેણ, ૧૧ ફાટીચાંચ ઢોંક (Asian Openbill Stork) તથા ૧ સફેદછાતી જળકૂકડી (White-breasted Waterhen)

અગત્યનાં ગણી શકાય. ડોણ ગામના તળાવમાં ચોમાસા બાદ પીળીચાંચ ઢોંકે દેશી બાવળના ઝાડ પર પ્રજનન કરેલું, તેના પુરાવારૂપે અહીં જુવાન પક્ષીઓ જોવા મળેલાં. માંડવીના હાર્દસમા ટોપણસર તળાવમાં સુધરાઈએ તળાવ ફરતે ‘રેલીંગ’ બનાવેલી છે અને અન્ય સુધારા કરેલા છે, જે આવકારદાયક બાબત છે. આ સ્થળે ટીલિયાળી બતક (Spot-billed Duck) તથા શ્યામશિર ધોમડા (Black-headed Gull) જોવા મળ્યા. માંડવીની રુકમાવતીની નાળમાં ૮ મોટી બાટણ (Grey Plover), ૫ નાની ખલિલી (Whimbrel), ૮ કાળાપેટ કીચડિયા (Dunlin) તથા ૫ નાના લીલાપગ (Marsh Sandpiper) જોવા મળ્યાં. માંડવીના મોઢવાના દરિયાકિનારે ૧૫૦ જેટલી કુંજ તથા ૪૦ જેટલાં કાળીપીઠ ધોમડા (Heuglin's Gull) જોવા મળ્યા. મુંદ્રા તાલુકાના ફરાદી ડેમ પર ૨૨૫ જેટલી કુંજ જોવા મળી. આમ એકંદરે ગણતરી દરમિયાન સારાં પક્ષી નોંધાયા.

રજી ફેબ્રુઆરીનો દિવસ ‘વિશ્વ જળપ્લાવિત દિવસ’ તરીકે આ માસમાં જ ઊજવાયો. આપણને મળેલાં જળપ્લાવિત સ્થળોની સારી રીતે જાળવણી કરીશું, તેને પ્રદૂષિત નહીં કરીએ અને નિર્મળ રાખીશું તો આપણાં તથા સમગ્ર જીવસૃષ્ટિના અસ્તિત્વ માટે સુખરૂપ થશે.

જૂનાવાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

યાંચનું મહત્ત્વ

પક્ષીઓ પોતાનો ખોરાક શોધીને ખાઈ શકે તે માટે તેમની ચાંચ સુંદર અનુકૂળ આકાર ધરાવે છે. સમડી, ગરુડ, શકરા અને બાજ ટૂંકી, હૂકવાળી ચાંચ વડે શિકારને ફાડી ખાય છે. કબૂત બગલા અથવા નડી બગલા ભાલા જેવી લાંબી ચાંચ વડે લીસી માછલીને વીંધી નાખે છે. પાણીમાં ચાલનારાં પક્ષીઓ લાંબી, સ્પર્શ વડે જાણી લે તેવી ચાંચને

નરમ કાદવમાં ઊંડે ખોસીને તેમાંથી ખોરાક કાઢી લે છે. ચકલીની ટૂંકી શંકુ આકારની ચાંચ ધાન્યનાં ફોતરાં કાઢી નાખી દાણાનો ભૂકો કરી નાખવા માટે ઉપયોગી છે. બતકની પહોળી ચપટી ચાંચમાંથી પાણી ગળાઈને નીકળી જાય છે અને ખોરાકના કણો ચાંચમાં રહી જાય છે. અબાબીલ અને કાનકડિયા, ચાંચ ટૂંકી હોવા છતાં મોંની ફાડ પહોળી ખોલીને ઊડતાં જીવડાંને પકડી શકે છે. ટ્યૂકડા સક્કરખોરા ઝીણી, વળેલી ચાંચ વડે

પત્ર-સેતુ



સૌ એકત્રિત થાઓ

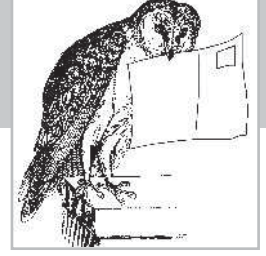
શિશિર ૧૧ના અંક પર દષ્ટિપાત કર્યો. તમારી મહેનત અને વાચકોનો પ્રતિભાવ પ્રભાવિત કરે તેવો છે. પ્રકાશનની નિયમિતતા જાળવવા અને ઉત્તરોત્તર તેને વધુ ઉમદા બનાવવા માટે તમે સતત પ્રયત્નશીલ છો તે જણાઈ આવે છે, પણ સાથે સાથે લેખકો પાસેથી ઘણું વધારે અપેક્ષિત છે.

દા.ત. પા. ૧૪ ઉપર જી.એચ. ડાંગરની શ્યામશિર કસ્તૂર (Eurasian Blackbird)ની નોંધમાં તારીખ જ નથી. હું માનું છું કે આ નોંધ ચોમાસાની જ હશે.

આ અંકમાં ઘણી અગત્યની પક્ષીનોંધો છે. જેવી કે, કેસ્પિયન બાટણ (Caspian Plover), શ્યામશિર કસ્તૂરો - જેની ઉપર વાત કરી તે, મળતાવડી ટિટોડી (Sociable Lapwing)ની એક કરતા વધુ નોંધ - પા. ૧૮ અને ૨૫, ઉત્તરી કીચડિયો (Red Knot) - પા. ૨૦, યુરોપની સોનેરી બાટણ (European Golden - Plover) - પા. ૨૩, પા. ૨૫ ઉપરની કચ્છમાં ટપકીલા કસ્તૂર (Mistle Thrush)ની નોંધ વગેરે. ગુજરાત, પક્ષીનિરીક્ષણ પ્રવાસના નકશા પર એક અતિ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે, તેવું આ અવલોકનો નિર્દેશ કરે છે.

આપણા ક્ષેત્રના સૌથી વરિષ્ઠ પક્ષીનિરીક્ષક હોવાને નાતે મને ખૂબ જ સંતોષ છે અને 'વિહંગ' દ્વારા હું સૌ પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રોને જણાવવા માગું છું કે પક્ષીઓને તેમની જરૂર છે. તમારે સૌએ ભેગા થવાનું છે, સાથે રહેવાનું છે અને આપણા રાજ્યની આ અદ્ભુત નૈસર્ગિક સમૃદ્ધિ વિષે લોકજાગૃતિ ઊભી કરવાની છે.

ઈશ્વર તમને સૌને શુભાશિષ આપે એવી પ્રાર્થના કરું છું. આપ સૌ આપનો અહમ બાજુ પર રાખી પરસ્પર મૈત્રીને વધુ સુદૃઢ કરો જેથી જ્યાં પણ જાઓ



મિત્રોનો આવકાર પામો.

લવકુમાર ખાચર
૧૪, જયંત સોસાયટી, રાજકોટ-
૩૬૦૦૪



પક્ષીનિરીક્ષણથી પરીક્ષાનું 'ટેન્શન'

ઓછું થાય છે..

ભાવનગરથી 'વિહંગ' પરિવારના સભ્ય કૃષ્ણકાંતના જયશ્રીકૃષ્ણ. વિહંગનો ઓક્ટોબર-ડિસેમ્બર, ૨૦૧૦નો અંક સમયસર મળી ગયો હતો. આપના સંપાદકીય લેખમાં અમિતભાઈ વિશે વાંચ્યું. અગાઉ ટીવી અને સમાચારપત્રોમાંથી અમિતભાઈ વિશેની માહિતી મળી હતી. આપણે આપણો એક પ્રકૃતિરક્ષક, મિત્ર અને સ્વજન ખોયો છે. પરંતુ તેમની યાદ આપણી વચ્ચે હંમેશાં જીવતી રહેશે. હું અમિતભાઈને છેલ્લે અમદાવાદમાં આર.ટી.આઈ.ના એક દિવસના સેમિનારમાં જ મળ્યો હતો.

અન્ય બાબતમાં આપને જણાવવાનું કે આ વર્ષે હું GPSCની પરીક્ષાની તૈયારીમાં થોડો વ્યસ્ત હોવાથી BCSCના કાર્યક્રમ કે બર્ડ કોન્ફરન્સ, ખીજડિયામાં ભાગ લઈ શક્યો નથી, તેનું મને દુઃખ છે. પરંતુ થોડો થોડો સમય કાઢીને પણ પક્ષીનિરીક્ષણ તો કરી જ લઉં છું. પક્ષીનિરીક્ષણ કરી લેવાથી પરીક્ષાનું ટેન્શન પણ હળવું થોડું થાય છે. હાલ હું ભાવનગરમાં સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરીન કેમિકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ(CSMCRI)માં પ્રોજેક્ટ આસિસ્ટન્ટ તરીકે નોકરી કરું છું. પરીક્ષાની તૈયારી અને નોકરી બંને ચાલુ છે.

કૃષ્ણકાંત બક્ષી

રોહિણી નિવાસ, બસ-સ્ટેન્ડ પાસે, વરતેજ, ભાવનગર-૩૬ ૪૦૬ ૦



પક્ષીનિરીક્ષણ ફરી શરૂ થયું છે..

ગવિયર તળાવની મુલાકાતોથી છેલ્લાં કેટલાંક

વર્ષોથી અટકેલું પક્ષીનિરીક્ષણ ફરીથી શરૂ થયું છે. દર રવિવારે જવાય છે એટલે મજા પડે છે. ફરીથી શરૂ થયેલ પ્રવૃત્તિને લીધે વધુ રસ લઈને પક્ષીનું અવલોકન બરાબર રીતે થાય છે. નાની વર્તાણૂક કે કંઈક અજૂગતું લાગે કે તરત ધ્યાન દોરાય છે. આ બાબત મને મારામાં ગમી છે. 'વિહંગ'ના વાચન પરથી પણ ઘણાં અવલોકનો કરવાની તક સાંપડે છે. 'પુષ્પવિહંગ અને વિહંગ-પુષ્પ' લેખથી જાણીતી વનસ્પતિ પર પક્ષીનું અવલોકન કરી શકાય છે અને ઘરની આસપાસ એવાં વૃક્ષો રોપવાની ઇચ્છા થાય છે. જગ્યાના અભાવે વૃક્ષો રોપી શકાય એમ નથી છતાં કૂડામાં રોપી શકાય એવા છોડ રોપું છું.

દર્શન જરદોષ

૧૭૯, સરસ્વતીનગર, ડુમસ રોડ, પીપળીદ, સુરત-૩૯૫૦૦૭



આદાન-પ્રદાન આવકાર્ય છે

આપનો સંપાદકીય (શિશિર-૨૦૧૧) ફરી અવિસ્મરણીય સફર કરાવી ગયો. શ્વેત-શ્યામ સિલેક્ટેડ ફોટોગ્રાફીથી અત્યાધુનિક ડિજિટલ પ્રોફ્યુઝ ફોટોગ્રાફી સુધી ! હા, આનાથી પક્ષીઓની વિવિધ લાક્ષણિકતાઓ, તરાહોનું દસ્તાવેજીકરણ કરવામાં અત્યંત લાભ થયો છે. પરંતુ તેમનાં સંરક્ષણ (કન્ઝર્વેશન) માટે આપે કહ્યું તેમ હજીયે પ્રસાર-માધ્યમોએ પેલા રાયજી સુધી, અદના માનવી સુધી, આમ આદમી સુધી પહોંચવું જ પડશે.

રાઓલસાહેબનું માદા બતકોના આછાં પણ નજાકત-કુમાશ સભર રંગો સંદર્ભે 'માણ્યું તેનું સ્મરણ' સદા યાદ રહી જાય તેવું રહ્યું. તેમના આ લેખો 'વિહંગ'ને નવી જ ઉડાન આપી જાય છે.

શ્રી ખાચરસાહેબનું વિહંગાવલોકન હંમેશાં ચોટદાર અને કંઈક નવીન જ હોય છે. પ્રકૃતિને આવો પ્રેમ કરનારા વીરલાઓ સાચે જ વંદનીય છે અને પ્રકૃતિ માટે આશીર્વાદરૂપ છે.

બધાં મિત્રોનાં અવલોકનો, પત્રો પણ ખૂબ સરસ અને વિવિધતા સભર છે. વધુ ને વધુ પક્ષીનિરીક્ષકો,

વિશેષજ્ઞો, પ્રકૃતિપ્રેમીઓ આ જ રીતે 'વિહંગ'માં આદાન-પ્રદાન કરતાં થાય એ આવકાર્ય છે અને અત્યંત જરૂરી છે.

શ્રી ડાંગરભાઈની નોંધો 'વિહંગ'માં જોઈ વિશેષ આનંદ થયો. તેમના જેવાં પક્ષીસંરક્ષક અને પ્રકૃતિરક્ષક તથા પક્ષીપ્રેમી જંગલ ખાતા પાસે બહુ થોડાં છે. 'વિહંગ'માં શ્રી ડાંગરભાઈને આવકારું છું અને ઇચ્છું છું કે તેઓ 'વિહંગ'માં લખતાં રહે.

ગુણવંત ત્રિવેદી

LIC ઓફિસ પોલિસ સ્ટેશન રોડ, જિ. અમરેલી, સાવરકુંડલા-૩૬૪૫૧૫



'વિહંગ' વાંચવું જોઈએ

મને 'વિહંગ'નો પરિચય ન હતો. સુરતના પાલ વિસ્તારના યોગેશ પટેલે મને જણાવ્યું કે, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થતું 'વિહંગ' એક પક્ષીનિરીક્ષક તરીકે તારે વાંચવું જોઈએ. તેમણે મને 'વિહંગ'નો એક અંક આપ્યો. મેં એ વાંચ્યો અને મને ઘણું જાણવાનું મળ્યું. હું મારા અનુભવો લખીને મોકલીશ જેથી 'વિહંગ'ના અનુભવી પક્ષીનિરીક્ષકો પાસેથી મને સારા પક્ષીનિરીક્ષક બનવા માટેના જરૂરી સૂચનો મળી રહે.

પલક ઠાકેર

એ/૩, મધુરમ એપાર્ટ., હનીપાર્ક સો. બની પાર્ક રોડ, અડાજણ, સુરત-૩૯૫૦૦૯



'વિહંગ' વાંચવાની ઇચ્છા હતી...

ઘણા સમયથી 'વિહંગ' વાંચવાની ઇચ્છા હતી. એક સ્થાનિક લાઇબ્રેરીમાંથી સરનામું મેળવી આજીવન લવાજમ ભર્યું. જાન્યુ.-માર્ચ, ૨૦૧૧નો અંક પ્રથમ વાર વાંચ્યો. સમગ્ર અંકની તસુએ તસુ જગ્યાનો ઉપયોગ કરી પ્રચુર માહિતી પીરસવામાં આવી છે. સંપાદકીયથી ચાલુ કરી પંખી પંચાંગ સુધી બધા જ લેખો માહિતીપ્રદ છે. પંખીઓની માહિતી આપતા લેખો - નિરીક્ષણ નોંધ, તેમજ બોક્ષ મેટરની માહિતી ઉપરાંત, પક્ષી જગતના સમાચાર - નેચરોગ્રાફી, હેરીયર ગણતરીનો અનુભવ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. વળી, સારસ વૉચ, 'જીવદયા

ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ'ના લેખો પણ માહિતીપ્રદ છે. છેલ્લે લાલપગ તુરુમ્તીનો લેખ તેમજ અર્પિત દેવમુરારીનો 'એવિયન ઈન્ફર્મેશન સિસ્ટમ'નો લેખ પક્ષીનિરીક્ષકોને માટે ખૂબ જ લાભદાયી છે. સૂચવેલ વેબસાઈટની મુલાકાત લઈ ઘણી માહિતીઓ તેમજ જૂનાં અન્ય સામયિકોના લેખો માણ્યા. પક્ષીનિરીક્ષણ નોંધનું સૂચન

કરતો લેખ અજમાવવા જેવો છે. સમગ્ર 'વિહંગ' આકર્ષક ચિત્રો અને ફોટાથી માહિતીસભર જણાયું.

સમગ્ર સંપાદકમંડળ, લેખકો, ચિત્રકારો અને ફોટોગ્રાફરોને ખૂબ ખૂબ અભિનંદન !

મલય દવે

જે-૨૦૧, કનક કલા-૨, ૧૦૦ ફૂટ રોડ, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

જંગલનાં પક્ષીઓનું અનુકૂળન

જંગલમાં રહેતાં પક્ષીઓ તેમનાં રહેઠાણોમાંથી ખોરાક મેળવવા, જોડીઓ બનાવવા, માળો બાંધવા તથા રોજબરોજની પ્રવૃત્તિઓ માટે અનુકૂલિત થયેલાં હોય છે.

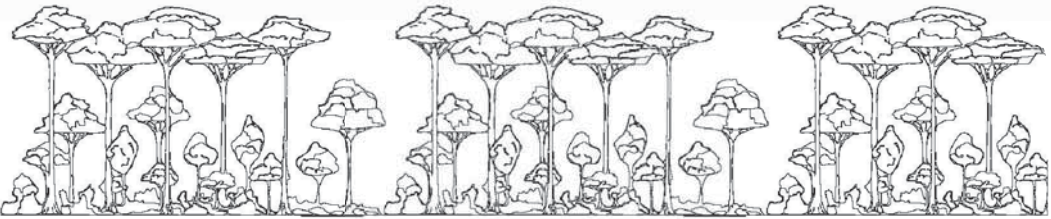
વૃક્ષોમાં ફરતાં-ચરતાં (arboreal) પક્ષીઓનાં પગ ડાળી પર બેસવા (perching), ઉપર ચઢવા કે ખોરાક આરોગવા માટે વિકસિત થયેલા હોય છે. પોપટના પગમાં બે આંગળીઓ આગળની બાજુએ તથા બે આંગળીઓ પાછળની તરફ (zygodactylous feet) હોય છે, જેનાથી તે પોતાનો ખોરાક પકડી શકે છે. તેઓ વૃક્ષ-વેલામાં અસરકારક રીતે ચઢી પણ શકે છે. તેમની મજબૂત ચાંચ ત્રીજા પગની ગરજ સારે છે.

'હર્મિંગ બર્ડ' જેવાં પૂર્ણવિકસિત ઉડાન ધરાવતાં પક્ષીઓના પગ, શરીરની સરખામણીમાં બેહૂદી રીતે નાનાં હોય છે.

જંગલનાં વૃક્ષો પર નભતી, ફળ, ફૂલ અને જીવજંતુનો આહાર કરતી પક્ષીજાતિઓની ચાંચ તેઓની જરૂરિયાત પ્રમાણે વિકસિત થયેલી હોય છે. ઈન્ડોનેશિયન તથા પેસિફિક ફૂટ-પીજિયન્સની ચાંચ

નબળી હોય છે પણ સ્થિતિસ્થાપક જડબાંને લીધે મોં-ફાડ એકદમ પહોળી થઈ શકે છે. તેઓ ઠળિયાવાળાં ફળ આખા ગળી જઈને પાછળથી ઠળિયા બહાર કાઢી નાખે છે. હરિયલની કેટલીક જાતિનાં જઠર એટલાં શક્તિશાળી હોય છે કે તેઓ ગળેલાં ઠળિયાને પણ પચાવી શકે છે. પોપટ જાતિના કેટલાક સભ્યો તેમની મજબૂત, અણીદાર ચાંચથી કઠણમાં કઠણ કોચલાં ભેદી, મીંજ (અંદરનો માવો) આરોગી શકે છે, તો ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુ ગિનીના 'બ્લેક પામ કોકેટુ' તેમની મોટી ચપટી ચાંચથી તાડ-ફળીનાં કવચ કચરી શકે છે.

લોરિની (Lorinae) વર્ગના પોપટની ચાંચ નાની હોય છે, પરંતુ તેમની જીભના ટેરવે પીંછી જેવી રચના હોય છે. તેનાથી તેઓ પુષ્પોમાંથી રસ તથા પરાગ સરળતાથી ચૂસી શકે છે. 'હર્મિંગબર્ડ'નો આહાર પણ આ જ છે. તેઓ ફૂલની સામે ઊડતાં ઊડતાં પુષ્પમુખમાંથી તેમની બહાર ધસી આવતી લાંબી જીભ વડે રસ ચૂસે છે. જો ફૂલનો ગર્ભ ઊંડો હોય તો બાજુમાંથી ફૂલની પાંદડીમાં કાણું પાડીને રસ ચૂસે છે. એશિયાની શક્કરખોરાની પક્ષીજાતિઓમાં પણ આ વર્તણૂક જોવા મળે છે.



સંચય



નર્મદા ડેમ, ગુજરાત ખાતે શ્યામ ગરુડ (Black Eagle)ની નોંધ

શ્યામ ગરુડ ભારતમાં બહોળો વ્યાપ ધરાવતું રહેવાસી પક્ષી છે. તેનો ફેલાવો આમ તો હિમાલયના તટીય પ્રદેશો કાશ્મીરથી અરુણાચલ પ્રદેશ, પશ્ચિમ અને પૂર્વ ઘાટ, મધ્યપ્રદેશના ઊંચાણવાળા પ્રદેશો, ઓરિસ્સાના છોટા નાગપુરનો પહાડી પ્રદેશ અને પશ્ચિમ બંગાળમાં છે. ગુજરાતમાંથી શ્યામ ગરુડની પ્રસિદ્ધ નોંધ બહુ થોડી છે; જેમ કે, ગુજરાતના સર્વેક્ષણ વેળા સલીમ અલીએ જાંબુઘોડાના જંગલમાં (૧૯૪૫), ધર્મકુમારસિંહજીએ ગીર જંગલમાં (૧૯૬૫), જીમ હોલે ગીરમાં જોયા હોવાનો ઉલ્લેખ રિશાદ નવરોજી દ્વારા તેમના પુસ્તક 'Birds of Prey of the Indian Subcontinent'માં થયો છે. (૨૦૦૭).

૬ માર્ચ ૨૦૦૮ના રોજ સી. કે. બોરડ, વાસુદેવ રાવ અને મેં એક ગરુડને નર્મદા ડેમ પર નીચી ઉડાન ભરતું જોયું. તેની લાક્ષણિકતા ઘેરો કાળો રંગ, પહોળી પાંખોમાં છેડાનાં ખુલ્લાં પીંછાં અને પંખા આકારની પૂંછ હતી. તેની તસવીરો લીધી અને વિચાર્યું કે શ્યામ ગરુડ હોવું જોઈએ. પરંતુ તેની ઓળખાણ અંગે ચોકસાઈ કરવા ધ્યાન આપ્યું નહીં. ત્યાર બાદ, આ તસવીરોને સંદર્ભ પુસ્તકો; નવરોજી, ટ્રિમિટ અને રાસ્મુસેન સાથે સરખાવતા તેની ઓળખ બાબત કોઈ શંકા રહી નહીં. આમ શ્યામ ગરુડની ગુજરાતમાં નર્મદા ડેમ ખાતે એક વધારાની નોંધ થઈ.

તેના અપ્રસિદ્ધ દર્શન અંગે પક્ષીનિરીક્ષકોમાં પૂછપરછ કરતા આશ્ચર્ય સાથે ગુજરાતમાં તેની ઘણી નોંધ જાંબુઘોડા, ગીર અને દક્ષિણનાં જંગલમાં (ઘણી ખરી તસવીરો સાથે) ૨૦૦૦થી ૨૦૦૮ દરમિયાન

થયેલી છે. વિગતો જોઈએ તો જાંબુઘોડાના જંગલ આસપાસમાં રાજુ વ્યાસ, પ્રણવ ત્રિવેદી, કાર્તિક ઉપાધ્યાય દ્વારા નોંધાયેલ છે, જ્યારે ગીરમાં તેજ મુંડકૂર (૧૯૮૫-૮૬), યોગેન્દ્ર શાહ, મુકેશ ભટ્ટ, અર્પિત દેવમુરારિ, યોગ ડિંગ લી, અને સૌરભ દેસાઈ દ્વારા નોંધ થયેલ છે. આ સિવાય ડાંગ, નવસારી જિલ્લામાં પ્રણવ ત્રિવેદી અને મુકેશ ભટ્ટ દ્વારા નોંધ થયેલ છે. માઉન્ટ આબુ, રાજસ્થાનમાં પણ અશોક મશરૂ દ્વારા નોંધાયેલ છે.

અપ્રસિદ્ધ નોંધની સંખ્યા જોતાં આ પક્ષી ગુજરાતમાં એટલું અસામાન્ય નથી જેટલું માનવામાં આવે છે. ડાંગ, જાંબુઘોડા અને નર્મદા ડેમની નોંધ તેના પશ્ચિમ ઘાટના વ્યાપનો વધારો ગણી શકાય. અન્ય વ્યાપવધારો માત્ર ગીરનું જંગલ છે જ્યાં તાજેતરમાં ઉપરાઉપરી નોંધ થયેલ છે. શિકારી પક્ષીઓના તજજ્ઞ નવરોજી કહે છે, “પક્ષી ક્યારેક સૂકા પર્ણપાતી પહાડી જંગલમાં ભટકી જાય છે જે સામાન્ય રીતે તેનો પસંદગીનો વિસ્તાર નથી.” તેમનું માનવું છે કે, સાતપુડા અને વિંધ્યની પહાડીઓમાં કોઈ ચોક્કસ નોંધ નથી, જે તેનું નિરીક્ષણ ઉપેક્ષિત (overlook) તેમ દર્શાવે છે. નર્મદા ડેમ અને પૂર્ણા અભયારણ્ય, ડાંગની નોંધનાં સ્થળો તેને અડકીને છે. માઉન્ટ આબુ, અરવલ્લીની તેની નોંધ તેની પશ્ચિમોત્તર છે.

ડૉ. બી. એમ. પારાશર્ધ

સ્ત્રોત : 'ઇન્ડિયન બર્ડ્ઝ', વોલ્યુમ-૬ નં.૪ અને ૫, ગુજરાત વિશેષાંક.

દરજીડાના માળાની

બનાવટમાં ભિન્નતા

દરજીડો (Tailor Bird), રણપ્રદેશ સમાન કચ્છ

જિલ્લામાં સર્વત્ર જોવા મળે છે. જ્યારે પહોળા પર્ણોવાળા ચોમાસુ છોડ વિકસે છે ત્યારે તેની માળા બનાવવાની ઋતુ શરૂ થાય છે, જે અહીં જૂનથી સપ્ટેમ્બર છે. શ્રી શાંતિભાઈ વરુએ તેનો સામાન્ય પ્રકારનો માળો, એટલે કે બે પર્ણોને સિવાઈ કરી કોથળી જેવો બનાવેલો, ભુજમાં નોંધ્યો છે (મૌખિક). શ્રી સલીમ અલી (૧૯૪૫) એ શંકા વ્યક્ત કરેલી કે, મોટા પાનનાં વૃક્ષોના અભાવે કદાચ દરજીડો અન્ય પ્રકારે ફૂટકીઓની જેમ રેસા વણીને 'પર્સ' જેવો માળો બનાવતો હોય. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું હતું, "હું આ મુદ્દે ચકાસવા અન્ય નિરીક્ષકો પર છોડું છું."

તા. ૨-૦૭-૦૫ના રોજ શ્રી દિલીપ ખટાઉના ફાર્મહાઉસમાં, નાની અરલના રસ્તે (જિ. કચ્છ), દરજીડાનો આવો માળો જોયો. માળો કુમળી ચીજોનો ઉપયોગ કરી કપ આકારે ખજૂરીના સૂકા અને મૃત પર્ણમાંથી જમીનથી ૧.૨મી ઊંચે બનાવેલો હતો. ઉપયોગ કરેલાં પર્ણો, 'પાઉચ' બનાવવા માટે એક બીજાથી સીવેલાં ન હતાં. જેમ લાલભાલ ફૂટકી (Rufous-fronted Prinia) અને નાની ફંડકફૂટકી (Franklin's Prinia) માળા બનાવવા લીલા ઘાસનો ઉપયોગ કરે છે, તે રીતે ઉપયોગ કરેલો ન હતો. માળામાં ત્રણ આસમાની સફેદ ઈંડાંને દરજીડો સેવતું હતું.

જે. કે. તિવારી અને અનુપમા

સ્રોત : 'ઇન્ડિયન બર્ડ્ઝ', વોલ્યુમ-૨ નં.૧, જાન્યુ.ફેબ્રુ.-૨૦૦૬

ઇલેક્ટ્રિકના થાંભલા ઉપર કાલી

કાંકણસારનો રાતવાસો

૨૫મી ડિસે. ૨૦૦૯ના રોજ સાંજે ૬:૦૦ વાગ્યે જ્યારે અમે ગાંધીનગરથી પાછા ફરી રહ્યા હતા ત્યારે ઉ.ગુજરાતના વાસણિયા મહાદેવ પાસે, રસ્તાની બાજુના

ઇલેક્ટ્રિકના એક થાંભલા ઉપર ૭૨ કાળી કાંકણસાર (Block Ibird)ને બેઠેલી જોઈ. એક અન્ય થાંભલા પર બીજી ૪૨ કાળી કાંકણસાર હતી.

અમે અમારી ગાડી ઊભી રાખી. સૂર્યાસ્ત પછી અમે બીજા બે કલાક રોકાયા જેથી ખાતરી થઈ શકે કે આ તેમના રાતવાસાની જગ્યા છે. અંધારામાં અવાજ ઉપરથી તેમની હાજરી જાણી શકાતી હતી. આ પહેલાં વીસનગર પાસે અમે ઇલેક્ટ્રિકના થાંભલા ઉપર કાળી કાંકણસારને રાતવાસો કરતાં જોઈ છે., પરંતુ તેમની સંખ્યા ૫-૭થી વધારે ન હતી.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષના ગાળામાં અમે કાળી કાંકણસારને સામાન્ય રીતે નીલગિરિ, લીમડો, આંબો., આસોપાલવ તથા અંજીરકુળનાં ઊંચાં વૃક્ષો ઉપર રાતવાસો કરતાં નોંધી છે. આ ઉપરાંત, નાળિયેરી, તાડ, રાજ તાડ (Roystonea regia), બૂચ (આકાશનીમ, The Indian cork Tree), ઉમ (Polyalthia cerasoides), પીપર, આમલી, રંગૂની અથવા જંગલી બદામ (Sterculia foetida), પીપળો, ખીજડો, કાળો, શિરિષ (Albizia lebeck) વગેરે વૃક્ષો પર કાળી કાંકણસારના રાતવાસાની નોંધ સાહિત્યમાં થયેલી છે. સામાન્ય રીતે પક્ષીઓ એકલ-દોકલ અથવા અન્ય પક્ષીજાતિઓ સાથે સમૂહ રાતવાસો કરતાં હોય છે. મોટાં વૃક્ષો સુરક્ષિત હોવાથી તેમનું ચયન થાય છે. ઇલેક્ટ્રિકના થાંભલા ખૂબ ઊંચા હોવાથી કદાચ તેમની રાતવાસા માટે પસંદગી થતી હોય તેવું બને.

રાજેશ સેન્ના, ચિરાગ આચાર્ય

બી.એન.એચ.એસ જર્નલ, વો. ૧૦૭ (૧),

એપ્રિલ ૨૦૧૦, પાન ૫૯.



જેઓ લવાજમ ભર્યા સિવાય 'વિહંગ'ના અંકો મેળવે છે તેઓએ પોતાની નૈતિક જવાબદારી સમજી નિયમિત લવાજમ ભરવું.

— સંપાદક



તસવીર : અશ્વિન ત્રિવેદી, જામનગર

મોટી બાઝણ (Grey Plover) પ્રજનન પોષાકમાં

માર્યના અંતભાગમાં યાયાવર પક્ષીઓ પ્રજનન પોષાકમાં સજ્જ થઈ જાય છે, અને ઉત્તરમાં તેમના વતનભણી પ્રયાણ કરવાની પેરવી કરવા માંડે છે. આપણાં સ્થાનિક પક્ષીઓ ક્ષેત્રમર્યાદાઓ (territory) બાંધી વિશેષ કરીને નર, પ્રજનનનાં વાઘાંમાં શોભિત થઈ ચૂંટેલી જગ્યાએ બેસી ગાવાનું શરૂ કરે છે. ગરમી વધે તેમ પીળક (Eurasian Golden Oriole) અને દૈયડ (Oriental Magpie Robin) જેવાં ગાયક પક્ષીઓની મનને પ્રસન્ન કરતી સૂરાવલીઓ વધુને વધુ બુલંદ થતી જાય છે. કોયલના ટહુકા ભરઉનાળાના મધ્યાહ્નની માદકતામાં વધારો કરે છે.

- લવકુમાર ખાચર



VIHANG (Quarterly) April-June 2011
RNI No. GUJGUJ/2007/20874 Dt. 21-8-07
Posted at Ahd. P.S.O. on 5th of Jan., Apr., July, Oct.



તસવીર : મનોજ ધોળકિયા

ISO 9001 : 2000 Certified



REG OFFICE : "SIHL HOUSE" Opp. Ambawadi Jain Temple,
Nehrunagar Cross Road, Ahmedabad. 380 015.
Ph : +91 79 3002 5325, Fax : +91 79 3002 9029
E-mail: info@sihl.in, Website: www.sihl.in